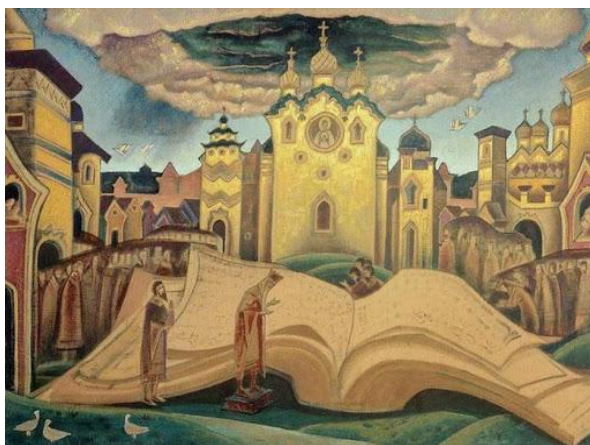

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Навчально-методичний посібник

Упорядники:
Є.І. Коваленко
О. В. Самойленко
О. С. Філоненко

Ніжин
2021

УДК

I-89

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 16 від 30.06.2021 р.

Рецензенти:

Матвієнко С. І. – канд. пед. наук, доцентка кафедри дошкільної освіти НДУ ім. М. Гоголя

Демченко Н. М. – канд. пед. наук, доцентка кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту НДУ ім. М. Гоголя

I-89 Історія педагогіки: навч.-метод. посіб. / уклад. Є.І.Коваленко, О. В. Самойленко, О. С. Філоненко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 269 с.

У навчально-методичному посібнику висвітлено зміст курсу. Подано лекційний матеріал, тематику практичних занять, завдання самостійної роботи та підсумкового контролю знань.

Методичні матеріали адресовані студентам спеціальностей 014 «Середня освіта» (Історія, Філологія, Математика, Інформатика, Фізика, Хімія, Біологія, Географія, Музичне мистецтво, Хореографія) та 013 «Початкова освіта» денної, заочної та дистанційної форм навчання.

Навчально-методичний посібник побудований в логіці аналізу найважливіших освітніх ідей, поглядів видатних представників педагогічної думки минулого в тісному зв'язку з історією розвитку людського суспільства і розгляду реалізації цих ідей в практиці освіти. Посібник містить лекційний матеріал, плани практичних занять, питання для дискусій і педагогічних роздумів, самоконтролю, тематику навчально-дослідних завдань, перелік літератури та першоджерел для опрацювання.

Посібник буде корисним для студентів денної, заочної та дистанційної форми навчання, а також для викладачів історії педагогіки.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2021.
© Є.І.Коваленко

О. В. Самойленко,
О. С. Філоненко, укладання, 2021

ЗМІСТ

Передмова	4
Розділ I. Історія зарубіжної школи і педагогіки	6
Розділ II. Історія вітчизняної школи і педагогіки	7
Опорний конспект лекцій	10
Тематика практичних занять	230
Література	261

ПЕРЕДМОВА

Становлення сучасної системи освіти в Україні потребує фахівців, які володіють знаннями кращих національних освітніх традицій, а також педагогічної спадщини людства. У зв'язку з цим виникає необхідність долучитися й до основ історико-педагогічної науки.

Вивчення «Історії педагогіки» в системі професійної підготовки педагога має особливе значення, оскільки сприяє розширенню загально-педагогічного світогляду та становленню професійно-особистісної позиції, дозволяє усвідомлювати глибинні зв'язки педагогічних явищ в їх цілісності та взаємодії з загальнокультурними процесами в світі, виробленню професійного ставлення до досвіду минулих поколінь, формуванню історичного мислення, розуміння ролі педагогічної спадщини в теорії і практиці сучасної освіти.

У посібнику на основі провідних концептуальних підходів до осмислення історико-педагогічного процесу пропонується цілісний виклад основних явищ теорії і практики освіти, починаючи з розгляду предмета історії педагогіки та освіти і закінчуючи сучасними тенденціями розвитку педагогічної дійсності. Представлена самостійна робота студентів з вивчення даної дисципліни включає ознайомлення зі змістом підручників і хрестоматій, історико-педагогічних нарисів і творів видатних педагогів минулого, основні з яких наведені в списку літератури. Текст посібника спирається на матеріал сучасних підручників і навчальних посібників, призначених для студентів і викладачів (О. А. Дубасенюк, Т. К. Завгородньої, М. В. Левківського, Л. М. Прокопів, І. В. Стражнікова, Н. О. Терентьєвої, Л. В. Ткачук, М. М. Ткачук та ін.)

Предметом курсу «Історія педагогіки» є вивчення історичних закономірностей розвитку виховання, школи та

педагогічної думки в різні історичні періоди з найдавніших часів до сьогодення.

Міждисциплінарні зв'язки: педагогіка, соціальна педагогіка, філософія, загальна психологія, вікова психологія, соціологія, вступ до спеціальності, історія України, історія зарубіжних країн. Програма курсу складається з двох частин: 1. Історія зарубіжної школи і педагогіки. 2. Історія вітчизняної школи і педагогіки.

Метою курсу «Історія педагогіки» є висвітлення теорії та практики єдиного всесвітньо-історичного педагогічного процесу, розкриття закономірностей становлення школи, вивчення скарбів виховної мудрості українського та інших народів, визначення місця національної педагогіки в історії світової культури.

Випускників програми призначено для викладацької, освітньо-виховної, науково-методичної й організаційно-керівної діяльності в системі освіти України відповідно до отриманої спеціальності, що включає такі **фахові компетентності (здатності):**

- формування системи знань про світовий історико-педагогічний процес та про місце української педагогіки в ньому;
- ознайомлення з сучасними формами виховання і педагогічними течіями через їх історичний родовід;
- розкриття кращих здобутків педагогічної мудрості українського й інших народів та вироблення уміння застосовувати їх у своїй майбутній професійній діяльності;
- виховання любові до педагогічної професії, формування ідеалу вчителя на основі яскравих прикладів життя відомих педагогів;
- формування самостійного історико-педагогічного мислення (навчити бачити і розуміти закономірності розвитку педагогічних категорій);

- формування критичного ставлення до педагогічної спадщини минулого, що буде утримувати майбутнього педагога від консерватизму і рутини, а також від псевдоноваторства в учительській роботі;
- оволодіння методами ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ і фактів;
- розширення професійного світогляду, збагачення духовної культури майбутніх педагогів.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ І. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Тема № 1. Виникнення освіти та виховання в світовій суспільній цивілізації. Епоха Античності та Середньовіччя.

Характеристика основних теорій походження виховання. Особливості виховання на різних етапах розвитку первіснообщинного ладу. Виникнення організованих форм виховання. Перші в історії виховні заклади. Поява писемності. Піктографічне письмо.

Освітньо-виховні системи у державах Стародавньої Греції. Характеристика спартанської й афінської освітньо-виховних систем, їх порівняльний аналіз, зміст і методика навчання. Буквоскладальний метод навчання грамоти. Виховання й шкільна освіта у Стародавньому Римі. Основні типи шкіл, зміст освіти і виховання в них.

Загальна характеристика доби Середньовіччя. Система середньовічних шкіл. Особливості лицарського виховання. Виникнення освіти для дівчат. Поява перших університетів у Західній Європі та організація навчання в них.

Тема № 2. Західноєвропейська педагогіка епохи Відродження, Нового часу та Просвітництва.

Школа і педагогічна думка в Європі в епоху Відродження: Вітторіно да Фельтре як фундатор школи нового типу («Будинок радості»). Педагогічні ідеї Е. Роттердамського, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Рабле, М. Монтеня. Вплив Реформації на розвиток освіти й виховання в Європі: ідея загального навчання дітей рідною мовою, усвідомлення потреби в обов'язковій початковій освіті. Реформація. Єзуїтське виховання. Педагогічна система Яна Амоса Коменського. Формування й основні риси світогляду.

Дидактичні погляди Я. А. Коменського. Вікова періодизація та система шкіл (за Я. А. Коменським). Класно-урочна система Я. А. Коменського. Підручники Я. А. Коменського.

Тема № 3. Західноєвропейська педагогіка кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Педагогічні ідеї Дж. Локка. Ідея вільного виховання Ж. Ж. Руссо. Вікова періодизація та система виховання Ж. Ж. Руссо. Педагогічні погляди французьких філософів К. Гельвеція і Д. Дідро.

Теорія елементарної освіти та методика початкового навчання Й. Песталоцці. Ідея гармонійного виховання Й. Песталоцці. Філантропізм і неогуманізм. В. Гумбольдт та його освітні проекти. Дидактика Ф. Дістервега. Теорія навчання й виховання Й. Гербарта. Р. Оуен про формування особистості.

Тема № 4. Загальні тенденції світової педагогіки кінця XIX – поч. XX ст. Сучасна освіта у найрозвиненіших країнах світу.

Реформаторська педагогіка (педагогіка вільного виховання, педагогіка особистості, експериментальна педагогіка). Прагматична педагогіка Д. Дьюї. Гуманістичні засади освіти й виховання. Рух нового виховання (М. Монтесорі, С. Френе). Ідея цілісного виховання Р. Штайнера. Ідеї виховання й навчання в педагогіці екзистенціалізму.

Еволюція освітніх систем у найрозвиненіших країнах на межі XXI ст. Система освіти в США. Освітня система у Великобританії. Характеристика освітньої системи у Німеччині. Особливості освітньої системи Франції. Система освіти в Японії.

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Тема № 5. Виховання, школа і педагогічна думка у стародавніх слов'ян та Київській Русі. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні в період піднесення національно-визвольного руху (XVI – перша пол. XVIII ст.).

Виховання дітей у східних слов'ян. Виникнення й розвиток письма у східних слов'ян. Велесова книга – перший український літопис. Розвиток освіти й шкільництва в Київській Русі. Педагогічна думка Київської Русі. Розвиток шкільництва в Галицько-Волинській державі.

Загальна характеристика розвитку шкільництва. Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні. Зародження вищої освіти в Україні. Перші вищі навчальні заклади в Острозі і Києві. Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі. Особливості розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України у 2 пол. XVII – 1 пол. XVIII ст. Розвиток педагогічної думки.

Тема № 6. Втрата державності та занепад системи народної освіти в Україні (XVIII–XIX ст.) Розвиток української педагогіки й шкільництва у другій половині XIX – початку XX ст.

Система освіти в Україні під Російською імперією. Статут 1786 р. Російської імперії про зміст та особливості шкільної системи. Розвиток освіти на Правобережній та Західній Україні. Розвиток педагогічної думки у другій половині XVIII – першій половині XIX ст.

Ідея народності та природовідповідності виховання Г. Сковороди. Г. Сковорода про розумове, моральне та трудове виховання дітей.

Культурно-освітня діяльність західноукраїнських діячів (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький). Педагогіка О. Духновича. Культурно-просвітницька діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров). Боротьба українського народу за

національну освіту й рідну мову в школі. Педагогічна система К.Д. Ушинського. Освітньо-педагогічна діяльність М. Пирогова. Організаційно-педагогічна діяльність М. Корфа. Просвітницько-педагогічна діяльність Х. Алчевської. Теорія фізичного виховання особистості П. Лесгафта. Ідея національної школи М. Драгоманова. Педагогічні погляди Ю. Федьковича. Роль товариства «Просвіта» у розвитку українського шкільництва.

Тема № 7. Школа й педагогіка України в ХХ ст.

Шкільництво в Українській державі 1917–1919 рр. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди діячів української революції. Педагогічна діяльність і теоретична спадщина А. Макаренка. Педагогічна спадщина Г. Ващенка. Освітньо-педагогічні погляди І. Франка. Педагогічні ідеї Лесі Українки. Освітня і педагогічна діяльність Т. Лубенця. Ідея національної школи С. Русової. Ідея національного рідномовного виховання І. Огієнка. Уніфікація загальної освіти в 30–ті роки. Особливості становлення освіти у післявоєнний період (кінець 40-х – 50–ті роки). Розвиток освіти й педагогіки у 60–ті роки. Педагогічна діяльність і теоретична спадщина В. Сухомлинського. Школа й педагогіка України у період застою (70–80–ті роки).

Тема № 8. Утвердження освіти в Україні на сучасному етапі духовного й національного відродження. Утвердження демократичних державно-громадських засад освіти й виховання молоді у середині 80-х років, відродження національної школи. Концепція середньої загальноосвітньої школи в Україні. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). Реформування освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Утвердження шляхів і засобів національного виховання дітей та молоді. Особливості реформування професійної, вищої та педагогічної освіти.

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

РОЗДІЛ І. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Лекція 1. Виникнення освіти й виховання в світовій суспільній цивілізації. Школа й педагогіка епох Середньовіччя, Відродження та Реформації.

План

1. Предмет і завдання історії педагогіки.
2. Підходи світової науки до виникнення виховання. Виникнення перших шкіл у світовій цивілізації’.
3. Виховання у Древній Греції. Школа і педагогіка Стародавнього Риму.
4. Система середньовічної освіти. Виникнення перших університетів у Західній Європі.

Ключові слова та терміни: історія педагогіки, виховання, школа, вікова ініціація, церковне виховання, лицарське виховання, бюргерське виховання, університет.

1. Предмет і завдання історії педагогіки

Історія педагогіки – це наука, яка вивчає ретроспективне становлення та розвиток освітніх і виховних систем від найдавніших часів і до сьогодення.

Предметом історії педагогіки є вивчення історичних закономірностей розвитку **виховання, школи і педагогічної думки** в різні історичні періоди.

Основні завдання історії педагогіки як науки:

- отримання достовірних наукових знань про закономірності розвитку різних педагогічних явищ і трансформацію різних педагогічних теорій, обумовлених цими явищами;
- аналіз боротьби прогресивних і консервативних тенденцій в розвитку педагогіки;

- розкриття з наукових позицій причин якісних змін в розвитку педагогіки;

- встановлення шляхів, якими йшов процес формування нового теоретичного змісту педагогічної науки (генезис прогресивних начал педагогічної теорії).

Структура курсу «Історія педагогіки»

Курс складається із двох розділів:

1. Історія зарубіжної класичної школи і педагогіки;

2. Історія української школи і педагогіки.

2. **Підходи світової науки до виникнення виховання.**

Виховання у первісному суспільстві

Існує ряд теорій про походження виховання:

- **біологізаторська** (представники Г. Спенсер, Ш. Летурно вважають, що виховання успадковане людьми з тваринного світу).

- **психологічна** (представник П. Монро вважає, що в основі виховання лежить несвідоме інстинктивне прагнення дітей активно наслідувати дії старших).

- **релігійна** (представник К. Шмідт вважає, що Бог, створивши людину, наділив її особливим даром – умінням виховувати).

- **трудова** (представники Ф. Енгельс, Л. Морган стверджують, що поштовхом до виникнення виховання в людському суспільстві було виробництво найпростіших знарядь праці).

В останні роки в новітній українській історико-педагогічній науці поступово утверджується **соціокультурний підхід** до виникнення виховання (І. Д. Бех, І. А. Зязюн, О. А. Дубасенюк, М. В. Левківський, О. В. Сухомлинська). За цього підходу виховання розглядається як результат накопичення досвіду соціальної, виробничої, мистецької та професійної культури з метою забезпечення оптимальної соціалізації в суспільстві.

Майже всі дослідники сходяться у тому, що виховання невіддільне від людського суспільства і притаманне йому з самого початку його існування. Виховання виникло як наслідок потреби у передачі наступним поколінням нагромадженого виробничого, соціального і духовного досвіду.

Виховання у первісному суспільстві.

В історії виховання відправною точкою стала педагогічна практика первісних людей. Існування первісного ладу вимірюється сотнями тисяч років. У своєму розвитку він пройшов кілька періодів: первісне стадо, родова община, розклад первісного ладу. Виховання підростаючого покоління на кожному його етапі мало свої особливості.

За первісного стада, коли тільки завершується процес біологічного становлення людини, ніяких організованих форм виховання ще нема. Не існує диференціації виховних впливів морального, трудового, тим більше інтелектуального спрямування. Виховання відбувається стихійно і обмежується прямим відтворенням небагатого суспільного досвіду.

Епоха родового устрою характеризується значним розширенням суспільного досвіду та перетворенням людських стад у сталі колективи родичів – роди, племена, де існували три вікові групи: перша – діти і підлітки; друга – дорослі, повноправні учасники життя і праці; третя – люди похилого віку, старики. Кількість таких вікових груп з часом збільшувалася. Для багатьох первісних родів перехід у групу дорослих супроводжувався спеціальними актами, які дістали назву «ініціація».

Вікова ініціація – перша в історії педагогіки інституалізована форма виховання дітей. Це система випробувань та церемонія посвяти підлітків у повноправні члени колективу, чому передує досить тривала спеціальна підготовка.

Мета виховання у цей період полягала у передачі підростаючому поколінню трудових навичок, встановлених способів поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів.

Єдиною виховною інституцією виступає ціла община. Виховання є суспільним, спільним і однаковим для всіх. Функція вихователя поступово закріплюється за групою стариків, які були носіями і хранителями колективного досвіду.

Існували лише вікові і статеві відмінності у вихованні дітей. Виховання мало практичний характер, було природним і вільним.

На останніх етапах матріархату з'явилися перші в історії заклади для життя і виховання підростаючих людей – будинки молоді. Вони були окремими для хлопчиків і дівчаток. Тут діти під керівництвом старійшин роду готувалися до життя та праці.

Вершиною первіснообщинної культури виступила поява писемності у вигляді піктографічного письма. Піктографічне письмо – це спосіб передачі інформації за допомогою спеціальних малюнків.

До найперших в історії людства організаційних форм виховання належать: дитячі ігри, традиції, звичаї, ритуали, обряди, усна творчість первісних людей. Особливе значення надавалося дотриманню встановлених заборон – табу.

Епоха розкладу первісного ладу характеризується виникненням сусідських общин, поступовим встановленням патріархальних суспільних стосунків і моногамної сім'ї, становим і майновим розшаруванням суспільства, зростанням об'єму людських знань. Це призвело до **відокремлення розумового виховання від фізичної праці і необхідності організації спеціального навчання**. Виховання у цей час починає складатися як особлива суспільна функція, все більше втрачає свій природовідповідний і ненасильницький характер.

Все це також привело до появи людей, для яких виховання стає сферою їхньої професійної діяльності.

Виникнення перших шкіл у світовій цивілізації

Найдревнішими у людській цивілізації вважаються піктографічні школи, які виникли за 7 тис. років до н.е. на території нинішньої Мексики. У той час там проживали племена інків та майя. Тому у деяких історичних дослідженнях цей період називають культурою майя.

За пізніших часів перші школи з'являються в країнах Сходу: Вавилоні, Єгипті, Китаю, Індії. Саме у цих країнах зростала роль міст, розвивались ремесла, торгівля, складався апарат державної влади. Поступово виникли писемність, початки математики, астрономії та прикладних наук. Все це вимагало довготривалого й планомірного навчання.

Приблизно у IV тисячолітті до н.е. відбулося об'єднання невеличких держав на берегах річки Ніл. Так виникає рабовласницька держава Єгипет на чолі з фараоном. Саме у цей період і з'являються два типи шкіл: **школи жерців** (їх називали школами каліграфічного письма) та **школи писців** (школи ієратичного письма).

Загалом в школах жерців навчалися хлопчики із жрецьких родин. Кількість учнів становила не більше 10. Вони вивчали ієрогліфи (читання), письмо, рахунок, арифметику, астрономію, астрологію, давньоєгипетський релігійний культ. Школи ці влаштовувалися при храмах і називалися рамессеум. Термін навчання сягав до десяти років, оскільки надто складно давалося оволодіння магією, чаклунством, народною медициною, а також навичками зображення ієрогліфів. Всіма цими знаннями, уміннями володіли жерці, що становили пануючу касту у Єгипті. Оволодіння грамотою, науками набувало тут кастового й релігійного характеру. Однак потреби господарського, суспільного життя, управління державою спонукали до створення у III-му

тисячолітті шкіл писців. Саме у цих закладах готували майбутніх державних чиновників Єгипту.

У Древньому Китаї перші навчальні заклади з'явилися на початку періоду Шань-Інь (1766 р. до н.е.). У ці часи школи мали назви: Сян, Сюй, Сюе. Зміст навчання передбачав оволодіння такими знаннями: письмом, мистецтвом «Лю-і», етикетом, лічбою, музикою, стрільбою з лука, керуванням колісницею. Загалом, навчалися у школах понад 15 років. Лише біля 10 років хлопчики витрачали для того, щоб навчитися читати й писати ієрогліфи (потрібно було завчити 3–4 тисячі знаків).

Досконале знання стародавніх текстів, уміння вільно оперувати висловлюваннями мудреців і, як вірець, уміння писати твори, в яких вільно викладалась і коментувалась мудрість стародавніх – такою була програма навчання в китайській школі; державній і приватній. Протягом тисячоліть саме це вважалося у Китаї наукою.

3. Виховання у Стародавній Греції. Виховання, школа та педагогічна думка у Стародавньому Римі

У Стародавній Греції, яка складалась з невеликих рабовласницьких держав-міст, найбільш оригінальними системами виховання були **Спартанська та Афіньська**.

Спільні риси афінської і спартанської виховних систем:

- призначалися тільки для заможного повноправного населення;
- зневажливе ставлення до фізичної праці і до людей праці (неповноправного населення та рабів).

Спарта займала південно-східну частину півострова Пелопоннес, де було мало зручних гаваней, зовнішня торгівля, техніка і наука перебували на низькому рівні, а життя населення носило замкнутий характер. В країні домінувало землеробство, яке спиралось на працю рабів. Незначне напіввільне населення займалося ремісництвом. У Спарті на 9 тис. родин рабовласників (спартіатів) припадало

понад 250 тис. рабів, які часто повставали. Це завжди непокоїло володарів Спарти, примушуючи їх повсякчас бути напоготові, виявляти жорстокість і насильство по відношенню до рабів. Виховання здійснювалося державою, яка переслідувала завдання підготовки з дітей стійких та загартованих спартіатів-воїнів, майбутніх рабовласників.

Спартанців виховували в жорстких умовах, прагнучи виростити з хлопців суворих, безжалісних воїнів, а з дівчаток – воїтельниць-амазонок, які б мало в чому поступалися чоловікам.

Спартанська система. Мета виховання: підготовка мужніх, дисциплінованих, загартованих воїнів. Форми навчання і виховання:

0–7 р. – сімейне виховання;

7–18 р. – ангели (військові загони);

18–20 р. – військова служба (ефебія).

Зміст навчання і виховання: володіння зброєю, розвиток сили і витривалості; елементарне навчання читанню й письму, розвиток кмітливості, вміння висловлювати думки аргументовано і лаконічно; естетичне виховання через військові пісні і танці, розвиток почуття краси тіла.

Методи виховання: бесіда, особистий приклад, змагання, формування звичок, покарання.

Афінська система. Мета виховання: різнобічний гармонійний розвиток особистості. Ця мета визначалася грецьким поняттям «калокагатія» (внутрішня і зовнішня досконалість). Ідеальна людина – той, хто прекрасний тілом і душею.

Форми та зміст:

0–7 р. – сімейне виховання;

7–13 р. – мусична школа: школа граматаста (навчання грамоті і лічбі); школа кіфариста (літературно-музичне виховання);

13–18 р. – гімназійні школи: палестра (школа давнього п'ятиборства); гімнасія (риторика, гімнастика, музика);

18–20 р. – ефебія – військова служба, якою закінчувався весь освітній шлях.

Виховання, школа та педагогічна думка у Стародавньому Римі. Римське виховання на всіх етапах переслідує, перш за все, практичні цілі. **Мета виховання** – вироблення у представників всіх верств населення відданості батьківщині, державі. Діти з простих сімей отримували практичну трудову підготовку, а дітей привілейованих громадян готували до активної державної діяльності.

Орієнтовна система освіти у Стародавньому Римі:

Сімейне виховання (від народження до 7 років)

Елементарна школа (від 7 до 11–12 років) – мала суто практичний характер (хлопчаків і дівчат навчали читанню, письму, лічбі).

Граматична школа (від 11 до 12–15 років) передбачалося вивчення латинської і грецької мови та літератури (оволодінню основами «вільних мистецтв» приділялось другорядне значення), здійснювалося формування «досконалого оратора».

Школа ритора (від 15 до 20 років) – незначна кількість юнаків теоретично і практично детально вивчала ораторське мистецтво за зразком промов Цицерона для підготовки до судової діяльності.

Отже, у римських школах всіх типів з обов'язкового переліку повністю виключене фізичне виховання і майже відсутня музика.

На відміну від грецького виховання в освітньо-виховній системі Риму знаходиться місце і для бідного, але вільного населення. Для дітей плебеїв були доступні початкові школи.

Древньоримська теоретична педагогіка представлена – видатним римським педагогом **Марком Фабієм Квінтіліаном** (42–118 рр.). Протягом 20 років утримував

відкрити ним риторичну школу, яка стала першою державною риторичною школою у Римі.

Квінтіліан – основоположник педагогічної літератури. Він написав перший в історії трактат з педагогіки, який називається «Про виховання оратора». Тут вперше дається закінчена система педагогічних (здебільшого дидактичних) вказівок. Настанови Квінтіліана мають загальнопедагогічний характер, хоч він і говорить про підготовку майбутнього оратора.

4. Система середньовічної освіти.

Епоха європейського середньовіччя охоплює часовий період V – поч. XVI ст. Від часів Римської імперії вона унаслідувала християнську релігію в її західному різновиді відомому як католицизм (з 1054 р.). Християнська церква стала головною ідеологічною силою, яка визначала весь розвиток культури і освіти в цю епоху. Людина розглядалася як гріховна істота, яка зобов'язана молитвами і праведним життям викупити первородний гріх. Церква категорично заперечувала майже всю спадщину античної культури, крім латинської мови. Латинська мова стала мовою тогочасної європейської освіченості. Цією мовою велося богослужіння в католицькій церкві, вона ж була і мовою науки і мовою навчання у середньовічній школі.

Основні типи виховання й освіти: церковне, рицарське, бюргерське та практичне. Окремим було виховання жінок.

Церковне виховання – основний тип середньовічного виховання, яке здійснювалося у християнських родинах і головним чином в церковних школах: монастирських, соборних (або кафедральних) та парафіяльних.

Церковні школи продовжили античну освітню традицію: навчання латиною, програми «семи вільних мистецтв», методи виховання тощо. Набули поширення церковні школи вже у V ст. У церковних школах проповідувався аскетичний спосіб життя і практикувалися суворі покарання, оскільки

вони, як стверджувалося, сприяють спасінню душі, виганяють диявольське начало з людини, полегшуючи цим шлях до спокутування гріхів.

У всіх церковних школах вчителями були духовні особи. Освіта мала строго теологічний характер: святе письмо, вивчення «на зубок» лише канонічні (дозволені церквою) підручники й інші священні книги. Навчання будувалося переважно на запам'ятовуванні текстів із священного письма і коментарів до них. У зв'язку з цим у **школах панував катехізічний спосіб оволодіння знаннями**, коли навчальний матеріал подавався у вигляді запитань і готових відповідей до них.

У внутрішніх школах навпаки вивчалися додатково ще «сім вільних мистецтв» – повне зведення середньовічних наук. У VI ст. це зведення було розділене на два цикли: «тривіум» – граматики, риторика і діалектика; «квадривіум» – арифметика, геометрія, астрономія і музика. Найчастіше обмежувались лише «тривіумом», а в більш великих школах вивчали і «квадривіум». Вершиною навчання вважалося богослов'я.

Парафіяльні школи давали початкову освіту для мирян (вивчення релігії, письма, читання, церковних співів, інколи – лічби до 10). Один учитель викладав усі предмети, він називався схоластом, дидаскалом, магніскалом, йому допомагав у викладанні церковних співів кантор. За дисципліною наглядали циркатори.

Монастирські школи давали середній рівень освіти. Їх особливості історики визначили так: відсутність поділу на ступені; термін навчання не встановлювався; навчальних програм не було, а зміст визначався навчальною літературою у монастирських бібліотеках. Під опіку вчених монахів батьки віддавали хлопчиків у семирічному віці. Основою навчання було заучування релігійних текстів латиною, вивчення Біблії та богословської літератури.

Фізичне виховання було обмежене, а інколи – відсутнє, бо панувала догма «Тіло – ворог душі». Режим навчання був досить суворий, широко застосовувалися тілесні покарання, які з позицій сучасності розглядаються як знущання: позбавлення їжі, карцер, побої. До XI ст. учнів били по щоках, губах, носові, спині, пізніше – по голому тілу різками, палицями, бичами. Спочатку заучували напам'ять з голосу тексти Абецедарію і Псалтиря, після засвоєння алфавіту – читали. Писали так само, як в епоху античності. Рахували за допомогою пальців рук і ніг та жестів. Церковні школи підвищеного типу, в яких опановували «сім вільних мистецтв», були поодинокі й готували майбутніх священнослужителів.

Соборні та єпископальні школи призначалися для підготовки вищої ієрархії духівництва. Ці школи мали своє приміщення, вчителювали в них монахи (обов'язково з досвідом педагогічної роботи). Існував шкільний режим, але кожен учень отримував індивідуальне завдання. Зміст навчання передбачав «сім вільних мистецтв» та богослов'я – «вінець усіх наук».

Центральною фігурою навчального процесу був учитель – магістр. Зазвичай, у школі був один вчитель, рідше – 2–4. Класи були великими – до 60 учнів, а в епоху пізнього Середньовіччя – до 100 учнів. Такі чисельні показники серед вагомих причин пояснювалися тим, що навчання було платним, і від кількості учнів залежав добробут учителя. Великі класи поділялися на групи залежно від рівня підготовки учнів. Навчання передбачало усний виклад інформації, її засвоєння і відтворення на слух. Але використовували й роботу з книгою як вид навчання.

Навчальний день тривав з ранку до пізнього вечора з двома перервами на сніданок і обід. Зміст і термін навчання чітко не визначався, залежав від різних обставин. Для виховання слухняності, працьовитості, моральних якостей широко застосовували тілесні покарання і вдома, і в школах.

Учні та магістри різних шкіл інколи проводили публічні диспути. Збиралися у дні свят у церкві й вправлялися в риториці, діалектиці, знаннях граматики.

Лицарське виховання. До сьогодні існує суперечка: чи існувала система лицарського виховання, чи вона була лише реалістичним художнім образом. Важко дати відповідь, але ідеї лицарського виховання – шляхетні й у більшості – гуманістичні, тому заслуговують науково-методичного аналізу.

На підставі текстів середньовічних епосів «Парсифаль», «Трістан і Ізольда», «Бідний Генріх» та ін. ми бачимо зразки лицарського виховання – протиставлення авторитарної книжної освітньої християнської традиції «напихати юнацтво наше лише березовою кашею – означає грубість у ньому посилювати й від гідності відвертати».

Лицарське виховання одержували діти світських феодалів. Мета – формування доблесного воїна, здатного до самопожертви, відданості високій ідеї та одночасно особистій свободі.

Замість «семи вільних мистецтв» пропонувалися сім лицарських добродійностей: володіння списом, фехтування, їзда верхи, плавання, полювання, гра в шахи, складання та спів віршів, гра на музичному інструменті. На додаток: обов'язкове релігійне виховання та засвоєння на практиці правил «лицарської моралі» (традицій, звичаїв сім'ї сюзерена, манери «вищого світу»). Але першочерговою для лицарів була військово-фізична підготовка.

Право отримати лицарське виховання мав старший син феодала, інші сини навчалися у капелана (наглядача) замку з метою оволодіння церковними посадами.

Син заможного феодала у 7 років віддавався «у науку» в сім'ю сюзерена (феодал вищого рівня). Педагогами для нього були найчастіше служники дворової челяді, а також музиканти і поети (менестрелі, трубадури, мейстерзингери). З

7 до 14 років підліток набував знань та вмінь, виконуючи обов'язки пажа дружини сюзерена. З 14 років хлопець переходив на чоловічу половину замку та ставав зброєносцем сюзерена. Пажі й зброєносці зобов'язувалися засвоїти «основні початки любові, війни і релігії». «Початки любові» – це ввічливість, доброта, щиросердність, знання етикету, шляхетні манери і мова, вміння складати вірші, стриманість у гніві, їжі та ін. «Початками війни» були військові професійні вміння. На завершальному етапі для зброєносця першочергового значення набувало релігійне виховання.

У 21 рік зазвичай відбувалася святкова посвята юнака у лицарі. Його благословляли освяченим мечем. Лицар давав присягу: «Душа – Богу, життя – королю, серце – дамі, слава – собі!». Обряду посвяти передували випробування фізичної, військової витривалості, релігійної та моральної зрілості у різноманітних турнірах, поєдинках, бенкетах тощо. Це свідчить про продовження виховних традицій, започаткованих у давньому світі як ініціації.

Середньовічне лицарство ставилося з презирством до всіх видів праці, включаючи і розумову. Навіть елементарна грамотність до XII ст. не вважалася обов'язковою. Тому багато представників лицарського стану (графів, герцогів) у період раннього середньовіччя були неграмотними.

Система практичного виховання охоплювала основну масу бідного населення, яке, як уже відомо, не отримувало будь-якої організованої освіти у школах. Мета – навчання праці. (діти виховувалися батьками в повсякденній праці на городі, в полі, у майстерні). Про елементарну розумову освіту дітей у даному випадку говорити не доводиться.

Міське (або бюргерське) виховання з'явилося у зв'язку з ростом міст і розвитком торгівлі у X-XI ст. та появою нового соціального стану – горожан (бюргерів). Досить прогресивним явищем було учнівство – поширена форма навчання серед ремісників та купців. Майстер, зазвичай, за

певну платню брав 1–2 учнів, які були для нього даровими робітниками. Це зумовило постійне зростання тривалості навчання, яке у XV ст. складало 8 – 10 років. Грамоті вчив сам майстер, або ж дозволяв учневі упродовж одного року відвідувати школу. Після завершення навчання учень ставав підмайстром і працював у майстра за платню до того часу, поки не починав власної справи.

Поступово із системи учнівства сформувалися цехові (відкривали ремісники), гільдійські (купці) та школи лічби. У цих школах вперше почали навчати дітей рідною мовою та звертати увагу на повідомлення корисних знань. Зміст передбачав опанування читання, письма, лічби, елементів геометрії та природознавства, а в гільдійських школах – сучасних іноземних мов. Очолював школу ректор, вчителювали духівники та колишні студенти університетів. У системі міського виховання загально-освітня підготовка поєднувалась з професійно-прикладною. Латинські міські школи, які давали освіту підвищеного типу, згодом перетворилися на колегії. Колегії з часом стали основою земляцтв університетів та коледжів.

Виховання й освіта жінок в епоху Середньовіччя також мали становий характер. Дівчата знатного походження виховувались у сім'ях під наглядом матері і спеціальних виховательок, а також у пансіонах при жіночих монастирях. Дівчат вчили читати, писати, а в пансіонах вони вивчали ще й латинську мову, знайомились з Біблією, привчалися до благородних манер.

Виховання дівчат, які належали до непривілейованих станів, обмежувалось набуттям навичок вести господарство, навчанням рукоділлю та релігійним настановам.

Виникнення перших університетів у Західній Європі. У XII ст. на базі великих церковних шкіл виникають нові освітні заклади – університети. У перекладі з латинської ця назва означає корпорація, сукупність. Так називали

об'єднання викладачів між собою та викладачів зі студентами. Ініціаторами заснування університетів виступали, як правило, вчені, які були незадоволені тим, що церковні школи ігнорували нові знання, оскільки вони не відповідали догматам віри. Також університети запроваджувалися світською владою, але упродовж середньовічної історії церква мала значний вплив на організацію та характер університетської освіти.

Серед перших були засновані університети в Болоньї (1158 р., Італія), Оксфорді (1168 р., Англія), Кембриджі (1209 р., Англія), Парижі (1253 р., Франція), Празі (1348 р., Чехія), Кракові (1364 р., Польща) та ін. На 1500-й р. у Європі нарахувалося вже 65 університетів.

Слід зазначити, що середньовічні університети були своєрідним науково-просвітницьким осередком, який сприяв активізації громадського життя, збільшенню торгових оборотів. Як усі середньовічні корпорації, університети створювалися для підтримки миру між своїми членами та для прогресування соціально-економічної галузі. Відомо, наприклад, що влада спустошеної війною Флоренції відкрила університет 1348 р. в надії, що таким чином відновить громадсько-культурне середовище та професійну галузь.

Права університетів підтверджувалися привілеями – особливим документом, підписаним римським Папою чи вінценосною особою. Привілеї надавали університетам автономію в управлінні (власні органи управління, суди, право призначати вчені ступені тощо), звільняли студентів від військового обов'язку та податків. Університетські діячі оцінювали роботу університетів дуже високо. Так, університет називали «Рікою, що живить світ», «Старшою донькою короля», «Володарем ключів від Християнства» та ін.

Особливості організації університетської освіти в епоху Середньовіччя: склад студентства мав наднаціональний

демократичний характер (жодних обмежень у прийомі бажаючих вчитися); невеликі витрати на відкриття університету (будь-яке приміщення, студенти могли серед свого оточення обирати викладачів тощо); навчання фактично було платним; надзвичайна мобільність університетів (якщо в регіоні починалася війна чи епідемія чуми, студенти й викладачі могли перебратися в інше місто чи країну).

До XIV ст. сформувалася категорія мандрівних студентів, до якої належали студенти-бідняки або творчі особистості, які в мандрах могли переходити з одного університету в інший. Їх називали вагантами, голіардами.

Історично склалися дві «сім'ї» університетських статутів, що забезпечували функціонування таких об'єднань, – Болонська і Паризька. Серед студентів існували різні вікові категорії. Програми навчання була представлена чотирма факультетами:

1. Артистичний, обов'язковий. Він мав загальноосвітній характер і передбачав упродовж 6–7 років засвоєння «семи вільних мистецтв».

2. На цьому рівні студенти обирали один з трьох професійних факультетів: богословський, медичний, юридичний (навчання на кожному тривало не менше 5–6 років).

Присудження вчених ступенів часто відбувалося в межах традицій лицарського виховання.

Ступені університетської освіти в епоху Середньовіччя:

I – бакалавр (підмайстер) – студент вчився в одного професора 3–7 років. Після відвідування лекцій інших професорів допомагав вчити новоприбулих студентів, публічно викладав наукову студію й отримував вчений ступінь магістра, доктора, ліценціата;

II – магістр (помічник майстра) за необхідності допомагав проводити бакалавру дискусію, призначав теми диспутів та ін.;

III – доктор, IV – ліценціат (повноправні майстри) організовували викладання основних наук, призначали вчені ступені.

Форма навчання була переважно індивідуальною. Кожен професор працював зі студентом за індивідуальною програмою. Якщо студент бажав розширити коло своїх знань, то відвідував лекції іншого професора чи мандрував учитися в іншому університеті. Статутами було встановлено, що перший ступінь людина могла отримати після 21 року та після курсу навчання тривалістю не менше 7 років. Рівень магістра давав право продовжити навчання на вищих факультетах – медицини, права, теології. Найдовший термін навчання був на теологічному факультеті – від 12 до 15 років. За цей час послідовно можна було отримати ступені «курсора» (бакалавра-репетитора), «біблікуса» (коментар Біблії), «сентенціарія» (допускали до викладання по книзі «Сентенція» Петра Ломбардського, у якій узгоджувалися думки авторитетів з суперечливих питань теології), бакалавра-форматі (учасник усіх диспутів), ліценціата (право викладати будь-де) і доктора теології, що означало найвищу компетенцію.

Кожен університет вирізнявся з-поміж інших якістю викладання окремих наук. Наприклад: Оксфордський – викладанням канонічного права, Паризький – курсами теології та філософії, італійські університети – викладанням римського права. Тому навчання студентів могло тривати дуже довго, інколи – впродовж усього життя. В епоху Середньовіччя в Парижі виникло словосполучення «вічний студент», яке свідчило про вищеописаний факт.

Студенти та викладачі об'єднувалися в земляцтва, нації, колегії, які згодом стали коледжами чи факультетами університетів. Земляцтва й нації захищали майнові права своїх членів, забезпечували вчасне отримання вчених ступенів, надання університетських посад, підтримували

хворих та німечинських студентів, влаштовували свої свята. Факультети формували університетську політику та контролювали освітній процес в окремих колегіях. Представники цих об'єднань – прокуратори у націях і декани на факультетах на загальних зборах обирали ректора. Ректор своїми повноваженнями володів тимчасово (від 3 місяців до 1–3 років). Інколи обов'язки ректора виконував один з кращих студентів. Такою була система устрою Паризького університету.

Болонський університет спеціалізувався на вивченні права. Тому його студенти були людьми досить дорослими. Саме вони, а не магістри, утворювали корпорації. Викладачі ж належали до Болонської міської комуни, були міськими посадовцями. Студентські об'єднання контролювали якість викладання відповідно до укладених угод. Поступово паризька модель поширилася і в більшості італійських університетів, університетах Іспанії та південної Франції. Система університетського самоврядування припинила своє існування в XV ст.

Форми університетського навчання:

а) лекції – обов'язкові денні та повторювальні вечірні. В один час професори в одному приміщенні диктували тези з творів латинських авторів. Студенти дослівно записували, перекладали й коментували запропоновані тези. Повторювальні лекції проводили інші викладачі, деталізуючи окремі аспекти обов'язкових лекцій;

б) диспути щотижневі та тематичні та 1–2 рази на рік – без конкретної теми. Учасники диспутів поводитися вільно, інколи навіть переривали оратора свистом і криками. Багато уваги приділяли театралізації навчання. Саме диспути стали альтернативою педагогічної схоластики. У ході диспутів формували свої науково-філософські концепції Р. Бекон, Я. Гус, А. Данте, М. Коперник, Ф. Петрарка та ін.

У змісті «семи вільних мистецтв» багато уваги приділяли вивченню логіки. Граматика практично виносилася у курс навчання підготовчих граматичних шкіл. Риторика зводилася до вивчення збірок листів. Геометрія, астрономія, музика, математика викладалися не в усіх університетах. Вивчали також канонічне і римське право.

Навчання в середньовічних університетах безпосередньо було недорогим. Однак значні витрати передбачалися на пишні процедури отримання вчених ступенів (оплата технічного персоналу, купівля парадного одягу, організація святкового бенкету), придбання книг, оплату житла, харчування. Кошти на навчання здебільшого студенти отримували від батьків. Зберіглося багато зразків формул студентських листів з красномовними проханнями надіслати гроші (історики вважають, що саме це складає генезис «жебрацьких пісень», які виконували мандрівники-ваганти).

Поступово сформувалася й університетська благодійність: успішні випускники заповідали колегіям свої книги, засновували нові бурси, зобов'язували за це молитися за спомин своєї душі. Студенти підробляли на дрібних університетських посадах, платних консультаціях, засобом переписування рукописів та ін. Таким чином зберігався принцип загальнодоступності університетської освіти.

Університети сформували свій пласт культури. І студенти, і викладачі відрзнялися особливим типом мислення (раціональність, здатність до індукції), особливою системою цінностей, високою самооцінкою. Остання й слугувала причиною нетерпимості університетів до новостворюваних освітніх об'єднань. Характерною особливістю університетського стилю було прийняття рішення на засадах колегіальності та з урахуванням індивідуальних переконань: «Що стосується всіх, має бути погоджене з усіма».

Цікаво, що чоловіче середовище середньовічних університетів досить своєрідно ставилося до жінки і –

негативно – до шлюбу, визнаючи несумісність ученості і факту одруження. Так, в одному з університетських документів біля прізвища одного магістра зроблено запис: «Втратив розум, одружився». Серед студентів целібатаріїв поширився культ святої жінки – Марії Магдалини, Катерини, Діви Марії.

В університетському середовищі процвітали й вади: звичайним явищем були студентські дуелі, суперечки з міськими жителями. Але слід зазначити, що люди – носії університетської культури, хоча й не належали до соціальної еліти, активно впливали на суспільні процеси. Університети поступово перетворилися в атрибут європейської цивілізації.

Схоластика та її вплив на розвиток освіти. Окремої уваги заслуговує система мислення в середньовічній філософії – «схоластика», представники якої ставили за мету представити у вигляді наукоподібної системи релігійне вчення й обґрунтувати його посиланнями на авторитет батьків церкви та священне писмо.

Схоластика зародилася у XI ст. і систематизувалася в науку в XII–XIII ст. Поштовхом до її виникнення стало поширення у цей час ересей, коли релігійні постулати, які раніше сприймалися на віру, почали ставитися під сумнів і їм вимагали пояснення. Представники першої теорії стверджували, що загальні поняття не існують окремо, а є лише назвами, абстракціями людського розуму. Реалісти, навпаки, твердили, що загальні поняття виникли раніше від речей. Найбільш відомою у середні віки є схоластична система Фоми Аквінського. Позитивними сторонами схоластики було те, що вона оживила на деякий час релігійно-філософську думку, познайомила Європу з багатьма працями давньогрецьких і арабських мислителів (передусім Платона й Аристотеля). Схоластика також розвивала формально-логічне мислення, тренувала розум. У XV–XVI ст. схоластика зжила себе, виродилася у формалізовану шкільну

мудрість, що знаходилася в гострій суперечності з вимогами життя та представляла безплідні розмірковування. Середньовічна школа була повністю відірваною від життя. Це призводило до зазубрювання напам'ять готових понять та відмови від самостійного мислення. У цілому схоластика стала кроком назад у розвитку освіти.

Питання для самоконтролю:

1. Схарактеризуйте підходи світової науки до виникнення виховання.

2. Які особливості мав процес виховання підростаючого покоління за первісного суспільства?

3. Порівняйте спартанську й афінську системи виховання.

4. Визначте основні етапи освіти та виховання у Стародавньому Римі. Розкрийте особливості навчання та виховання.

5. Розкрийте педагогічні погляди М. Квінтіліана. Які вимоги він висував до вчителя?

6. Доведіть, що виникнення і становлення середньовічної освіти нерозривно пов'язане з розвитком церковної культури.

7. Які рівні навчання мали місце в середньовічних школах?

8. Які характерні особливості освіти у XI-XII ст.?

9. Чим відрізнялися магістратські, цехові і гільдійські школи від церковних?

10. Назвіть основні передумови виникнення перших університетів? Дайте характеристику діяльності середньовічних університетів.

Література:

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Київ: Либідь, 2006. 421 с.

2. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 624с.
3. Лузан П. Г., Васюк О. В. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник. Київ: ДАКККиМ, 2010. 296 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 369 с.
5. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки. Харків: ОВС, 2002. 240 с.
6. Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник. Суми: СумДПУ, 2000.
7. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посібник. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 308 с.

Тема 2. Виховання, школа та педагогічна думка Західної Європи в епоху Відродження, Реформації, Нового часу та Просвітництва

План

1. Педагогічна думка в епоху Відродження: Еразм Роттердамський, Вітторіно да Фельтре, Томас Мор, Франсуа Рабле, Томазо Кампанелла.
2. Реформація. Єзуїтська система виховання.
3. Дидактичні погляди та основні положення педагогічної теорії Я. А. Коменського.
4. Педагогічні ідеї Дж. Локка.
5. Ідея вільного виховання Ж.-Ж. Руссо.

Ключові слова та терміни: епоха Відродження, Реформації, Нового часу та Просвітництва, гуманізм, теорія «вільного виховання», теорія «чистої дошки», єзуїтський колегіум, класична освіта.

1. Школа і педагогічна думка у Європі в епоху Відродження

Під Відродженням умовно розуміють епоху культурного й ідеологічного розвитку ряду країн у Західній і Центральній Європі, яка охоплює історичний період XIV–XVI ст. і характеризується високим підйомом у науці, літературі, мистецтві. Європейське Відродження почалося в Італії у XIV ст., а звідти перейшло до Франції і в інші країни. Спочатку ця епоха усвідомлювалась як звільнення від впливу церкви, розрив з середньовічним релігійно-схоластичним світоглядом та звернення поглядів до античної культури. Звідси і назва: «Відродження», «Ренесанс».

Характерною ознакою культури Відродження стають ідеї гуманізму, у зв'язку з якими формується новий погляд на світ і людину. Гуманізм витісняє середньовікову аскетичну доктрину, протиставивши теології світську науку, поставивши у центр уваги людину, яка в ідеалі повинна бути життєрадісною, сильною духом і тілом, яка має право на земну радість і щастя.

Ідеї гуманізму проникають і в тогочасну педагогіку, яку ще називають гуманістичною педагогікою.

Педагоги-гуманісти піддали різкій критиці всю середньовічну схоластичну систему виховання та навчання, протиставили їй таке виховання, що розвиває людину розумово і фізично, формує в неї високі моральні якості.

Одним із головних завдань гуманісти вважали ознайомлення учнів з кращими творами латинських і грецьких авторів, з Біблією й іншими джерелами в оригіналі, у неспотворених церквою формах.

Ряд гуманістів вимагали окрім вивчення історії та античної літератури ще й поширення через школу реальних знань, вважали обов'язковими для вивчення такі науки як математика, астрономія, природознавство, географія, ознайомлення з різними видами людської діяльності.

Проголошувалася ідея гармонійного та багатостороннього розвитку особистості дитини, що було

притаманно ще античній педагогіці. Ця ідея відображає ідеал ренесансної людини. У повній відповідності з античністю педагоги-гуманісти дбали, щоб формувалося здорове тілом і духом підростаюче покоління. Гуманісти по-новому розуміли мету та завдання виховання, проголошували **загальну повагу до дитячої особистості, заперечували сувору дисципліну та тілесні покарання**. Вони відзначали необхідність враховувати особливості дитячого віку та підтримували ідею індивідуалізації навчання та виховання.

Новими були підходи і до методів навчання та виховання. Гуманісти вважали, що в **освітньо-виховному процесі діти повинні набувати здатність активно мислити, самостійно пізнавати навколишній світ**. Для цього час перебування в школі потрібно зробити привабливим для дітей, щоб навчання розпочиналося з ознайомлення з речами, а потім із науковими поняттями, що їх означають. Правилам повинні передувати факти, узагальненням – спостереження. Слід широко використовувати з пізнавальною метою прогулянки, екскурсії, ігри тощо.

Важливою висувалася вимога багатьох гуманістів здійснювати навчання у школах рідною мовою.

Гуманісти по-новому ставили питання **про освіту жінок**, вважаючи, що вони мають право навчатися у школах різних типів.

Таким чином, гуманізм охопив перш за все тогочасну педагогічну думку і не зміг внести кардинальних змін в освітньо-виховну практику. Він дістав своє відображення у **поглядах та працях багатьох мислителів**.

Еразм Роттердамський (1466–1536) – відомий нідерландський письменник-педагог, гуманіст, один з перших дав критику середньовічному вихованню й освіті. У своїх сатиричних памфлетах «Похвала глупоті» та «Грубі вчителі» він висміяв тогочасну школу, де вчителі кати вбивають у дітей будь-яке бажання вчитися. Критикуючи зміст і методи

навчання, Роттердамський вважає, що це навчання повинно бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей.

Вітторіно да Фельтре (1378–1446) – італійський педагог гуманіст, створив школу під назвою «Будинок радості», яка стала зразком для створення нових гуманістичних шкіл у різних країнах Європи. Ця школа знаходилась у мальовничій місцевості. Тут виховувались діти вищої аристократії, хоч попадали і найбільш обдаровані діти з неаристократичних кіл. Велика увага приділялась фізичному вихованню (ігри на свіжому повітрі, фехтування, верхова їзда) та розумовому розвитку дітей (вивчення латинської і грецької мов та літератури, математика, астрономія, природознавство, логіка, метафізика, музика, живопис). У школі не було тілесних покарань, виховання здійснювалось за допомогою нагляду і особистого прикладу вихователів.

Щодо освітньо-виховної практики, то педагогіка гуманізму на ній мало відображалася. Школи залишалися типовими середньовічними. Виключення складали лише окремі школи гуманістів. Продовжували розвиватись міські школи, в більшості яких навчання здійснювалось рідною мовою. Тут здобували початкову освіту діти ремісників і торговців. В цей же час виникають школи для дівчат, як правило приватні, але були й державні.

Мішель Монтень (1553–1592) – французький мислитель-гуманіст, представник філософського скептицизму. У творі «Досліди» розробив ряд важливих положень гуманістичної педагогіки. Він пропонував розвивати у дітей критичне мислення, яке не зупиняється перед авторитетами; обґрунтовуючи необхідність всебічного розвитку дитини, Монтень вперше висуває ідею пріоритету морального виховання перед освітою (цю ідею в подальшому підхопив і розвинув відомий педагог XVII ст. Дж. Локк); високо була оцінена педагогікою наступних століть й висунута ним ідея

відмови від примусу в навчанні (ця ідея виявилась свого роду основою теорії природного виховання у Руссо).

Педагогічні вимоги гуманістів торкалися в основному дітей зі знатних сімей. Виключення у цьому відношенні складали представники раннього утопічного соціалізму: в Англії **Томас Мор** (1478–1535), в Італії **Томазо Кампанелла** (1568–1639). У них боротьба за удосконалення суспільства пов'язувалась з інтересами всього народу.

Т. Мор у творі «Утопія» у фантастичній формі змалював утопічні за своєю суттю комуністичні суспільства. Зокрема, Т. Мором було висунуто ряд нових педагогічних ідей:

- ідея загального громадського виховання для всіх дітей;
- принцип обов'язкового для всіх навчання;
- ідея навчання рідною мовою;
- рівність чоловіків і жінок в одержанні освіти;
- ідея трудового виховання, поєднання навчання з працею;
- висунуто ряд думок про широку організацію самоосвіти.

Томазо Кампанелла (1568–1639). Восени, 1568 р. на півдні Італії в маленькому місті Стіло дружина чоботаря Джеронімо Катарінелла народила хлопчика. Новонародженого назвали Джованні Доменіко.

А пізніше, коли він став ченцем, йому на честь святого Фоми Аквінського дали ім'я Фома, Томмазо. З дитинства в нього було прізвисько, в пам'ять одного з прадідів – Кампанелла, що значить дзвін. Під ім'ям Томмазо Кампанелла він і увійшов в історію. Він почав вчитися з 5 років і здивував всіх незвичайною пам'яттю і здібностями. Зберіглося повір'я про те, що хлопчик, який не мав грошей на навчання, слухав уроки, стоячи біля відчиненого вікна школи. У 14 р. він вирішує вступити до монастиря. Це був єдиний путь до знань. Томмазо з жадібністю читає книжки.

Незадоволений школярською премудрістю, він шукає відповіді на свої сумніви у працях Аристотеля, у віковій схоластичній традиції європейської філософії і починає сумніватися у догматах. Так починається його перший бунт... Після чого була інквізиція, довгі роки перебування у в'язницях і гоніння влади.

Основні праці Томазо Кампанелли «Монархія Месії» (1633), «Метафізика» (1638), «Переможений атеїзм» (1631), «Апологія Галілея» (1622).

Влітку 1601 р. Кампанелла починає писати «Місто Сонця». Пише лежачи, насилу виводячи букви напівмертвими пальцями – буквально за кілька годин після одного з найстрашніших катувань.

«Місто Сонця» – це держава, яка подібно до «Утопії» Томаса Мора побудована на принципах суспільної власності, обов'язкової і загальної праці, надання можливості усім громадянам займатися науками і мистецтвами.

Педагогічні ідеї Томазо Кампанелли

ідея загального громадського виховання для всіх дітей;

– принцип обов'язкового для всіх навчання;

– рівність чоловіків і жінок в отриманні освіти;

– ідея трудового виховання;

– поєднання навчання з працею.

Франсуа Рабле (1494–1553) – французький письменник, вчений-гуманіст. У своєму романі «Гаргантюа і Пантагрюель», який є гострою сатирою на весь спосіб середньовічного життя, піддав нищівній критиці схоластичне виховання. Він першим запропонував і описав нове гуманістичне виховання, яке пов'язав передусім з реальними, практично корисними заняттями, з продуманим режимом дня дитини, багатосторонньою освітою, що дає реальні знання, розвитком самостійного мислення, творчості й активності.

2. Реформація. Єзуїтське виховання

Реформація – соціально-політичний рух у багатьох країнах Європи в XVI ст. Вона пов'язується передусім з

боротьбою проти католицької церкви. Представники реформації: Ян Гус (Чехія), Мартін Лютер і Томас Мюнцер (Німеччина), Кальвін (Швейцарія). Реформація відобразилась і на розвитку освіти та виховання підростаючого покоління.

У Німеччині у XV–XVI ст. під впливом реформації гуманістична педагогіка набрала вираженого **філологічного характеру**. Гуманісти виступали за досконале вивчення латинської, грецької і навіть древньоєврейської мов з тим, щоб краще вміти, як вони вважали, розкривати фальсифікації Біблії і античної літератури, що їх робили тодішні батьки церкви.

Концентрація уваги на вивченні мов, які прийнято називати класичними, привела до виникнення так званої **класичної освіти**. Початок класичній освіті поклала відкрита у Німеччині в 1528 р. знаменита гімназія Штурма, де впродовж 10 років вивчали тільки латинську і грецьку мови. Згодом класичні гімназії стали типовими навчальними закладами у всій Європі.

Реформація поклала початок новій різновидності християнства – протестантизму. **Протестантизм** – загальна назва ряду течій у християнській релігії. Протестантизм **заперечував верховність влади папи римського**, відпущення гріхів за плату (торгівлю індульгенціями). Протестанти виступали за спрощення церковних обрядів, за визнання священного письма єдиним джерелом віри. Протестантизм ввів **богослужіння рідною мовою**, оскільки люди повинні розуміти священне письмо.

Багато протестантських общин, що **боролися проти католицької церкви** (наприклад, анабаптисти в Середній Європі, таборити в Чехії та ін.), організовували свої школи. Вони давали **обов'язкову початкову освіту для всіх дітей членів своєї общини, навчання велося рідною мовою**.

Єзуїтське виховання

Боротьба проти католицизму породила не тільки реформацію, але й **контрреформацію** – реакцію офіційної

церкви на події. **Орден єзуїтів** (засновник І. Лойола – колишній іспанський офіцер), який існував для захисту католицької церкви, обрав своїм знаряддям **сповідь, проповідь і школу**. Єзуїти створили **цілу систему свого виховання**, яке спрямоване на підготовку активних поборників католицької церкви.

Вони **не пропагували широкої освіти для народу**, тому всі свої зусилля кинули на відкриття недоступних простим людям середніх і вищих єзуїтських шкіл, призначених для дітей феодалної знаті.

Єзуїтські школи поділялись на **колегіуми** з 7-річним терміном навчання, які за освітою наближались до гімназій, і **семінарії**, які прирівнювались до університетів і мали 6-річний термін навчання. Ці заклади були інтернатного типу і, як правило, розміщувались у просторих спорудах з добрим обладнанням, де дотримувались відмінної чистоти і порядку. Режим дня і навчальний рік були побудовані з умілим чергуванням занять і відпочинку (часті свята, тривалі перерви). Велика увага приділялась фізичному розвитку вихованців через впровадження гімнастики, ігор. Все це приваблювало сюди дітей з багатих аристократичних сімей.

Єзуїтами була розроблена **методика навчання**, коли майже весь навчальний **матеріал засвоювався під час шкільних занять**. Щоденно проводилось повторення матеріалу, вивченого перед цим. У кінці тижня повторювали матеріал за тиждень, у кінці місяця – за місяць, у кінці року – за рік. Від учителів вимагалось уміння ясно викладати, поступово переходити від легкого до важкого. Кожне заняття вчителя, кожне його слово регламентувались шкільними статутами.

Випускники єзуїтських колегіумів та семінарій добре володіли логікою і красномовством, умінням підкорити оточуючих своєму впливу.

Серед вихованців викликався дух суперництва (у тому числі і в навчанні). Для цього було **розроблено систему заохочень** (занесення на почесну дошку, особливі місця у класі, золоті крапки проти прізвищ учнів тощо) і покарань (ковпак з осячними вухами, прізвиська, особливі лавки сорому тощо). Допускались і тілесні покарання.

Єзуїтська система виховання готувала переконаних пропагандистів католицизму, які нетерпимо ставились до інакочисельних. З метою повного підпорядкування вихованців церкві над ними встановлювався постійний зовнішній нагляд, серед учнів розвивався взаємний шпionаж, лестощі і догiдливiсть у ставленнi до старших. Учень, що завинив, звiльнявся вiд покарання, якщо доносив про такi ж вчинки когось iз своїх товаришiв.

Дiти в цих закладах просочувалися єзуїтською мораллю i ставали слухняними знаряддями в руках єзуїтiв. Вони були **позбавленi власної волi, свободи думки, їм були чужi такi моральнi поняття як гуманiзм, чеснiсть, патрiотизм.** У боротьбi з ворогами церкви єзуїти вважали придатними будь-якi засоби, вони не зупинялись нi перед чим.

Єзуїтське виховання вiдiграло реакцiйну роль у розвитку нацiональних культур i релiгiй у багатьох країнaх, серед яких можна назвати i Україну.

Єзуїтськi школи iснують i зараз у багатьох країнaх Латинської Америки, Іспанії, США та ін. Звичайно вони не походять на своїх середньовічних прототипів. **У них вiдбулася унiфiкацiя навчальних планiв i програм та пристосування до нових умов.**

3. Я. А. Коменський засновник педагогiки нового часу

Ян Амос Коменський (1592–1670) народився в Пiвденнiй Моравії (Чехословаччина) в сiм'ї члена громади Чеських братiв. Навчався в Гернборнском i Гейдельберзькому унiверситетах в Нiмеччинi. Згодом Коменський став проповiдником, потiм головою своєї релiгiйної громади,

займався педагогічною діяльністю в різних країнах Європи – в Чехії, Польщі, Угорщині. У його теоретичних працях з питань навчання і виховання дітей («Материнська школа», «Велика дидактика», «Новітній метод мов», «Пансофічна школа» та ін) розглянуті всі найважливіші педагогічні проблеми.

Дидактична теорія Коменського ґрунтується на засадах сенсуалізму (*sensus* – відчуття) – філософська течія, представники якої стверджують, що джерелом пізнання об'єктивного світу для людини служить передусім її чуттєвий досвід.

Коменським було проголошено «золоте правило» дидактики: «Нехай буде золотим правилом для тих, хто навчає: все, що тільки можна, надавати для сприймання чуттями: видиме – зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне смакові – смаком, доступне дотикові – дотиком. Якщо якісь предмети можна сприйняти одразу кількома чуттями, нехай вони зразу ж і відчуються кількома чуттями».

Відмінна риса педагогічних поглядів Коменського – розглядав виховання як одну з найважливіших передумов встановлення справедливих і дружніх відносин між людьми і народами.

Мета виховання – сформувати працювиту, високоморальну людину, яка була б корисним членом суспільства і гідно прожила своє життя на землі.

Завдання виховання: пізнати себе і навколишній світ (розумове виховання), керувати речами і собою (моральне), прагнути до бога (релігійне).

Принципи виховання:

1. Головний принцип природовідповідності: людина – частина природи і виховання необхідно підпорядковувати загальним законам природи. Завдяки чому Коменський

визначив 4 вікові періоди та 4 ступені освіти, які відповідають 4-м порам року – весні, літу, осені та зимі.

2. Принцип доступності початкової освіти для всіх: «Ми прагнемо загальної освіти у сфері всього людського для всіх, хто народився людиною».

3. Принципом зв'язку з життям – крім традиційних ««семи вільних мистецтв»» необхідно вивчати історію, географію, природознавство, релігію.

4. Принцип єдності і наступності для всіх шкіл: «При всій відмінності цих шкіл ми бажаємо, щоб у них викладали не різний матеріал, а один і той же, тільки різними способами».

У своїй класичній праці «Велика дидактика» (1632) Я. Коменський розробив чітку систему навчання і виховання, розкрив суть основних її принципів: наочність; свідомість і активність; послідовність і систематичність знань; міцне оволодіння знаннями і навичками. Основним у навчанні вчений визначав наочність.

Складається з 33 розділів:

- 1–12 (із 33) становлять собою загально-педагогічну частину
- 13–14 характеризують основи для створення нових шкіл;
- 15–19 розкривають основи загальної дидактики;
- 20–25 присвячені частковій дидактиці окремих видів освіти;
- 26 – «Про шкільну дисципліну»;
- 27–32 дають характеристику організації чотирьох-ступеневого влаштування шкіл.
- 33 – підсумковий, присвячений викладанню загальних умов, необхідних для практичного здійснення ідей Коменського.

В історії педагогіки відомо багато форм організації освітньо-виховного процесу. Необхідно зазначити, що поняття «урок» в цій системі з'явилося порівняно пізно. На ранніх етапах організації навчання надавалась перевага індивідуальній формі роботи з учнями. Така форма навчання проіснувала до XVIII ст., а в деяких країнах і до XIX ст.

В історії педагогічної думки Я. Коменський вважається творцем класно-урочної системи навчання. У праці «Закони добре організованої школи» він визначив основні правила організації навчання, які не втратили свого значення до нашого часу:

1. Принцип демократизму – спільне навчання хлопчиків і дівчаток, бідних і багатих.

2. Навчальний рік розділити на 4 чверті і між ними встановити канікули.

3. Прийом учнів до школи проводити один раз на рік – восени.

4. Основна навчальна форма – урок.

5. У кінці навчального року – перевідні екзамени, а також поурочна, щоденна, щотижнева, четвертна перевірки успішності учнів у навчанні.

6. Організація навчального дня у школі: навчальний день починати вранці: тривалість у школі рідної мови 4 год. (2 год. зранку для розвитку розуму і пам'яті та 2 год. після обіду для розвитку рук і голосу), а в гімназії – 6 год.

7. Посада вчителя – «найбільш прекрасна за будь-яку іншу під сонцем».

Основним у шкільному вихованні дітей Я. Коменський вважав дисципліну, заперечував фізичне покарання дітей. Тут він керувався чеською говіркою: «Школа без дисципліни, що млин без води».

Загалом, Я. Коменський вважав, що цінність нації визначається тим, як вона ставиться до школи, до вчителя, якого він порівнював із сонцем.

Вікова періодизація та система шкіл (за Коменським)

Коменський розробив ґрунтовне вчення про школи, важливими компонентами якого є вікова періодизація розвитку дітей, система шкіл, зміст освіти та вимоги до організації роботи навчальних закладів.

Вікова періодизація розвитку дітей.

Згідно принципу природовідповідності Коменський визначив 4 вікові періоди та 4 ступені освіти, які відповідають 4-м порам року, відповідно – весні, літу, осені та зимі. Освіту, на його думку, слід розпочинати якомога раніше і присвятити їй весь період юності – 24 роки. Даний відрізок часу він розділив на чотири 6-річні вікові періоди і кожному віковому періоду визначив відповідну школу:

- дитинство (0–6 р.) – материнська школа (дошкільне виховання дітей у сім'ї): фізичний розвиток дітей, початки знань всього того, чого людина повинна навчитися протягом життя. На першому місці – фізичне виховання, а також моральне, естетичне, трудове, релігійне: «Батьки не повинні відкладати виховання до навчання своїх дітей вчителями, адже неможливо криве дерево, що вже виросло, зробити прямим». Усі сторони дошкільного виховання детально описані у посібнику для батьків «Материнська школа» – перший в історії такого роду книзі.

- отроцтво (6–12 р.) – школа рідної мови (елементарна народна школа, створюється у кожній общині, селі, містечку), є загальнодоступною, навчають рідною мовою. Термін навчання 6 р. У зміст освіти ввів реальні предмети: історію, географію, природознавство. Важливий елемент – вивчення релігії. «Мета і межа школи рідної мови, щоб діти навчились всьому тому, що буде їм потрібно протягом всього життя».

- юність (12–18 р.) – латинська школа або гімназія (створюється у кожному місті); мета – вивчити разом з чотирма мовами (грецька, латинська, єврейська, рідна) всю енциклопедію наук (крім «7 вільних мистецтв» (граматика,

діалектика, риторика, арифметика, геометрія, музика і астрономія), історію, географію, природознавство, релігію). Він хоче, щоб з латинської школи виходили справжні моралісти і богослови, пропонує окремий клас для вивчення моралі.

- змужнілість – 18–24 рр. – останній, вищий ступінь навчання – академія і подорож. Академія мала 3 традиційних факультети: богословський, юридичний і медичний. В систему занять, поряд з лекціями, обов'язково входили самостійна робота студентів і подорожі, які сприяли розширенню знань.

Підручники Я. А. Коменського

Вимоги до підручників:

- 1) для кожного класу – окремий підручник, який відповідає віковим особливостям дітей;
- 2) написані рідною мовою – зрозуміло, доступно;
- 3) невеликі за об'ємом;
- 4) ілюстровані і привабливі;
- 5) слова подавались би у поєднанні з речами і навпаки.

Коменський склав багато підручників. Найбільш відомими з них виявились два: «Відкриті двері мов і всіх наук» (1631) та «Видимий світ у малюнках» (1654).

«Відкриті двері мов і всіх наук» – підручник для вивчення латинської мови. У ньому подано 8 тис. латинських слів і біля 1 тис. речень та оповідань. У цьому підручнику Коменський вперше запропонував вивчати іноземну мову одночасно з ознайомленням дитини з доступними їй знаннями з різних сфер. Ця книга принесла Коменському світове визнання і славу. Її назвали золотою.

«Видимий світ у малюнках» представляє собою ілюстровану дитячу енциклопедію початкових знань. Містить 150 статей про навколишній світ, кожна з яких супроводжується малюнком.

Цей підручник – перша у світі ілюстрована книга для дітей. Вона була перекладена на багато мов світу, довго служила у якості підручника для початкового навчання. Вперше була видана на Україні на початку XIX ст.

«Материнська школа» – перше в світі керівництво по дошкільному вихованню.

4. Педагогічна концепція Джона Локка

В Англії після епохи Реформації XVI ст. було закрито значну частину католицьких монастирів і парафіяльних шкіл. Замість них відкривалися нові англіканські парафіяльні школи, які майже нічим не відрізнялися від старих за виключенням рідної мови викладання. Відкривалися сектантські школи, створювалися приватні домашні школи. Варто наголосити, що діти з аристократичних сімей навчалися у гімназіях, де основна увага зверталася на вивчення латинської, рідше – грецької мов, англійської літератури. У школах багато уваги приділяли фехтуванню, верховій їзді, різним видам фізичних вправ. Англія однією з перших у Європі перейшла на рейки нового суспільного устрою внаслідок революції 1648 р. та перевороту 1688 р., коли країна стала конституційною монархією. Перемога революції серед решти питань поставила на порядок денний проблему нового вирішення питань педагогіки, що стосуються, перш за все, ролі, цілей, змісту освіти, завдань та методів виховання. Найбільш прогресивну за своєю сутністю концепцію запропонував англійський філософ, педагог, один з засновників емпіричної психології Джон Локк (1632–1704). Вивчення його творчості необхідно розпочати із з'ясування його соціально-політичних і філософських поглядів. Необхідно виявити основні фактори, які вплинули на створення оригінальної педагогічної концепції виховання та освіти Джона Локка.

Джон Локк (1632–1704 р.) – англійський філософ, педагог. Народився в сім'ї адвоката, здобув вищу освіту в

Оксфордському університеті, по закінченні якого залишився викладачем грецької мови і літератури.

Локк розробив філософсько-психологічну **теорію «чистої дошки»**, яка полягає у запереченні існування в свідомості людини «вроджених» ідей та уявлень. Психіка людини від народження подібна до чистої дошки або чистого аркуша паперу, де ще нема ніяких написів. Локк вказує, що на 9/10-х люди стають добрими або злими, корисними чи не корисними завдяки вихованню.

Мета та завдання виховання – підготовка джентльмена. Джентльмен – це дворянин за походженням, ділова людина, яка уміє розумно та вигідно займатися власною справою, має гарну фізичну підготовку та відрізняється «витонченістю» манер поведінки у товаристві.

Локк відстоює домашнє, індивідуальне виховання дітей і категорично виступає **проти шкільної освіти**, оскільки остання є відбитком суспільства, яке за своєю суттю аморальне. Реалізацію своєї виховної програми Локк пропонує починати з **фізичного виховання**, яке повинно сприяти зміцненню здоров'я дитини, її загартуванню: «здоровий дух у здоровому тілі».

Свої педагогічні погляди виклав у творах «Думки про виховання» (1693 р.) та «Про виховання розуму» (опуб. 1706 р.).

У творі «Думки про виховання» розкрито систему **фізичного виховання** джентльмена. Локк рекомендує привчати дітей до холоду. Щодо **морального виховання**, то мораль педагог виводить не з релігійного вчення, а з інтересів окремої особи, керуючись принципом вигоди «все, що приносить особисту користь, є моральним». Для джентльмена, на його думку, найважливіше виробити характер і волю.

Морально вихована людина – це та, якій вчинки диктує розум, і яка вміє діяти всупереч своїм почуттям і бажанням.

Найважливішими засобами виховання, за Локком, є не формальне заучування правил моральності, а прищеплення корисних звичок через позитивний досвід поведінки, а також особистий приклад вихователя. Локк виступає за суворе ставлення батьків до дітей, яке поступово повинно перерости у дружбу. Першу владу над дітьми, на його думку, потрібно, щоб давали страх і шанобливість, а любов і дружба мають її закріпити. Однак, він виступає проти авторитаризму та **тілесних покарань** у вихованні, бо «рабська дисципліна створює і рабський характер». Але останні визнає як крайній захід. У процесі виховання корисно застосовувати догану, нагороду, похвалу.

У дітей треба виховувати гуманне ставлення до людей і тварин. Головним у цьому, як вказує Локк, є **релігійне виховання**. У дітей потрібно викликати любов і повагу до Бога як вищої істоти. Але він заперечував виконання релігійних обрядів.

Розумове виховання по відношенню до морального та фізичного Локк ставить на останнє місце. Він вважає, що джентльмен може обійтися без більшості тих знань, які даються у школі.

Мета навчання полягає не в тому, щоб зробити юнака вченим, а в тому, щоб підготувати з нього ділову людину, зробити здатним його розум сприймати будь-яке знання, якщо він сам того захоче. За Локком навчання повинно мати практичну спрямованість, кожний предмет, що вивчається, має приносити певну користь.

Програма реальної освіти Локка – це необхідна підготовка до «ділових занять в реальному світі», до комерційної діяльності, вивчення живої мови, замість мертвих: англійську та французьку; «корисних» для вивчення предметів (географія, малювання, математика, астрономія, філософія, історія, право, стенографію і бухгалтерію); верхову їзду, танці та фехтування.

Методи навчання він пропонує орієнтовані на природні інтереси та позитивні емоції дітей: ігрові форми навчання (з літерами), застосування книг з малюнками тощо. Сюди ж Локк включав стенографію і бухгалтерію, як такі, що дають необхідні знання для промисловості і торгівлі.

У сфері розумового розвитку дитини Локк збагатив підхід до проблеми **методів навчання**, поставивши питання про мотивацію навчальної діяльності. Він пропонує так звані «м'які» методи, що орієнтовані на природні інтереси та позитивні емоції дітей: ігрові форми навчання (з літерами), застосування книг з малюнками тощо.

Локк не виділяє окремо **трудового виховання**, а рекомендує, щоб вихованець опановував певне ремесло (столярне, токарне, теслярне), займався садівництвом, сільським господарством та ін. Необхідність цього він мотивував тим, що, по-перше, знання ремесел може знадобитися діловій людині як підприємцю, по-друге, праця на свіжому повітрі корисна для здоров'я. Праця допомагає уникнути шкідливої бездіяльності.

5. Ідея вільного виховання Ж.-Ж. Руссо.

Ж.-Ж. Руссо (1772–1778) – французький філософ, письменник, педагог-просвітитель. Народився в Женеві в сім'ї ремісника-годинникаря. Не здобув систематичної освіти, але за допомогою самоосвіти піднявся до рівня найвидатніших умів своєї епохи. У пошуках роботи багато подорожував по Європі, змінив багато професій. У Парижі познайомився та потоваришував із авторами знаменитої «Енциклопедії». З появою, у 1762 р., твору «Еміль, або про виховання» Ж.-Ж. Руссо переслідують і він змушений тікати з Франції. Цей твір навіть було спалено на одній із площ Парижа. Лише незадовго до смерті він повертається у Париж. Більша частина життя Руссо пройшла у злиднях.

Ж.-Ж. Руссо розвинув ідею природної свободи та рівності людей, до якої можна прийти тільки через виховання, в основі

чого він вбачав уміння цінувати власну і чужу працю та незалежність.

Свої педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо виклав у творі «Еміль, або про виховання» (1762), в якій першим показав світу педагогічну істину: «... виховання – це і є саме життя, а не підготовка до життя. Дитина, підліток, юнак не навчаються життю, вони просто живуть».

Основою цього виступає **теорія природного, вільного виховання**, де в центрі – особистість дитини. Природне виховання полягає у необхідності здійснювати його відповідно до природи самої дитини та її вікових особливостей, що повинно відбуватися на лоні природи, у тісному контакті з нею.

Основними факторами впливу на дітей Руссо вважав природу, людей та предмети навколишнього світу. **Основне завдання виховання**, яке здійснюється людьми і речами, полягає у тому, щоб узгодити свої впливи з природним розвитком дитини.

Руссо так трактував **принцип природовідповідності**: природне виховання допомагає вільному розвитку дитини, який відбувається через самостійне накопичення нею життєвого досвіду. Вільне виховання випливає з природного права кожної людини на свободу. Воно слідує за природою, допомагає їй. Руссо виступає за недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини як маленької людини. Він заперечує авторитаризм у вихованні, **методи покарання і примусу** у вихованні. У цьому зв'язку Руссо пропонує замінити методи покарання **методом «природних наслідків»** від неправильних вчинків.

В основі **ідеї вільного виховання** є вимога Руссо – дитина повинна бути вільною у виборі змісту навчального матеріалу та методів його вивчення. Що її не цікавить, того вона і не буде вчити. А завдання вихователя так організувати всі впливи на дитину.

У перших чотирьох частинах твору «Еміль...» на прикладі розвитку та виховання головного героя роману Еміля Руссо розкриває **чотири вікові періоди**. Остання п'ята частина твору присвячена вихованню нареченої Еміля – Софії.

Вікова періодизація Жан-Жака Руссо:

- вік немовляти (0–2 р.), період до оволодіння дитиною мови. Головне завдання першого періоду – фізичний розвиток дитини, її загартування. Дитина у цьому віці повинна якомога більше рухатись, бути на свіжому повітрі;

- дитинство або «сон розуму» (2–12 р.), коли переважає чуттєве пізнання дитиною світу, головне завдання – розвиток зовнішніх органів чуттів та продовження фізичного розвитку. Способи цього розвитку повинні бути природні, такі, що задовольняють інтереси дитини. Не примушувати дитину у цьому віці думати, зачувати вірші, казки, не читати їй ніяких моральних настанов. Відкидається будь-яка систематична освіта. Краще, якби дитина до 12 років взагалі не вміла читати. У такому віці, як стверджує Руссо, дитині недоступні абстрактні і моральні поняття. Але, як виняток, єдино доступною для дитини може бути ідея власності.

- отрочтво (12–15 р.) – період розумового розвитку («формування інтелекту») та трудового виховання – це здобуття освіти, розвитку самостійного мислення. Відбувається перехід від чуттєвого знання до суджень. Розумовий розвиток поєднується з трудовим вихованням. Праця – суспільний обов'язок кожного. Щоб зберегти свободу, треба вміти самому працювати. Еміль, герой роману, навчається столярній справі, працює в полі, саду, на городі, в майстерні, в кузні. З іншої сторони, праця виступає у Руссо і як виховний засіб. Вона сприяє формуванню позитивних моральних якостей, які притаманні трудовій людині. Але у цьому віці, на думку Руссо, дитині ще недоступні в повній мірі моральні поняття, не зрозумілі стосунки між людьми.

юність (15–18 р.) – період бур і пристрастей, час морального і статевого виховання. З цього періоду починається найголовніше у вихованні – вчити любити людей. Четвертий період – повноцінне моральне і статеве виховання відбуваються тільки в суспільстві. Еміль переселяється в місто до людей. У цей період його потрібно навчити любити людей і жити серед них.

Руссо перед **моральним вихованням** ставить три завдання: виховання добрих почуттів шляхом реальних справ, прикладів, а не міркувань; виховання добрих суджень через вивчення біографій великих людей, вивчення історії тощо; виховання доброї волі шляхом здійснення добрих справ. При цьому Руссо відкидає моралізування.

Щодо **статевого виховання** Руссо пропонує усунути від уваги дитини все шкідливе, збуджуюче, зокрема сумнівні книги. Також потрібно вести діяльне життя, багато рухатися, займатися фізичною працею. Вихователю необхідно уникати питань про статеве життя. Але коли дитина все ж запитує, то краще примусити її замовкнути, ніж брехати їй. Якщо ж дитина підготовлена, то потрібно давати правильні відповіді.

Руссо вимагав не здійснювати спеціально **релігійного виховання**. Він визнавав тільки природну релігію: кожна людина вправі вірити у творця всесвіту по-своєму. Діти самі рано чи пізно прийдуть до розуміння божественного начала і виявлять, що є тільки одна релігія – «релігія серця».

Щодо **виховання жінки** Руссо притримувався традиційної точки зору. Це видно з п'ятого розділу згаданого вище роману, де розповідається про виховання Софії – майбутньої супутниці Еміля. Основна функція жінки, на думку Руссо, бути дружиною і матір'ю, потрібно турбуватися про її фізичне здоров'я, естетичне виховання, привчати вести домашнє господарство. Жінці не потрібна широка наукова освіта.

Але разом з тим педагогіка Руссо виявилась надзвичайно цінною. За 25 років після появи «Еміля...» у Франції було

опубліковано творів на цю тему у 2 рази більше, ніж за попередні 60 років.

Питання для самоконтролю:

1. Схарактеризуйте особливості розвитку освіти та педагогічної думки в епоху Відродження.

2. Що таке Реформація? У чому сутність і особливості її політики в галузі освіти та виховання?

3. Що таке Контрреформація? Які особливості освіти та виховання існували в період Контрреформації?

4. Дайте характеристику єзуїтської системи виховання. Висловіть своє ставлення до неї.

5. Назвіть мету та завдання виховання за Я. А. Коменським.

6. Поясніть трактування Я. А. Коменським принципу природовідповідності, як основи педагогіки.

7. Проаналізуйте «золоте правило дидактики» Я. А. Коменського.

8. Назвіть основні методи навчання та виховання за Я. А. Коменським.

9. Проаналізуйте систему шкіл Я. А. Коменського.

10. У чому полягає сутність класно-урочної системи Я. А. Коменського?

11. Назвіть основні педагогічні ідеї Дж. Локка.

12. На яких принципах ґрунтується теорія «Виховання джентльмена» Джона Локка.

13. Виділіть позитивні та негативні сторони педагогічної системи Джона Локка.

14. У чому полягає сутність принципу природовідповідності за Жан-Жаком Руссо.

15. Розкрийте сутність теорії «вільного виховання» Жан-Жака Руссо.

Література

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки: навч. посібник: у 2 кн. Кн. 1.: Історія зарубіжної педагогіки. К.: ВД «Слово», 2010. 624 с.

2. Історія педагогіки: навч. посіб. За ред. О. А. Дубасенюк, М. В. Левківського. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.

3. Коваленко Є. І., Белкіна Н. І. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія [для студ. вищ. навч. зал.]. Київ, Центр навчальної літератури, 2006. 664 с.

4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, Центр навчальної літератури. 2008. 188 с.

5. Левківський М.В. Історія педагогіки: Підручник. Київ, Центр навчальної літератури. 2003. 360 с.

6. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто сонця / Перекл. з лат.; Вступ. слово Й. Кобова та Ю. Цимбалюка; Передм. Й. Кобова. Київ: Дніпро, 1988. 207 с.

Тема 3. Західноєвропейська педагогіка XIX – початку XX ст.

План

1. Педагогічні погляди і діяльність Йогана Песталоцці.
2. Розвиток філантропізму і неогуманізму в Німеччині.
3. Педагогічна система Адольфа Дістервега.
4. Педагогічна діяльність і погляди Роберта Оуена.
5. Реформаторська педагогіка та школа кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова та терміни: теорія елементарної освіти, філантропізм, неогуманізм, теорія розвиваючого навчання, педагогіка вільного виховання, експериментальна педагогіка, педагогіка «громадянського виховання» і «трудової школи», педагогіка прагматизму.

1. Педагогічні погляди та діяльність Й. Г. Песталоцці

Йоган Генріх Песталоцці (1746–1827) – видатний швейцарський педагог-демократ. Народився в Цюріху в родині лікаря. Вищу освіту здобував у Каролінському колеґіумі. Протягом третини століття керував навчально-виховними закладами: спочатку організував у своїй садибі «Нойгоф» «Установу для бідних» (1774–1780 рр.) – один з перших в історії дослідний навчально-виховний заклад. З 1798 по 1799 рр. створив і утримував притулок для сиріт у м. Станці. У період 1800–1804 рр. Песталоцці керував інститутом у Бургдорфі, який являв собою комплекс середніх шкіл – базу для підготовки учителів. Цей інститут у 1804 р. переводить до м. Івердон і там керує ним до 1825 р. Роботу свого закладу поставив на високому рівні, чим здобув світову славу.

Свій багатий педагогічний досвід Песталоцці теоретично узагальнив у творах «Лінггард і Гертруда» (1781–1787), «Як Гертруда вчить своїх дітей» (1801), «Лебедина пісня» (1826) та ін.

Одним із перших серед педагогів звернувся до питання всенародної загальної освіти, оскільки головну причину бідувань простих людей вбачав у їх неучтві та невмінні раціонально вести господарство. Спрямувавши свої зусилля на покращання життя селян, Песталоцці вважав, що виховання їх дітей повинно полягати у розвитку всебічної здатності до праці та «діяльної любові один до одного».

Народну школу Песталоцці бачив, передусім, як трудову. Підготовку дітей до праці він мислив собі у тісному поєднанні з їх фізичним, моральним і розумовим розвитком. Песталоцці висунув ідею поєднання навчання дітей з їх продуктивною працею, яку реалізував у «Нойгофі». Проте це поєднання у нього носило механічний характер.

Головним методологічним положенням у поглядах Песталоцці виступає його твердження, що моральні, розумові та фізичні сили людської природи (за його термінологією

сили серця, розуму і руки) мають властивість до **саморозвитку, до діяльності**. Виховання ж покликане допомогти саморозвитку і спрямувати його у потрібному напрямку.

Основним у вихованні **принцип природовідповідності** – властиві кожній дитині від народження задатки сил і здібностей треба розвивати, вправляючи їх у тій послідовності, яка відповідає природному порядку та законам розвитку дитини, тобто починати з найпростішого і поступово підніматися до дедалі складнішого.

Мета виховання – різнобічний і гармонійний розвиток всіх природних сил і здібностей дитини. Й. Песталоцці розробив теорію «природного шляху пізнання». Він вважав, що у дитини процес пізнання починається з чуттєвих сприймань, які після цього переробляються свідомістю. Виходячи із своїх загальнодидактичних положень, Песталоцці заснував **методику початкового навчання** – відкинув книжне початкове навчання, яке ґрунтується на запам'ятовуванні і переповіданні, і вимагав щоб дитина з ранніх років сама вела спостереження і розвивала свої здібності.

Розробив **теорію «елементарної освіти»**, яка складає так званий **метод Песталоцці**. Він передбачав, щоб вона була простою і доступною для опанування кожній матері. Спираючись на принцип природовідповідності, він виділив три найпростіші елементи, з яких повинно починатися будь-яке навчання: число (одиниця), форма (пряма лінія), слово (звук). Елементарне навчання зводиться, передусім, до вміння вимірювати, рахувати і володіти мовою. Свій елементарний метод Песталоцці розповсюджує на всі сторони виховання дитини.

На основі свого методу розвинув **ідею розвиваючого шкільного навчання**, яке повинно підкорятися більш головному – розвитку здібностей дитини. Тобто, Песталоцці

намагається здійснити навчання через розроблену ним систему спеціальних вправ. Процес навчання повинен будуватися на принципі послідовного і повного переходу від частини до цілого, від простого і легкого до більш складного і важчого. Оволодіння знаннями необхідно поєднувати з розвитком у дітей умінь користуватися ними. Пізніше К. Д. Ушинський назвав ідею розвиваючого навчання **«великим відкриттям Песталоцці»**, яке назавжди залишить за ним ім'я першого народного вчителя. Хоча слід відзначити, що Песталоцці дещо розмежовує і протиставляє розвиток мислення дитини і нагромадження нею знань. **Основа навчання** – наочність (через яку дитина шляхом спостереження отримує правильні уявлення про світ, розвиває мислення і мову).

Також Песталоцці прагнув психологізувати навчання, розробив **теорію «природного шляху пізнання»**. (всьяке навчання повинно спиратися на спостереження і дослідження).

Песталоцці відстоював **звуковий метод навчання грамоти**. (що було надзвичайно важливо тоді, коли скрізь панував буквоскладальний метод. Для навчання дітей рахунку, вимірюванню, засвоєнню дробів, а також написання елементів букв, Песталоцці використовував квадрат. Цю ідею розвинули його послідовники, створивши так званий «арифметичний ящик», який використовують у деяких західних школах і понині).

Песталоцці вважав **фізичне виховання** найпершим видом розумного впливу дорослих на дитину. (Його основою є природне прагнення дитини до руху). Здійснювати фізичне виховання потрібно через систему вправ, що спираються на найпростіші рухи, коли дитина ходить, бігає, їсть, п'є, піднімає тощо.

Щодо **трудового виховання** – необхідно підкорювати дитячу працю педагогічним вимогам. (мав на меті створити

«Азбуку умінь», яка б вміщувала фізичні вправи в сфері найпростіших видів трудової діяльності: бити, носити, кидати, штовхати тощо).

Релігійно-моральне виховання за Песталоцці полягає вихованні гуманних почуттів до людей, дійової любові до них.

Песталоцці підтримував **ідею взаємозв'язку сім'ї і школи** у вихованні дітей. (вважав, що мати повинна з раннього віку розвивати фізичні сили дитини, прививати їй трудові навички, виховувати любов до оточуючих людей, вести до пізнання оточуючого світу).

Також Песталоцці переосмислив **соціальну роль учителя** і дав зрозуміти, що для успішного виховання молоді потрібні професійно підготовлені вчителі.

2. Розвиток філантропізму та неогуманізму в Німеччині

Філантропізм (люблю людину) – педагогічна течія, що виникла наприкінці XVIII ст. у Німеччині під значним впливом ідей французького просвітництва і, передусім, ідей Руссо. Найбільш яскравими представниками цього напрямку були І. Б. Базедов, Х. Г. Зальцман, І. Г. Кампе, Е. Х. Трапп, Б. Г. Блаше та ін.

Завдання – корінна зміна існуючої системи освіти і виховання, яка, на їх думку, не відповідала тогочасним суспільним вимогам, на нову, більш прогресивну.

Основний принцип – «Природа, школа, життя», а реалізували ідеї у освітньо-виховних закладах нового типу – філантропіах – школах-інтернатах, розташованих серед розкішної природи.

Засновником філантропізму став І. Б. Базедов (1724–1790). Ним був створений у 1774 р. у м. Дессау (схід Німеччини) **перший філантропін**, де навчалися переважно діти заможних батьків, оскільки за навчання було платним. У філантропіні було три категорії вихованців: **академісти** – діти

знатних батьків, які готувалися до вступу в університет; **педагогісти** – майбутні учителі та гувернери; **фамулянти**, які були слугами в учнів-багатіїв, а в майбутньому здебільшого ставали слугами в аристократичних родинах. Дві останні категорії складали діти бідняків, вони утримувалися за рахунок благодійництва.

Серед **прогресивних аспектів** роботи педагогів-філантропів можна назвати:

1) введення реальних предметів та нових мов: математика, природознавство, географія, історія, філософія, логіка, а також німецька, французька, англійська, іспанська мови;

2) широке застосовування підручників і посібників;

3) принципи наочності й активності; введення елементів дослідження; принципи діалогічності у вивченні мов, у початковому навчанні використання елементів гри; спектаклі морального змісту, розповіді про слухняність і т. д.

4) фізичний розвиток і здоров'я дітей: екскурсії, прогулянки, розваги, рухливі ігри на свіжому повітрі, фізичні вправи, шкільна гімнастика.

5) **трудове виховання**: ручна праця сільськогосподарського і ремісничого характеру. Саме у філантропіях вперше в історії було введено трудове навчання як навчальний предмет (Блаше).

У філантропії, відкритому в 1784 р. поблизу м. Готи учнем Базедова Христіаном Зальцманом (1744–1811), було вперше запроваджено ідею, на якій формується сучасна зарубіжна освіта: вихованцям було надано можливість вивчати **предмети за вибором**.

Відмінними рисами філантропіїв було: уважне ставлення до вихованців, прагнення враховувати вікові й індивідуальні особливості дітей, м'яка дисципліна, оригінальна система заохочень і покарань (смачні страви на

обід, участь у роботі педагогічних рад, ізольована кімната тощо).

Неогуманізм це педагогічна течія кінця XVIII ст., яка сформувалася у Німеччині та сприяла відродженню інтересу до культури античного світу.

Найбільш яскравим представником неогуманізму був Вільгельм Гумбольт (1767–1835) – видатний німецький філолог і прогресивний громадський діяч. Працював у міністерстві внутрішніх справ Пруссії, де керував секцією культури й освіти, ініціатор відкриття Берлінського університету (1809 р).

Він розширив навчальний план класичної гімназії, посилив викладання історії, математики, природознавства. Ввів обов'язковий екзамен на право викладання у середніх навчальних закладах. Висловив думку про необхідність створення єдиної шкільної системи.

Неогуманісти, зіграли позитивну роль у розвитку педагогіки та школи XVIII–XIX ст. Їх заслугою є зміна характеру освіти, відродження ідеї всебічного гармонійного розвитку особистості, організація підготовки вчителів в університетах.

3. Педагогічна система Фрідріха Вільгельма Адольфа Дістервега

А. Дістервег (1790–1866) – видатний німецький педагог-демократ, один із найбільш відомих послідовників Й. Песталоцці. Народився у німецькому місті Зіген в родині чиновника-юриста. А. Дістервег навчався у Герборнському, а потім у Тюбінгенському університетах, здобувши там вчений ступінь доктора філософії. У різні часи працював домашнім учителем, викладав у середніх школах Вормса, Франкфурта-на-Майні, у період з 1819 по 1847 рік був директором учительських семінарій у Мерсі та Берліні (викладав там педагогіку, математику, німецьку мову).

А. Дістервега ще при житті називали «вчителем німецьких учителів». Він прагнув до об'єднання німецького вчительства, у 1848 р. був обраний головою «Всезагальної вчительської спілки», а пізніше – від учительства представником до пруської Палати депутатів.

З 1827 р. і до кінця життя А. Дістервег видавав журнал «Рейнські листки для виховання і навчання», де опублікував понад 400 статей, а з 1851 р. ще й журнал «Педагогічний щорічник». У своїх працях особливу увагу приділяв проблемам народної школи. Він створив понад 20 підручників для учнів, кілька посібників для вчителів, серед яких найбільш відомим є «Керівництво до освіти німецьких учителів» (1835).

А. Дістервег виступив на захист **ідеї загальнолюдського виховання**. Він вважав, що дітей потрібно виховувати в єдності любові до всього людства та до свого народу.

Завдання виховання за А. Дістервегом – збуджувати та спрямовувати самодіяльний розвиток задатків, в яких має прояв людська природа.

Головна мета виховання – гармонійний розвиток всіх можливих задатків людини для «служіння істині, красі і добру», досягнення якої відбувається через самодіяльність.

Принципи виховання: природовідповідності, культуровідповідності та самодіяльності.

Принцип природовідповідності виховання – головний – необхідно здійснювати виховання у строгій відповідності до природного розвитку дитини з урахуванням її вікових та індивідуальних особливостей.

Принцип культуровідповідності – природовідповідне виховання треба узгоджувати ще й з конкретними соціально-історичними умовами життя дитини, з духовним життям суспільства. Тобто – дитину потрібно виховувати для даного часу й у відповідності до умов життя даного народу,

враховувати всю його культуру у широкому сенсі й, особливо, культуру країни, яка є батьківщиною для дитини.

Принцип самодіяльності – розвиток дитячої творчої активності, ініціативності, що передбачає вільне самовизначення особистості, сприяє розвитку всіх задатків дитини.

Спираючись на ці принципи, А. Дістервег:

1. Створив **дидактику розвиваючого навчання**, що відобразив у своєму «Керівництві для освіти німецьких вчителів». **Головне завдання навчання** – розвиток розумових сил і здібностей дітей. Надавав перевагу формальній освіті над матеріальною, він не відкидав другої, а тісно їх пов'язував. На його думку, розрив формальних і матеріальних цілей навчання веде до втрати змісту останнього. Роль розвиваючого навчання тим більша, чим молодша дитина, причому початкова перевага формальної освіти над матеріальною з віком учнів поступово втрачається.

2. Запропонував і обґрунтував **розвиваючий (елементарний) метод навчання**, який орієнтований на активність і самостійність учнів: вчитель веде заняття у діалогічній формі, коли запитання задаються як з боку самого вчителя, так і з боку учнів. Цей метод вчить дитину вільно мислити. «Поганий вчитель повідомляє істину, хороший – вчить її знаходити»).

3. Великого значення у навчанні А. Дістервег надавав наочності, що виражено у сформульованих ним правилах йти у навчанні від чуттєвого сприймання до понять, від одиничного до загального, від конкретного до абстрактного. Принцип наочності тісно пов'язаний у нього з послідовністю та неперервністю навчання. Ця вимога відображена у правилах йти у навчанні від близького до далекого, від простого до складного, від легкого до важкого, від відомого до невідомого. Дана Методика передбачає здійснення навчання захоплюючим, цікавим. Для цього в учнів потрібно

пробуджувати інтерес до нього. Все це можна досягти через:
1) різноманітність, 2) енергійність, 3) особистість вчителя

4. Популяризував вчительську професію та висунув ряд **вимог до особистості вчителя:**

- досконало знати свій предмет, любити свою професію і дітей;

- бути рішучим, енергійним, мати тверду волю та характер, завжди вести дітей вперед, не відступаючи від своїх принципів;

- мати громадянську мужність і свої власні переконання;

- ніколи не зупинятися – весь час працювати над власною освітою;

- бути носієм високих моральних якостей і завжди бути прикладом для своїх вихованців: «Покажи мені своїх учнів, і я побачу тебе».

4. Педагогічна діяльність і погляди Р. Оуена

Р. Оуен (1771–1858) народився в Англії у сім'ї ремісника. Знання здобував самоосвітою і став високоосвіченою людиною свого часу. 20-річним юнаком він почав керувати текстильною фабрикою в Манчестері, а дещо пізніше, став співвласником бавовнопрядильної фабрики у Нью-Ленарку (Шотландія), де показав себе великим філантропом. Свої педагогічні погляди представив у праці «Новий погляд на суспільство, або досвід про принцип створення людського характеру» (1813):

1. Людина є продукт середовища, а в усіх суспільних недоліках винне соціальне середовище. (Існуючий лад необхідно замінити розумним суспільством, яке б відповідало природі людини, її прагненню до щастя. Основний шлях для цього він вбачав у мирній пропаганді та в освіті людей.)

2. Правильно поставлене виховання є ключем до розв'язання всіх соціальних проблем.

3. Втілення своїх ідей розпочав з філантропічних перетворень у Нью-Ленарку. Покращив умови праці і побуту

робітників, скоротив робочий день до 10,5 годин, підвищив заробітну плату. До 10-річного віку він взагалі заборонив працю дітей.

4. Всі працюючі діти повинні навчатися у школах. У Нью-Ленарку він створив «Новий інститут для формування характеру» – систему з чотирьох освітньо-виховних закладів: «школа для маленьких дітей» віком 1–6 років (тут були дитячі ясла, дитячий садок, майданчик для ігор); «денна початкова школа» для дітей від 6 до 10 років; «вечірня школа для підлітків та молоді» віком 10–17 років, які працювали на фабриці; для робітників і їх сімей проводились вечірні лекції, бесіди та культурні розваги.

5. Пропагуючи ідею гармонійного розвитку, піклувався у своїх закладах про фізичне, естетичне, моральне, трудове, розумове виховання дітей і молоді.

6. Він вперше у світі створив на практиці дошкільні дитячі заклади (ясла, садок). Тут поряд з іншими видами виховання з дітьми проводили елементарне навчання (бесіди вихователів про природу, розповідання казок, читання дитячих книг тощо).

7. Вперше створив початкову школу з розширеною освітньою програмою: читання, письмо, граматики, англійська мова, арифметика, географія, природознавство, історія.

8. Вважав за необхідність зв'язок теоретичних занять з трудовими (цю ідею Оуен реалізував в організованій ним першій комуністичній трудовій комуні «Нова гармонія» (США, 1825). Комуна була побудована за принципом рівності людей в житті та праці. У Конституції комуні головним завданням було надати всім її членам право на здобуття фізичного, розумового та морального виховання.

9. Денна школа для дітей віком 5–12 років мала два відділи: загальноосвітній та індустріальний, які разом складали єдине ціле. Прагнучі дати дітям широку освіту та

всебічне виховання, ця школа здійснювала, крім усього іншого, ще й трудове виховання учнів. Крім навчання в обох відділах, діти займалися практичними заняттями в майстернях, саду, полі. В індустріальному відділі учні опановували певне ремесло.

5. Нові тенденції у педагогічній теорії та практиці зарубіжних країн наприкінці XIX – початку XX ст.

На межі XIX–XX ст. школа у провідних країнах Заходу переживала кардинальні зміни. Цей період можна назвати періодом шкільних реформ.

Вже з другої половини XIX ст. школа та народна освіта вважалися справою державної ваги. У цей час відбувався процес становлення державних систем загальної освіти. Різко збільшувалася кількість шкіл та учнів. Школи, і в першу чергу початкові, ставали державними та безкоштовними.

У ряді країн запроваджувалося обов'язкове шкільне навчання (Німеччина – 1751; Франція – 1879–1881; Англія – 1870; США у різних штатах по-різному починаючи з 1870; Японія – 1872). З кінця XIX ст. навчання у школах у більшості розвинених зарубіжних країн стає спільним для хлопчиків і дівчаток.

Невідповідність у провідних державах традиційної постановки шкільної справи рівню їх економічного та суспільного розвитку, а також дестабілізація західного суспільства через наростаючу під впливом марксистських ідей класову боротьбу та посилення у відповідь на це реакційних тенденцій в ідеології та державній політиці західних країн, викликали гостру критику традиційних педагогічних концепцій.

У якості альтернативи традиціоналізму в педагогічній науці з'являються нові реформаторські ідеї (вільне виховання, трудова школа, експериментальна педагогіка, педагогіка прагматизму і т. п.).

Основні риси реформаторської педагогіки. Педагогіка повертається лицем до дитини, підвищується увага до її особистості. На зміну активному вчителю і пасивному учню приходять активний учень і вчитель-консультант.

Характерним моментом для педагогів-реформаторів було усвідомлення ними необхідності враховувати у процесі навчання і виховання **вікові і індивідуальні особливості дітей.**

Підвищується **соціальна функція теорії виховання.** Виховна проблематика висувається на передній план і відмежовується у самостійний комплекс питань. Від школи вимагалось підсилити її виховну функцію.

По-новому ставляться питання дидактики. Всі педагоги-реформатори були одностайні у тому, що школа повинна не тільки повідомляти знання, а ще й турбуватися про загальний розвиток дітей, про вироблення в них умінь спостерігати факти і робити узагальнення, самостійно набувати знання. У змісті навчання було поєднано теорії формальної і матеріальної освіти.

Одержали нове трактування **методи навчання** – шлях учня до знань через роботу власної думки. На зміну пасивним пропонувались активні методи навчання.

Завдяки педагогам-реформаторам з'являються **ряд нових галузей педагогічних знань:** порівняльна педагогіка, педологія, соціальна педагогіка, характерологія, педагогіка виховання, профорієнтація тощо.

Педагогіка «вільного виховання»

Серед багатьох педагогічних концепцій однією з найзагальніших необхідно вважати концепцію **«педагогіки вільного виховання».** Її відстоювали шведська письменниця та громадський діяч Елен Кей (1849–1926), італійський педагог Марія Монтессорі (1870–1952) та інші. «Педагогіка вільного виховання» – одна з найбільш загальних концепцій

реформаторської педагогіки. Елементи цієї концепції проникають практично в усі інші педагогічні напрямки.

Ідейне джерело – це природовідповідність виховання. Своєрідним девізом «педагогіки вільного виховання» став німецький вислів «Все для дитини, що навколо дитини». Кредо цього напрямку пояснив американський педагог і філософ Джон Дьюї: «Відбувається зміщення центрів тяжіння. Дитина стає сонцем, навколо якого обертається виховання». У цілому представники «вільного виховання» пропонували створювати для дітей такі умови, які б давали їм можливість для самовиховання. Основним недоліком цього напрямку є надмірний педоцентризм.

Яскравими представниками **педагогіки «вільного виховання»** є Г. Шаррельман, М. Монтессорі. Засновником цього напрямку у педагогіці стала шведська письменниця і педагог Елен Кей.

Елен Кей (1849–1926) – шведська письменниця і педагог, яка висунула ідею самонавчання і самовиховання дітей. На її думку, дітей не треба виховувати спеціально, а дати їм можливість спокійно і поступово виховуватись і розвивати свої здібності самим. А вихователь повинен допомагати цьому, не нав'язуючи своїх думок і вимог. В основу навчання і виховання необхіднокласти лише інтереси дитини, її самостійність.

Генріх Шаррельман (1871–1940) – німецький педагог, який поставив перед школою завдання розвивати у кожній дитині її творчі сили, давати вихід дитячій фантазії через самостійний розвиток. У навчанні провідну роль відводив «переживанням» дітей, накопиченню ними особистого досвіду.

Марія Монтессорі (1870–1952) – італійський педагог і лікар, перша в Італії жінка-науковець. Вона займала посаду професора антропології і гігієни у Вищій жіночій школі і в

Римському університеті, працювала у психіатричній клініці з розумово відсталими дітьми.

Проголошувала принципи самовиховання і самонавчання, прагнула реалізувати їх на практиці, створюючи школи за своєю системою.

Вперше в історії педагогіки запровадила у практику шкіл систематичні антропологічні обстеження дітей. Школи, на її думку, повинні бути лабораторіями, де вивчається психічна діяльність дітей.

Вальдорфська педагогіка. Особливої уваги заслуговують **вальдорфські школи**, які були засновані Рудольфом Штайнером (1861–1925) в 20-х роках XX ст. у Німеччині. Навчання в школах тривало 12 років, 13 клас – додатковий, проводив підготовку до вступу у вищі навчальні заклади. До цих шкіл прикріплені також дитячі садки. На другий рік учнів не залишали, із школи не виключали, оскільки оцінки не виставлялись, а надавались лише відгуки про успіхи. Навчання здійснювалось без підручників: учителі читали лекції, а учні зконспектували отриману інформацію, опрацьовували додаткові джерела. Всі предмети на середньому і старшому ступенях викладалися циклами по 2 години на день протягом 3-х тижнів у кожному півріччі (окрім німецької, іноземної мов, математики, музичних і практичних занять, викладання яких вимагає неперервності і послідовності).

Система циклічного вивчення предметів мала свої недоліки (розрив між циклами становив біля чотирьох місяців і тому багато що забувалось) та переваги (учні отримували можливість упродовж трьох тижнів поглиблено вивчати один предмет, зрозуміти його логічну сутність). Велика увага приділялася естетичному вихованню, у школі були уроки ритміки, музики, співів. З першого класу вивчали в ігровій формі дві іноземні мови. Основним принципом в організації

вальдорфських шкіл була свобода. У школі діяло самоуправління.

Починаючи з першого класу дівчатка й хлопчики вчилися в'язати на спицях, гачком, вишивати, потім шити, а з 8-го класу учні шили на швацькій машинці. Починаючи з 11-го класу учні розподіляються за трьома потоками: загальноосвітній, соціально-педагогічний, технічний. У 13-му класі учні технічного напрямку проходять 12-тижневу практику на промисловому підприємстві. До 8-го класу з учнями працює в основному один учитель – керівник класу. У 8-му класі йому належало приблизно 50–55% навчального часу. Починаючи з 9-го класу навчальні курси повинні читати вчителі-предметники.

Експериментальна педагогіка. Педологія. На рубежі XIX– XX ст. у ряді європейських країн (Німеччина, Англія, Франція і ін.) та у США створюються лабораторії – спеціальні центри психологічних і педагогічних досліджень. Появою таких центрів ознаменувалось виникнення нового напрямку – **експериментальної педагогіки**.

Засновник експериментальної педагогіки і психології у Франції і першої у цій країні психологічної лабораторії А. Біне.

На базі експериментальної педагогіки, як її напрямку, у кін. XIX ст. у США виникла педологія – наука, що спиралася на визнання фаталістичної зумовленості біологічних і соціальних факторів, вплив яких вважався як щось незмінне. Її основоположником вважають американського психолога Е. Торндайка, який заснував першу педологічну лабораторію. Головним способом вивчення дітей для педологів виступали тестові випробування на визначення «коефіцієнту розумової обдарованості» – коефіцієнту інтелекту IQ (Ай-К'ю). Цей коефіцієнт запровадив австрійський психолог Вільям Штерн і характеризує відношення розумового віку людини до її хронологічного віку.

Досвід роботи експериментальних шкіл США.

1) У. Кілпатрік – **Метод проектів** – організація навчання, за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування та виконання практичних завдань – проектів. Базується на теоретичних концепціях прагматичної педагогіки.

2) К. Уошборн – **Віннетка-план** – система індивідуалізованої організації навчально-виховного процесу, яка виникла у США в 1919–1920 рр. Дістала свою назву від селища Віннетка поблизу Чикаго. Кожен учень проходив курс навчання за індивідуальним навчальним планом своїм власним темпом. Для цього застосовувалися детально опрацьовані друковані «робочі матеріали». Роль вчителя зводилася в основному до нагляду за заняттями учнів.

3) Е. Паркхерст – **Дальтон-план** – система організації навчально-виховної роботи в школі, заснована на принципах індивідуального навчання. Назва походить від м. Долтон у США, де її було вперше застосовано на початку ХХ століття. При цій системі учень одержував завдання від учителя, виконував його самостійно і здавав учителеві. Учніям надавалася свобода як у виборі занять, черговості вивчення різних навчальних предметів, так і у використанні свого робочого часу. Річний обсяг навчального матеріалу ділився на місячні розділи, які, у свою чергу, ділилися на щоденні завдання. Учні працювали в окремих предметних кабінетах-лабораторіях (звідси й назва Дальтон-план – «лабораторний план»), де учні отримували консультації учителя-спеціаліста з даного предмету. Позитивом даної системи навчання було те, що це давало можливість пристосувати темп навчання до можливостей учнів.

Заслугою педагогів-експериментаторів є те, що вони намагались знайти ефективні методи і засоби навчання учнів, знайти закономірності їх фізичного і розумового розвитку на різних вікових етапах, вивчити розвиток психічних якостей і процесів тощо.

Серед найголовніших недоліків у діяльності експериментаторів можна назвати два:

1) наявність «кабінетних експериментів», які проводилися в штучних лабораторних умовах у відриві від соціальних умов і педагогічної практики;

2) хоч експериментаторами і, особливо, педологами було запропоновано цілий арсенал методів психолого-педагогічних досліджень, але більшістю їх діяльність зводилась до використання тестів на вивчення розумового розвитку дітей. Негативним було й те, що методологічною основою такого тестування у ряді країн (США, Англія) виявилась теорія вроджених здібностей. Тому тестування за певних умов виступало там засобом соціальної селекції населення.

Педагогіка прагматизму. Педагогіка прагматизму (від грець. *pragma* – дія) виникла як локальний педагогічний напрямок у США і Англії. Її засновником виявився американський філософ і педагог Джон Дьюї (1859–1952).

Суть прагматизму – істинне все те, що приносить користь (навіть існування Бога Дьюї виводить з практичних цілей). Значимість користі оцінюється почуттям власного задоволення.

Ідеал Дьюї – «хороше життя», «вроджені здібності», які передаються по спадковості. Він висунув теорію спадковості: сукупність розумових і фізичних властивостей певного індивіда є досягненням всієї раси і передається за спадковістю.

Дьюї ігнорував необхідність систематичного вивчення навчальних предметів, у його школах було уведено практичні заняття: діти пряли, шили, готували їжу тощо. Праця дітей була не тільки засобом ознайомлення з виробничою діяльністю, а й основним джерелом для здобування знань з основ наук. Дьюї, переоцінюючи значення практичної дії, недооцінює практичних знань.

Педагогіка прагматизму педоцентрична. Центральна фігура у процесі навчання – дитина. Зміст навчання будується

строго виходячи з інтересів дитини (наприклад, в Англії і особливо у США навчальним планом передбачається мінімальна кількість обов'язкових для вивчення предметів і біля 100 предметів за вибором). Учитель за таких умов виступає як консультант, а не керівник.

Школа повинна служити класовому примиренню, через навчання і виховання пом'якшувати станові протиріччя.

Педагогіка «громадянського виховання» і «трудової школи». Засновник – Георг Кершенштейнер (1854–1932) – німецький педагог, свої ідеї він виклав у творі «Професійне виховання німецького юнацтва».

Теорія «громадянського виховання» і «трудової школи» користувався популярністю у Німеччині й інших країнах на початку XX ст. Г. Кершенштейнер вважав, що головне завдання школи – «громадянське виховання» – виховання людей у дусі беззастережної слухняності, відданості існуючій державі. Корисний громадянин повинен прагнути і вміти служити державі. Він вважав, що повинна бути подвійна система народної освіти: «народна школа», покликана готувати слухняних і розумних робітників, ніяк не пов'язана з середньою школою (гімназіями і реальними училищами: у реальних училищах праця може здійснюватися у лабораторіях, а в гімназіях трудова діяльність обмежується роботою з книгою і підручником).

«Трудовий» характер такої школи полягає у прищепленні елементарних навичок наукової роботи у відповідних галузях знань. Фізична праця в такій школі непотрібна. Її замінює праця в лабораторіях, бібліотеці, трудова народна школа для широких мас населення, яка повинна готувати до практичної діяльності в сфері фізичної продуктивної праці. Формування умінь і навичок здійснюється у процесі занять певним ремеслом. Така подвійність його педагогіки пояснюється поглядами на суспільну потребу в працівниках для різних галузей діяльності. За словами Кершенштейнера «суть

трудової школи полягає у тому, щоб дати мінімум знань і максимум умінь, навичок, працьовитості, а також відповідні громадянські переконання».

Теорія «трудової школи». (У кінці XIX – поч. XX ст. економіка Німеччини швидко розвивалася, а це вимагало підготовки технічно грамотних працівників. Тому Кершенштейнер виступав за систему освіти і виховання, яка б забезпечувала підготовку не тільки покірних громадян своєї держави, але й добросовісних та ініціативних у галузі своєї професійної діяльності працівників).

У додаткових школах для працюючих підлітків повинна здійснюватися рання професіоналізація (щоб учні здобували у ній загальну трудову підготовку до майбутньої професійної діяльності).

Кершенштейнер характеризував розподіл природних здібностей серед населення таким чином: більшість його має нахил і здібності до праці фізичної, меншість – до праці інтелектуальної. Відповідно до цього мусить бути побудована й система освіти і виховання. Масова школа має готувати фахівців фізичної праці. Теоретичні знання даються у тій школі лише тому, що вони допомагають оволодіти фахом. Значно менша кількість шкіл має готувати своїх вихованців до інтелектуальних професій.

Теорія «нового виховання» та «нових шкіл». У країнах Західної Європи цей рух дістав назву нового виховання; в Німеччині – педагогіки реформ; у США – прогресивізму. Представники цього руху – Овід Декролі (1871–1932), Адольф Фер’єр (1879–1960), Едмон Демолєн (1852–1907). Принципи нового виховання здійснювалися в школах інтернатного типу. В них проголошувалася відмова від зубріння, формалізму і схоластики, велика увага приділялася фізичному та естетичному вихованню, ручній праці, дитячому самоврядуванню.

У дусі «нового виховання», організовували «нові школи», які повинні були забезпечити гармонійний і природний

розвиток дітей і одночасно ефективно підготувати їх до виконання своїх суспільних обов'язків.

Перші «нові школи» відкрили Е.Демолен у де-Рош (Франція) в 1889 р., С. Редді в Аббатехольмі (Англія) в 1889 р., Г. Літц і Г. Віннекен – у Німеччині в 1902–1906 рр. Відомим теоретиком цих шкіл був швейцарський педагог, професор Женевського університету Адольф Фер'єр.

Всі представники даного напрямку педагогіки (а сюди входили також прихильники вільного виховання, прагматизму й ін. напрямів) вважали себе послідовниками Ж.-Ж. Руссо. Внаслідок цього «нове виховання» ще називають «неоруссоізмом», «неофілантропізмом».

У 1899 р. А. Фер'єр створив «Міжнародне бюро нових шкіл». «Бюро...» визначило загальні вимоги до «нових шкіл»: освітньо-виховні заклади інтернатного типу, які організовувалися приватними особами або громадськими педагогічними організаціями. У школах повинно бути створене таке середовище, яке забезпечує фізичний, розумовий і моральний розвиток дітей і готує їх до практичного життя.

Найбільш характерними ознаками навчальних закладів «нового виховання» є:

1) школи розміщуються у мальовничих природних місцях, де, на відміну від штучного казенного виховання, прагнуть запровадити виховання природовідповідне (врахування індивідуальних і вікових особливостей, інтересів дітей, розвиток їх самостійності, ініціативи).

2) зміст навчання орієнтується не на енциклопедичність знань учнів, а на розвиток у них розумових здібностей. Тут намагаються формувати не інтелектуалів-ерудитів, а людей, здатних застосовувати набуті знання на практиці.

3) застосовуються «вільні» і «активні» методи навчання. Учні ведуть від фактів до висновків та узагальнень, розвивають у них логічне мислення, тут практикуються

самостійні студії та досліди школярів. У навчанні поєднуються колективні та індивідуальні форми роботи.

4) високо поставлене фізичне виховання дітей. Для цього школи влаштовуються у сільській місцевості. Велике місце у житті вихованців займають ігри, спорт, далекі екскурсії. З цією ж метою, а також для практичної підготовки до життя у школах практикується ручна праця і трудове виховання.

5) високий рівень постановки роботи в цілому. Школи, як правило, укомплектовані висококваліфікованими педагогами, їх відрізняє висока матеріальна база. Діти організовуються за невеликими групами (10–12 чол.). Хлопчики і дівчатка навчаються спільно.

6) існує дитяче самоврядування за зразком парламентів тих країн, де влаштована школа.

Питання для самоконтролю

1. Який внесок зробив Й. Г. Песталоцці в розвиток теорії розвиваючого навчання?

2. Чому А. Дістервега називають послідовником Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці?

3. Яке значення має педагогічна спадщина А. Дістервега для розвитку теорії і практики освіти?

4. Які з дидактичних правил А. Дістервега є найбільш актуальними в сучасній шкільній практиці?

5. Поясніть, чи втратив актуальності принцип культуровідповідності в сучасній системі виховання?

6. Чому педагогічні ідеї Ж.-Ж. Руссо та Й. Гербарта називають протилежними одна одній?

7. Зробіть порівняльний аналіз вікових періодизацій Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцці.

8. Загальна характеристика ідей німецьких педагогів-філантропів (І. Базедова та В. Зальцмана) та неогуманістів (В. Гумбольдта).

9. Система навчання і виховання робітничої молоді Р. Оуена.

10. Чому течія експериментальної педагогіки дістала таку назву, хто із зарубіжних педагогів входив до її складу і якими були результати їхнього експериментування?

11. Що таке педологія, що зумовило її появу, у творах яких зарубіжних учених розроблено її засади, у чому вони полягали?

12. Хто з відомих зарубіжних педагогів прагнув втілювати в життя ідеї педоцентризму у своїй школі і як будував у ній навчання?

13. Що таке прагматична педагогіка, хто із зарубіжних педагогів був її засновником? У яких творах він розробляв проблеми прагматичної педагогіки, в чому вона полягала?

14. Кого із зарубіжних педагогів об'єднувала реформаторська течія нових шкіл і нового виховання, послідовниками ідеї якого педагога себе вважали та яке основне завдання ставили перед собою?

Література

1. Зайченко І. В. Історія педагогіки: навч. посібник: у 2 кн. Кн. 1.: Історія зарубіжної педагогіки. К.: ВД «Слово», 2010. 624 с.
2. Історія педагогіки: навч. посіб. За ред. О. А. Дубасенюк, М. В. Левківського. Житомир: ЖДПУ, 1999. 336 с.
3. Коваленко Є. І., Белкіна Н. І. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія [для студ. вищ. навч. зал.]. Київ, Центр навчальної літератури, 2006. 664 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, Центр навчальної літератури. 2008. 188 с.
5. Левківський М. В. Історія педагогіки: Підручник. Київ, Центр навчальної літератури. 2003. 360 с.

Тема 4. Сучасна освіта в найрозвиненіших країнах світу

План

1. Система освіти Великої Британії
2. Система освіти США
3. Система освіти в Китаї.
4. Система освіти Німеччини.
5. Система освіти Франції.
6. Система освіти Японії.

Ключові слова та терміни: муніципальні денні ясла, приватні денні ясла, початкова школа, середня граматична школа, елітні приватні «паблік скулз», інтернатний тип, класичний характер освіти, гімназії, коледжи, університети.

1. Система освіти Великої Британії

Дошкільна освіта у Великобританії. Системі дошкільної освіти у Великобританії властива особова спрямованість і індивідуальний підхід до дітей. Програми англійського виховання направлені на розвиток особистості дитини, мотиваційних факторів, ініціативи до навчання. Отже, традиційно освіта Великобританії вважається направленою на дитину, а не на освітній предмет або вчителя. Такий підхід обумовлений впливом Руссо, Гребель, Монтессорі, які вважали необхідним розвивати індивідуальність дітей та захищати їх самостійність.

Дошкільна освіта у Великій Британії має такі особливості:

- Загальна мета – це гуманізація дошкільного виховання.
- Один з найважливіших принципів виховної роботи – є гра.
- Вихователь виступає в ролі помічника і організатора середовища, використовує ігрові, словесні і наочні методи, спираючись на попередній досвід дітей.
- Виховання і навчання протікають в діяльності, цікавій для дитини.

- Педагогічний процес носить неформальний характер.
- Завдання – підготувати дитину до шкільного навчання, до соціального середовища, допомогти у визначенні глобальних цінностей і формуванні певних навичок і звичок для адаптації в новому середовищі.

Дошкільна освіта в Англії надається дітям віком від 2 місяців до 5 років, але більшість дітей починає відвідувати дошкільний заклад з 2–3 років. В даний час практично всі діти 3–5 років охоплені дошкільною освітою. Тільки невелика кількість дітей залишається вдома, починаючи відвідувати школу з першого класу.

За змістом роботи **типи дошкільних закладів** Великобританії можна об'єднати в **три групи**:

- денні ясла, які забезпечують догляд за дітьми;
- ясельні класи і школи, що працюють як заклади інтелектуального розвитку дітей, підготовки їх до школи;
- ігрові групи, клуби матері та дитини, групи «можливостей»

Муніципальні денні ясла відкривають місцеві органи влади для дітей віком від кількох місяців до 4-х – 5-ти років. Працюють вони протягом року з 8 до 18-ої години. Призначені для виховання дітей батьків з невисоким рівнем доходів.

Приватні денні ясла відкривають різні приватні особи, організації, благодійні товариства, релігійні організації тощо. До них належать церковно-общинні денні ясла; ясла, які відкривають для дітей своїх працівників фабрики, компанії, корпорації, банки.

У країні є багато **приватних вихователів**, які за бажанням батьків працюють із дітьми віком від народження до 5-ти років протягом усього робочого дня.

Особливо популярні **безкоштовні муніципальні ясельні школи і класи** для дітей 3-х – 5-ти років. Переваги мають

ясельні центри – своєрідні об'єднання денних і ясельних шкіл, їх небагато.

Початкова освіта у Великобританії

Більшість британських дітей починає навчатися у початковій школі (primary school) у віці 5 років. Початкова освіта триває 6 років. У віці 11 років діти переходять до середньої школи (secondary school).

Набір обов'язкових предметів змінюється залежно до віку дітей. У початковій школі учні вивчають англійську мову, математику, історію, географію, музику, технології промисловості та мистецтво.

У Великій Британії є **приватні та державні заклади освіти**, однак відмінність між ними невелика. За рівнем середньої освіти в країні стежать на державному рівні. У деяких приватних закладах хлопчики та дівчатка навчаються окремо.

Істотна частина приватних англійських шкіл організована за системою роздільного навчання та проживання хлопчиків і дівчаток. У цієї системи є свої прихильники і противники, але незмінним залишається факт, що перші рядки рейтингів традиційно займають школи з роздільним навчанням дітей.

В Англії оцінка А – означає «відмінно», U – «незадовільно». У деяких приватних закладах освіти учням ставлять другу оцінку – за старанність, де 1 означає хорошу активну роботу, а 5 – свідчить про незадовільну роботу. Така система оцінювання подобається учням та їхнім батькам. На їхню думку, саме таке оцінювання є справедливим, бо часом так буває, що незважаючи на значні зусилля предмет вивчити не вдається. Натомість, погані оцінки лише демотивують дітей. Навчальний рік у школах поділений на триместри, тривалість кожного – 12 тижнів.

Кількість уроків залежить від віку школярів, але при цьому, вони завжди займаються творчістю та спортом. Особливу увагу педагоги звертають на виховання: вони

намагаються розвивати в дітях лідерські якості, допитливість, виховувати вільних особистостей, здатних робити вибір. Також акцентують увагу на відстоюванні своєї позиції, досягання професійного розвитку, і при цьому, бути гідними членами суспільства, які мають право називати себе істинними леді та джентльменами.

Середня освіта. У середній школі (Secondary school) діти продовжують вивчати ті ж предмети, що й у початковій, до яких додаються деякі нові. В 10 класі діти обирають 5–10 дисциплін, за якими протягом двох років цілеспрямовано готуються до іспитів.

Середні школи поділяються за типами:

- граматична,
- об'єднана,
- сучасна,
- технологічна.

У **середній граматичній школі** учні отримують повну середню освіту і мають право на вступ до вищого навчального закладу на будь-який факультет. До шкіл такого типу поступає до 15 % найкращих учнів початкових шкіл, як правило вихідців із середнього стану. У процесі навчання учнів часто перегруповують згідно з рівнем здібностей. Ця школа відноситься до **класичних** навчальних закладів. Навчання здійснюється по гуманітарних, так і природничо-математичних напрямках. Для старшокласників передбачене вивчення предметів за **індивідуальними планами**.

Переважає кількість учнів навчається в **середніх сучасних школах** і після закінчення отримують довідку, а не атестат (як в граматичній), що не дає права на вступ до вишу. У цих школах робиться акцент на отримання найбільш масових професій, тому загальноосвітня підготовка зведена до мінімуму.

Створення **середніх об'єднаних шкіл** має на меті об'єднувати всі типи середніх шкіл. Формально вони єдині навчальні плани, проте на практиці учні навчаються у потоках та групах, що мають різний рівень складності.

Згідно з реформою 1988 року утворенні нові типи середнього навчального закладу – місцеві технологічні коледжі. Вони, отримуючи додаткові субсидії від уряду та великих фірм, повинні готувати спеціалістів вищого рівня для промисловості. Навчання в цих школах спрямоване на вивчення природничих наук і технології.

Крім того існують **елітні приватні «паблік скулз»** – школи інтернатного типу з роздільною системою навчання, які мають на меті підготовку учнів для вступу в університети та зайняття посад у політиці, економіці, армії, церкві. У Великій Британії нараховується близько 120 чоловічих шкіл цього типу, де навчається 50 тис. учнів. Зміст навчання, що раніше носив гуманітарний характер, розширюється за рахунок природничо-математичних дисциплін та практичної спеціалізації.

В 16 років школярі складають іспити на **Загальний Сертифікат** про Середню Освіту (General Certificate of Secondary Education). На цьому обов'язкова середня освіта в Англії закінчується.

Старша школа. Найголовнішим етапом в шкільній освіті Великобританії вважається старша школа (12 і 13 клас). У старших класах школярі слідує **класичній англійській програмі A-level** і вивчають 3–4 предмети на вибір, виходячи з своїх інтересів і природних здібностей. Однак все більше шкіл також пропонують навчання за програмою **IB. International Baccalaureate** не є класичною для освітньої системи Великої Британії. Програма була розроблена у 1967 році в Швейцарії і викладається в понад 140 країнах світу.

Головна мета програми – уніфікувати системи середньої освіти різних країн, щоб її випускники могли без додаткових

іспитів вступати в університети, в тому числі найбільш престижні, по всьому світу. Саме у Великій Британії викладання програми **IB** розпочалося у 1971 р. Станом на 2016 рік програма викладається у 125 школах і коледжах, як державних, так і приватних. Результати **IB Diploma** визнають 105 британських університетів (для порівняння: у США диплом IB визнають понад 1600 вишів).

Це відкриває більше можливостей для здобуття вищої освіти не тільки в Англії, але і Європі. Також ця програма підходить для учнів, які ще не визначились з напрямком свого подальшого навчання в університеті. При цьому приватні школи Великобританії дають якіснішу освіту, ніж державні, вони демонструють високі результати успішності, а їх випускники зараховуються в кращі університети.

Професійна освіта Великобританії. Для підготовки до вступу у вузи в Великобританії, крім шкіл, є **коледжі шостого класу** (sixth form college), **коледжі подальшої освіти** (college of further education) і **коледжі третього рівня** (tertiary college), де викладаються не тільки освітні предмети шостого класу, але і надається **професійна освіта** (vocational courses).

Термін «**подальше навчання**» (further education) у Англії відноситься до продовження освіти після закінчення обов'язкового навчання (після 16 років) за програмами, що не ведуть до отримання наукового ступеню або його еквівалента. Як правило, це:

- академічне навчання, в результаті якого отримують **сертифікати GCE-A level або GCE-AS level** з декількох предметів (зазвичай, не менше трьох). Ці сертифікати надають право вступу до британських університетів;

- професійне навчання, в результаті якого отримують **NVQ (National Vocational Qualification)**. Успішне закінчення цих курсів дає можливість почати професійну діяльність у вибраній учнями області;

- професійно-академічне навчання, в результаті, якого отримують **GNVQ (General National Vocational Qualification)**. Успішне закінчення цих курсів дає можливість як почати професійну діяльність у вибраній вами області, так і продовжити навчання в університеті, але треба враховувати те, що британські університети при прийомі віддають перевагу власникам **GCE-A level або GCE-AS level сертифікатів**.

Професійна освіта Великої Британії передбачає п'ять рівнів професійної компетенції:

- перший рівень (NVQ level 1) – виконання простої одноманітної роботи;
- другий рівень (NVQ level 2) – виконання роботи автономно і відповідально;
- третій рівень (NVQ level 3) – виконання складних, комплексних і творчих видів діяльності з відповідальністю з широкого спектра діяльності в рамках професії (для деяких професій це найвищий рівень кваліфікації);
- четвертий рівень (NVQ level 4) – виконання комплексних і спеціалізованих робіт, пов'язаних з розв'язанням професійних проблем, плануванням, проектуванням і особистою відповідальністю за виконану роботу;
- п'ятий рівень (NVQ level 5) – виконання робіт, які вимагають навичок менеджменту, особистої відповідальності та лідерських якостей (лише цей рівень є рівнем вищої професійної освіти).

Вища освіта Великобританії. У Сполученому Королівстві більше 40 університетів. Оксфорд і Кембридж є провідними й найстарішими навчальними закладами, заснованими відповідно у XII і XIII ст. Найбільший на сьогодні Лондонський університет. Привабливими є також університети Единбургу, Лідса, Глазго, Бірмінгема, Ліверпуля та Брістоля.

Система вищої освіти Сполученого Королівства складається з трьох основних видів освітніх установ: **університети, коледжі та вищі школи**, а також **художні та музичні коледжі**. Раніше було усунуто межу, що розділяла університети та політехнічні інститути, останні також отримали статус і титул університетів.

Вища освіта Великої Британії **чотириступенева**: бакалаврат, магістратура, докторантура та наукові дослідження.

Ступінь бакалавра – базовий курс вищої освіти. Триває 3–4 роки, після закінчення курсу студенти отримують ступінь бакалавра гуманітарних наук, бакалавра природничих наук або інших областей спеціалізації. У деяких університетах і коледжах вищої освіти після закінчення дворічного курсу навчання можна отримати диплом про вищу освіту (DiphE). У низці вишів студенти зобов'язані пройти вступний курс перед початком навчання на бакалавра. При навчанні за програмою, в якій чергується теорія і практика, потрібен додатковий рік для проходження практики на виробництві. В деяких університетах є інтенсивні дворічні курси навчання, студенти яких займаються і протягом канікул.

Ступінь магістра. Надається в результаті 1–2 років навчання після закінчення бакалаврату. Програма передбачає навчання в області спеціалізації. У деяких випадках ступінь присуджується за результатами письмових іспитів, але кандидатам зазвичай необхідно представити та захистити дисертацію. Іноді магістерський ступінь (наприклад, в Імперіал-коледжі в Лондоні) присуджується на першому ступені вищої освіти після 4 або 5 років навчання.

Ступінь магістра філософії, доктора філософії. Третій ступінь вищої освіти присвячено виключно дослідницькій діяльності. Після 2 додаткових років навчання в університеті та успішного захисту дисертації присвоюється ступінь магістра філософії. Через 3 роки подальшого навчання після

завершення магістерської програми кандидат може представити дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії.

Наукові дослідження. Підвищений рівень докторського ступеню можуть здобути фахівці в області юриспруденції, гуманітарних та природничих наук, медицини, музики і теології після того, як здійснять певний обсяг дослідницької роботи.

2. Сучасна система освіти в США

Загальна схема середньої освіти США

- **Дитячий садок, ясла 4–6 років**
- **Початкова школа 6–12 років, 1–6 класи**
- **Молодша середня школа 13–15 років, 7–9 класи**
- **Старша середня школа 16–18 років, 10–12 класи**

Дошкільна освіта

Дошкільна освіта є першою сходинкою, яка відома під назвою Preschool. Особливість шкільної освіти: кожен штат США має свої освітні стандарти, а кожен заклад працює за власною програмою.

У США **не існує єдиної системи дошкільної освіти**. Освіта організовується в рамках різного роду програм – короткострокових або довгострокових – покликаних вирішувати певні задачі.

В США **існують різні програми**, розраховані на дошкільників. Як правило, це програми, що ставлять своїм завданням зниження впливу стресогенних чинників на дітей і забезпечення їх розвитку. Одні програми розраховані на повний день, інші – на півдня. Існують програми з гнучким графіком.

Існують програми, розраховані на дітей 3–4 років з особливостями в розвитку. Як правило, це платні програми. Але вони можуть фінансуватися і з інших джерел.

Дитина може в першій половині дня займатися за однією програмою, а в другій половині дня – по іншій. Участь в

різноманітних програмах заохочується, оскільки вважається, що це дозволяє дітям одержати різноманітний досвід і розширити круг спілкування за рахунок спілкування з новими дорослими.

Концепція дошкільного виховання у США полягає в розвитку особистості дитини через набуття нею досвіду. Значну увагу приділяють розвитку дитячої творчості та обдарованості. У процесі залучення до мистецтва в дітей розвивають здатність до спілкування.

Система дошкільного виховання навчає дитину бути вільною, незалежною особистістю. При цьому йдеться про рівність можливостей, а не рівність здібностей, що потребує створення в процесі навчання і виховання умов для врівноваження свободи і порядку, вимогливості й поблажливості щодо кожної дитини.

Шкільне навчання починається з 6–7 років. Батьки можуть обрати безкоштовні державні школи чи приватні.

У школах навчаються за схемою «6+3+3». У деяких штатах існує структура «6+6» – початкова та об'єднана середня школа, або «8+4».

Початкова освіта в США. Початкова школа в США триває з першого по шостий клас. В цей період більшість шкільних предметів, за винятком образотворчого мистецтва, фізкультури і музики, ведуться одним вчителем. На цьому етапі діти вивчають письмо, читання, арифметику, природничі та суспільні науки.

Вже на цьому етапі **всіх дітей поділяють за здібностями.** Це одна з характерних рис американських шкіл. **Перед початком навчання діти здають IQ тест.** За результатами дітей ділять на групи. Починаючи з третього класу, **всіх учнів тестують щорічно.** Взагалі, всі результати навчання в штатах традиційно перевіряються саме у формі тестування.

Система оцінювання. Для контролю над успішністю учнів в США послуговуються системою літер – A, B, C, D, E,

F, зі знаком «+» або «-», де A – найвищий бал, а F – найнижчий. **Середній бал GPA (grade point average)**, який формують на базі оцінок за усі предмети, надається при вступі до вищого навчального закладу.

Другий важливий інструмент перевірки знань – **тестування**, з яким учні вперше стикаються наприкінці **elementary school**. Результати тестів визначають престижність закладу, в якому дитина навчатиметься на наступному етапі.

Середня школа. Середні школи США займаються навчанням дітей з 6 по 8 класи. На цьому етапі кожен предмет ведуть різні вчителі. При цьому є **обов'язкові предмети і класи за вибором**. До обов'язкових належать англійська мова, математика, природничі, соціальні науки та фізкультура. Говорячи про **предмети за вибором**, у дійсно хороших школах є маса всіляких спеціалізованих курсів. При чому, багато з них викладаються практично на університетському рівні. Вибір іноземних мов може різнитися, але найчастіше це: французька, іспанська, латинь, німецька, італійська і китайська мови. В американській школі **всі учні щороку розподіляються за новими класами**. Так діти кожен наступний рік навчаються в новому колективі.

Старша школа:

- **Академічний профіль** – Навчання за ускладненою програмою, підготовка до вступу у ВНЗ.

- **Виробничий профіль** – Здобуття певної спеціальності, підготовка до майбутньої професії.

Зміст навчання в старшій школі

Обов'язкові предмети (60–70 %)

- Рідна мова і література (4 роки)
- Суспільствознавчі (3 роки)
- Математика (3 роки)

- Природничі науки (3 роки)
- Комп'ютерна грамотність (пів року)
- **Елективні предмети (35-40 %)**
- Кілька сотень предметів

Організаційні форми і методи навчання

- Контракт»
- «Школа без стін»
- «Навчальні центри»
- «Неградуйовані школи»

Оцінювання. Випускних екзаменів не існує. В 11 класі учні складають тест SAT (Schoolastic Aptitude Test), проводиться 3 години та включає 2 частини – мову і математику. У 12 класі школярі розсилають по університетам результати цього тесту разом із списком предметів, які вивчались у школі.

Вища освіта (High school). Будь-який заклад, який йде після середньої школи:

- Дворічні коледжі
- Технічні інститути та 4-річні коледжі;
- Університети

Вищу освіту в США можна отримати в коледжі або в університеті. Коледжі пропонують тільки програми бакалаврату, а університети – бакалаврат, магістратуру та докторантуру. Структуру університету можуть складати кілька коледжів.

Американські вузи входять **в топ всіх світових рейтингів**, що говорить про високий рівень освіти.

Організація освітнього процесу дозволяє студентам налагоджувати ділові зв'язки з провідними компаніями США вже під час навчання. **Диплом** американського вузу високо цінується серед роботодавців в усьому світі і відкриває безліч можливостей для працевлаштування та побудови кар'єри.

Академічний рік. Навчання починається у серпні або вересні і триває до травня або червня. Навчальний рік ділиться на семестри (триместри, чверті). Іспити проходять у середині та в кінці семестру (чверті).

Аудиторні заняття:

- Лекції (кілька сотень студентів)
- Семінари – «дискусійні класи» (кілька студентів)

□ У кожного студента є «радник з викладацького складу», що веде курс за фахом студента.

Оцінювання. Професори ставлять кожному студентові оцінку за кожен курс. Оцінки базуються на наступному: участь в аудиторних заняттях. Обговорення, питання. Участь у дискусіях, особливо на семінарах. Тести та перевірочні роботи протягом семестру. Зазвичай даються під час аудиторних занять. Дослідження та лабораторні звіти. Тести або «контрольні опитування».

Магістратура в США. Вчитися в американській магістратурі набагато складніше, ніж на програмах бакалаврату. Великий обсяг матеріалу потрібно вивчати **самостійно, паралельно розробляючи індивідуальні проекти**. Існує два типи магістерських програм: **професійна і академічна**.

Студенти професійної магістратури отримують, крім загальної теоретичної бази, практичну підготовку в обраній галузі (проходять більше стажувань, виконують більше

практичних завдань), а для «академічних» магістрів важлива участь в наукових дослідженнях. Ті, хто обирає академічну магістратуру, зазвичай планують продовження освіти в докторантурі і подальшу наукову діяльність.

Докторантура. Третій ступінь вищої освіти в США призначений для тих, хто хоче займатися наукою. На розвиток цієї галузі (особливо в області медицини і біології) в Америці щорічно витрачається близько 28% ВВП – більше, ніж в будь-якій іншій країні світу. Багато досліджень проводяться на базі вузів, тому студенти можуть вільно користуватися всіма можливостями університетських лабораторій і наукових центрів для роботи над власною дисертацією. **Після закінчення докторантури присвоюється ступінь доктора філософії (Ph.D) або доктора наук (Sc.D).**

Про відомі вузи США. Більш ніж 500 000 іноземних студентів щорічно здобувають вищу освіту в США. Половина нобелівських лауреатів навчалися в американських вузах.

American University Washington це – приватний дослідний заклад, розташоване в столиці країни, і, на сьогоднішній день, є одним з кращих в країні. ВНЗ був заснований в 1893 р., за довгі десятиліття зарекомендував себе найкращим чином. Він регулярно займає високі місця в різних рейтингах – як загальних, так і по окремих науках і галузях знань. Багато відомих політичних діячів, члени органів державної влади, бізнесмени, представники медіа-структур є його випускниками. Шість президентів Сполучених Штатів свого часу входили до опікунської ради ВНЗ. Вуз займає 72 місце в списку кращих університетів США (National University Ranking). 91% випускників влаштовуються на роботу протягом півроку після отримання диплома.

University of Massachusetts Boston (UMass Boston) – входить до складу Массачусетського університету і займає 42

місце в світовому рейтингу (Times Higher Education, 2013). У вузі діє понад 100 студентських організацій. 93% викладачів мають вищі наукові ступені в своїх областях знань.

Університет входить в ТОП-20 вузів штату, в ТОП-100 вузів по країні (Life Sciences, 2014–2015 pp.), В ТОП-200 кращих вузів світу (56 місце), а програма MBA знаходиться у відповідному рейтингу на 41 місці. Це один з кращих дослідницьких університетів не тільки штату, а й США в цілому, а також єдиний державний університет міста – він пишається своєю 150-річною історією (він був заснований в 1863 р.), вміє поєднувати історичні традиції з новітніми інноваціями.

Цікаві факти про освіту в США:

□ В США навчається найбільша кількість міжнародних студентів.

□ За останні 6 років лише 64.7% студентів, що були прийняті в коледжі у 2011 році, випустилися з дипломом.

□ 33.4% (2015) американців віком від 25 років отримали диплом бакалавра. В Україні, наприклад, майже 80% населення мають вищу освіту.

□ З топ-100 світових університетів за рейтингом QS, 31 університет знаходиться в США.

□ США – країна без 1 вересня. Дати початку і кінця шкільного навчання в США визначають влади окремих округів – частин штатів.

□ Найстарша школа в США старше самої держави.

□ Жодних домашніх завдань, все робиться в класі.

□ Кожний учень, має можливість спробувати себе в якійсь роботі.

□ Вчитель – друг учня. Батьки з радістю спілкуються з вчителями.

□ Просування інклюзивної освіти.

Перспективи для студентів. США – світовий центр бізнесу і економіки. Тут розташовані штаб-квартири найбільших і впливових компаній: Facebook, Google, Procter & Gamble, Apple, General Electric, Amazon. У студентів американських вузів є можливість стажуватися тут, а диплом університету дозволить відразу після випуску зайняти відповідальну посаду.

3. Сучасна система освіти в Китаї

Освітня система в Китайській Народній Республіці складається з таких складових:

- Дошкільна освіта (3–6 років);
- Обов'язкова освіта: початкова освіта (6–12 років) і середня освіта (12–18 років);
- Вища освіта (від 18 років);
- Освіта для дорослих.

Середня освіта у свою чергу ділиться на загально-середню і середню професійно-технічну освіту .

Загально-середня освіта поділяється на:

- неповну середню школу (12–15 років);
- повну середню школу (15-18 років).

Середня професійно-технічна освіта включає:

- професійну початкову школу (12–15 років);
- професійну середню школу (15-18 років).

Перші 9 років навчання в Китаї відносяться до обов'язкового етапу освіти. У цей період учні не платять за навчання, щороку вони вносять лише декілька сотень юанів на навчальні посібники. Китайський уряд приділяє особливу

увагу обов'язковій освіті. Завдяки його зусиллям коефіцієнт охоплення загальною обов'язковою освітою в Китаї підвищився з 80% десять років тому до більше 99% на цей час. У подальші декілька років китайський уряд приділятиме пильну увагу розвитку обов'язкової освіти в сільських районах і вищій освіти по всій країні, роблячи наголос на тому, щоб всі діти шкільного віку пройшли шкільне навчання, і на створення найкращих в усьому світі першокласних ВНЗ.

Дошкільна школа. До китайських дитячих садків зазвичай приймають дітей у віці 3–6 років. Нині в Китаї налічується близько 150 тис. дитячих садків, тому лише 30 % дітей відповідного віку виховуються в них.

Дитячі сади розподіляються на державні та приватні. Державні дитячі садки мають багатий педагогічний і управлінський досвід, плата за навчання в них доволі низька, а приватні дитячі садки сформувалися лише за останні кілька років, плата за навчання в таких закладах порівняно висока.

Групи нараховують 25–35 дітей (залежно від віку), вони переважно денного перебування, 5 % груп дошкільних закладів – цілодобові, батьки забирають дітей лише в середу та суботу. Вихователі та їхні помічники мають бути різного віку, вміти чітко організовувати поведінку дітей, не надавати багато часу на вільну діяльність, виховувати звичку до порядку, прищеплювати навички колективного життя, уникаючи покарань, виховувати працелюбність, наполегливість, відповідальність перед батьками, вихователями, однолітками, країною. Патріотичне виховання є основою навчально-виховного процесу. Значна увага приділяється розвитку музичних здібностей.

Термін початкової освіти в Китаї становить 6 років. Згідно з Китайським законом, усі діти з шестирічного віку повинні ходити у школу. У районах, де в основному здійснюється загальна середня освіта першого ступеня. Після початкової школи учні можуть вступити до середньої школи

(без іспитів), або до середньої вищої школи, куди треба складати вступні екзамени.

Середня школа – це 6 років навчання 1– 6 класи середньої школи. Згідно з останніми статистичними даними, нині в Китаї налічується більше 400 тисяч початкових шкіл, де навчається 120 млн. учнів, які охоплені обов’язковою освітою. Це складає більше 99%.

У програму навчання в Китаї включені дві великі частини: навчальна підготовка та ідейне і моральне виховання. Навчальна підготовка включає три головні: рідна мова та література, математика та англійська мова. З розвитком економіки вивчення іноземних мов стане важливіше. В останні роки англійська мова стане обов’язковим предметом у початковій, середній школі й ВНЗ. Після 6-річного вивчення англійської мови у початковій школі, китайські школярі повинні знати і вільно використовувати 998 слів.

Шкільна освіта в Китаї передбачає 5-денну навчальний тиждень. Зазвичай діти вчаться до 4 годин дня. Режим дня наступний:

- З 8:00 до 11:30 – заняття з основних предметів (математика, китайську мову, іноземні мови);
- З 11:30 до 14:00 – обідня перерва і денний відпочинок;
- З 14:00 до 16:00 – заняття по другорядним предметів (малювання, спів, фізична культура, праці).

Крім того, держава звертає велику увагу на **ідейне і моральне виховання учнів початкової школи**. Щопонеділка і на важливих святах (наприклад: національне свято й свято перемоги у війні Опору японським загарбникам) усі школи в Китаї улаштовують церемонію «підняття державного прапора». Всі школярі збираються на шкільному стадіоні, беруть участь у церемонії й разом співають гімн. Кожна школа має наставників – це відмінники

праці, ветерани війни, досвідчені педагоги тощо. Тобто люди, які є моральними зразками для учнів.

Базова освіта в КНР має низку специфічних рис, якщо порівнювати її із зарубіжними аналогами. Китайські школярі серйозно працюють уже з першого класу. У них немає часу на розваги. Щодня китайські школярі мають багато домашніх завдань, навіть виконують їх до 22 години. Крім того, Китайські школярі використовують майже весь вільний час від уроків на вивчення музики, малювання, на заняття спортом чи на інші корисні справи. У них мало часу гратися й відпочивати. В останні роки в Китаї почалася компанія «зменшення навантажень на дітей». Але, на жаль, поки що у цьому процесі немає великих успіхів. Батьки школярів упевнені, що в майбутньому на дітей очікує велика конкуренція. Для того, щоб мати успіх у житті, треба багато навчатися.

Найсудовіша дисципліна – одна з ключових особливостей системи освіти в Китаї. Можливо, саме завдяки цьому китайська молодь сьогодні займе лідируючі позиції серед найуспішніших студентів кращих вузів світу. Китайська система освіти має репутацію однією з найскладніших у світі. Тут заохочується конкуренція, а навантаження непорівнянне з навантаженням українських школярів і студентів.

Середня освіта в Китаї має три ступені.

□ Перший ступінь – безкоштовна, студенти мають можливість вивчати такі предмети: математику, китайська мова, іноземна мова, фізику, хімію, моральне виховання, інформатику та ін.

□ Друга ступінь складає три роки навчання.

□ Третій ступінь, заключний, становить 2 роки навчання. На останньому етапі школярі навчаються в професійних і спеціалізованих школах.

Починаючи з 12 і до 18 років діти ходять в середню школу. Державні середні школи зазвичай мають два рівні – молодша середня школа і старша середня школа. Кожен рівень триває три роки.

У молодшій середній школі студенти продовжують вивчати китайську мову, математику та іноземну мову (зазвичай англійську), також вивчають фізику, інформатику, біологію, географію, музику, фізичну культуру, етику і мораль. Політична грамотність – також важливий аспект навчання, причому починають тут її вивчати ще з початкової школи.

Усі іспити проходять в формі тестів, а знання оцінюються за 100-бальною шкалою. Після закінчення молодшої середньої школи подальше навчання є не обов'язковим, але якщо у дитини є бажання та фінансові можливості, можна продовжувати навчатися.

У старшій середній школі учні повинні вибрати подальший напрямок. Учні можуть обрати професійно-технічний напрям, де готують технічних фахівців для роботи на виробництві або в сільському господарстві. В цьому напрямі функціонують професійні, технічні і сільськогосподарські школи. Також учні можуть обрати академічний напрямок, де готують школярів до вступу в університети.

Перший семестр навчального року починається з вересня, другий – з лютого. У деяких сільських районах навчальний графік може варіюватися в залежності від сільськогосподарських сезонних робіт.

Кількість уроків на тиждень багато у чому залежить від ресурсів школи. академічна навчальна програма складається з китайської мови, математики, англійської мови, фізики, хімії, біології, географії, історії, ідеології та політології, музики, образотворчих мистецтв, інформатики і ін. деякі школи можуть також пропонувати професійне навчання. В цілому

китайська мова, математика та англійська розглядаються як три основних предмети для вивчення, оскільки вони обов'язково будуть оцінюватися під час фінального іспиту.

Головна мета більшості шкіл, що надають середню освіту, – підготувати студентів до отримання вищої освіти. Якість середньої освіти зазвичай вимірюється тим, скільки випускників вступили до закладів вищої освіти. Тому найчастіше учні середніх шкіл в Китаї живуть в стані постійного пресингу. Крім звичайного навчального навантаження, вони повинні готуватися до **Gaokao** – **національний вступний іспит** до закладу вищої освіти, що є основою для отримання вищої освіти, іспит триває дев'ять годин, складний за рівнем, тому тільки 40% студентів складають його з першого разу. Під час іспиту перевіряються знання і вміння учнів з китайської мови, математики, іноземної мови і деяких інших предметів за вибором. За результатами іспиту випускників школи будуть приймати як топові, так і звичайні вузи. Чим більше абітурієнтів вступають після середньої школи в університет, тим вище рейтинг цієї школи. Як правило, усі студенти, які закінчили китайський університет, надалі знаходять роботу, оскільки в Китаї діє система розподілу випускників.

Вища освіта:

► ВУЗи Китаю відрізняються між собою за ступенем престижності. Вступ у той або інший університет відбувається на основі результатів шкільних випускних іспитів. Залежно від кількості балів кандидатів допускають до іспитів тільки в певні навчальні заклади. При цьому конкуренція при вступі просто страшна - іноді до 500 чоловік на одне місце.

► У КНР існує три рівні в системі навчання у ВУЗах. Залежно від строку навчання можна одержати такі навчальні ступені: бакалавр, магістр, доктор. Але при цьому є вікові

обмеження: вік магістрів не повинен перевищувати 40 років, а докторів – 45 років.

Студенти з України мають можливість отримати диплом про середню освіту міжнародного зразка, навчання в якому ведеться англійською мовою. Китайська мова вивчається, як факультатив. У Китаї є три різновиди вищої освіти: курси зі спеціальними навчальними програмами (термін навчання 2–3 роки), бакалавратура (4–5 років), магістратура (додатково 2–3 роки). Останнім часом Китай активно розвиває міжнародне співробітництво в галузі освіти. Університети Китаю активно приймають іноземних студентів та адаптують викладання.

Недержавні освітні установи:

- Уряд намагається підтримувати створення освітніх установ на громадських засадах. Наприкінці 2003 р. в Китаї було шістдесят тисяч недержавних навчальних закладів, в них налічувалося близько одинадцяти мільйонів учнів. До цього числа входить 1 тис. 202 інститути з 1,5 мільйонами студентів.

- Відкриті спільнотами навчальні заклади першими почали співпрацю із закордонними інститутами. Саме завдяки цьому багато іноземних університетів закріпили за собою місце в Китаї. Створені таким чином ВНЗ, підняли освіту в країні на новий рівень.

4. Характеристика освітньої системи у Німеччині

Німеччина має **чотириступеневу систему освіти**: початкова, двоступенева середня освіта та вища освіта. 10-річна шкільна освіта є обов'язковою, загальною та безкоштовною.

Система освіти в Німеччині лише у найважливіших питаннях регулюється державою (на федеральному рівні). Найбільші повноваження у розвитку і регулюванні освіти має не держава в цілому, а окремі **федеральні землі**. Це

призводить до розбіжностей та відмінності систем освіти в 16 землях.

Відрізняється від української шкала оцінювання роботи учнів та студентів: що «менша» оцінка, тим вона краща, вища. В Німеччині існують оцінки від «1» (відмінно) до «6» (погано, незадовільно), причому можливі проміжні оцінки типу 1,1; 2,5; 4,3 і так далі.

Початкова школа. У початкову школу діти йдуть, як правило, у 6 років. Навчання у початковій школі триває 4 роки (в деяких федеральних землях, наприклад, у Берліні – 6 років). У початковій школі дітям переважно не ставлять оцінок, а оцінюють на словах або з допомогою наклейок (сонечко, «смайлик» і т. д.). Такий підхід пояснюється бажанням не перевантажувати дитячу психіку, оскільки в пізнішому перебігу освіти дітей чекають серйозні навантаження. Це є підставою для критики: різкий непідготовлений перехід від «розслабленої» початкової школи до середньої школи, який часто може стати травматичним.

Середня школа. У Німеччині існують різні види середніх шкіл:

- Hauptschule;
- Realschule ;
- Gymnasium.

Hauptschule була задумана як школа з практичним підходом і меншою кількістю складних предметів; вона має готувати до ремісничих професій. Рівень викладання там доволі низький. Фактично зараз установа **Hauptschule** перетворилася на зібрання найслабших школярів, переважно з сімей мігрантів, в яких батьки через власну неосвіченість не розуміють важливості доброї освіти для майбутнього дітей. З атестатом **Hauptschule** майже неможливо знайти хорошу роботу, і часто після **Hauptschule** випускники одразу потрапляють у замкнене коло безробіття. Через свою

недосконалість цей вид шкіл вже був відмінений в деяких землях.

Realschule має кращу репутацію, більший спектр предметів, ґрунтовнішу підготовку. Закінчення **Realschule** дає так званий атестат про закінчену середню загальну освіту (*mittlere Reife*). Перспективи знайти роботу з атестатом **Realschule** значно кращі; крім того, після закінчення **Realschule** учні можуть піти до останніх класів гімназії і отримати там т. з. **Abitur** – пройти випускні іспити на атестат зрілості, без яких неможливо поступити до вищого навчального закладу.

Gymnasium – найпрестижніший вид середньої освіти. Лише після закінчення гімназії (середній рівень плюс 2–3 класи вищої гімназії, т. з. **Gymnasiale Oberstufe**) можна вступати в університети та інші вищі навчальні заклади. Гімназія поділяється на середню (з 5/7 до десятого класів) та вищу (можна порівняти з американською **High School**, класи з 11 по 12 або з 11 по 13). Критики закидають **гімназіям елітарність** і вимагають введення єдиної загальної середньої школи, т. з. **Gesamtschule**, де учні усі роки до атестату навчатимуться разом. Такі школи вже існують подекуди, але в свою чергу прибічники нинішньої диференційованої системи освіти критикують загальні школи за те, що слабкі та обдаровані учні там навчаються разом.

У деяких землях, наприклад, у Баварії та в землі Баден-Вюртемберг не батьки, а вчителі вирішують, куди піде дитина після початкової школи (до **Hauptschule**, **Realschule** чи **Gymnasium**). Таке рішення дуже відповідальне і може вплинути на майбутнє дитини. Цей факт часто критикують у пресі, на тій підставі, що на такому ранньому рівні не можна дати будь-яку ґрунтовну оцінку здібностей дитини та прогноз розвитку особистості.

Університети Німеччини. Раніше в університетах Німеччини існували такі форми навчання та вчені ступені як

магістр (Magister) та **диплом (Diplom)**, з написанням магістерської або дипломної роботи відповідно. Магістр означав широкий профіль (як правило, у гуманітарних науках) з головним та кількома побічними предметами. Наприклад: магістр філософії (головний предмет), педагогіки та історії. Так званий «диплом» означав закінчення факультету природничих наук, інженерні та економічні факультети також присвоювали диплом, а не магістра.

У зв'язку з участю Німеччини у Болонському Процесі (уніфікація європейської системи освіти) форми навчання «магістр» та «диплом» припиняють своє існування у 2010 році, натомість вводиться двоступенева система «бакалавр – майстер» (Bachelor – Master of Arts). Зараз у німецьких університетах йде реструктуризація відповідно до Болонського Процесу, цей процес викликає певні проблеми. Велика кількість студентів та деякі викладачі незадоволені введенням Болонського Процесу. Зокрема, той обсяг матеріалу, що його раніше треба було обробити за 4 роки магістерського навчання, зараз треба засвоїти за 3 роки бакалаврату, що призводить до стресу та перевантаження. Модульна система та т. з. «кредитні пункти» (ECTS – European Credit Transfer System) також дають підстави для критики.

Навчання в державних університетах загалом безкоштовне, однак з 2007 року у деяких землях в зв'язку з нестачею коштів було введено т. з. Semestergebühren (плату за семестр), що становить близько 500 євро.

Інші види вищої та післяшкільної освіти в Німеччині включають вищі спеціальні школи (Fachhochschule), технікуми (Fachschule) та ремісничі школи (Berufsschule). Поширеним є т. з. Ausbildung im Betrieb (часто коротко просто «Ausbildung») – професійне навчання, пов'язане з одночасною щоденною практичною роботою на підприємстві, виробництві. Багато підприємств та фірм набирають так

званих «Azubis» (Auszubildende) – учнів на виробництві. Таке практичне навчання триває 3 роки і закінчується набуттям практичної професії.

Загалом німецька **система освіти складна та розгалужена** і є предметом постійних дебатів у пресі та політиці, зокрема, що стосується проблем з недостатньою інтеграцією та допомогою учням із сімей мігрантів (частка учнів іноземного походження, що отримують Abitur у гімназії та досягають атестату зрілості становить всього 10%).

Іншим важливим пунктом критики є рання сегрегація школярів відповідно до їх здібностей і спрямування до Hauptschule, Realschule чи Gymnasium. Оскільки успіхи дітей у навчанні часто напряму залежать від рівня освіти батьків, їх доходу та наявного вільного часу на заняття з дітьми, такий ранній розподіл по різних школах призводить до «цементування» соціального розшарування.

Німеччина займає четверте місце у світі за підготовкою висококваліфікованих спеціалістів (після Сполучених Штатів Америки, Індії та Китаю), але в той же час існує потреба в реформі системи освіти, особливо освіти шкільної.

5. Характеристика освітньої системи у Франції

Сучасна система освіти Франції остаточно утвердилася ще у XVIII ст. і на сьогодні вважається однією з найкращих у світі. Основна її **особливість** – доступність безкоштовного навчання для всіх в державних вищих навчальних закладах країни, включаючи іноземців (університети стягують з іноземних студентів лише номінальну плату). Ще одна **особливість** освітня системи Франції – це практично однакова якість навчання як у самій столиці Франції, так і в провінціях.

За останніми даними число школярів і студентів у Франції перевищило 15 млн осіб і склало чверть населення країни. У країні близько 7 тис. коледжів, 2600 ліцеїв. На потреби освіти щорічно витрачається 21 % державного

бюджету. Система освіти – найбільший роботодавець країни: у ній зайнято більше половини державних службовців.

Французька система освіти має **яскраво виражену національну специфіку**. У цій країні своя система дипломів та вчених ступенів, особливий розподіл на цикли. І особливе відношення до дипломів державних навчальних закладів: вони, як правило, цінуються набагато вище, ніж дипломи приватних шкіл та університетів.

На сьогодні Франція посідає **третє місце у світі** з прийому іноземців. Навчання кожного такого студента обходиться державній скарбниці в 35 тис. франків на рік, іноземних студентів зараховують в державні навчальні заклади на однакових для всіх умовах.

Школи Франції. Початкова освіта у Франції є обов'язковою і безкоштовною. Більшість дітей ще з 2–3 років відвідують так звані «материнські школи» (ecoles maternelles), в яких педагоги й психологи 3–4 роки готують їх до школи.

У школу діти йдуть у віці 6 років. Прийнята у Франції система шкільної освіти розділена на три блоки: початкова школа (5 років навчання), коледж (4 роки), ліцей (2–3 роки). Обов'язковими є перші два.

Коледжі Франції. Коледжів, тобто середніх професійних навчальних закладів, як таких у Франції не існує. Коледжем тут називають II щабель середньої школи. Для людини, що не ставить своєю метою одержати вищу освіту, є прийнятний шлях – ліцей професійної освіти. За 2–3 роки навчання тут можна одержати будь-яку робочу спеціальність. Після здачі випускного іспиту учні, як правило, ідуть працювати на підприємства промисловості або сфери послуг. Існує й інший шлях – після закінчення коледжу вступити в один із центрів професійно-трудового навчання й одержати сертифікат, що дозволяє працювати за спеціальністю.

У Франції не існує суворої грані між середньою спеціальною і вищою освітою: перша слугує сходиною для другої.

Університети Франції. У системі вищої освіти немає такої спеціальності, яку не можна було б одержати в одному з навчальних закладів Франції. Кожен десятий студент, що одержує вищу освіту у Франції, – іноземець. Вища освіта ділиться на три цикли, по закінченню кожного з яких студент одержує відповідний диплом.

Цикли університетів:

1. Перший цикл

Перший розрахований на два роки та завершується іспитом на одержання диплома про загальну (DEUG) або науково-технічну (DEUST) освіту. Багато хто зупиняються саме на цьому шаблі, оскільки такий документ дає можливість знайти непогану роботу.

2. Другий цикл

Другий цикл складається із двох-трьох років навчання. По закінченні першого року видається диплом ліценціата (licence), другий закінчується одержанням диплома магістра (maîtrise), третій одержанням диплома мастера (master).

3. Третій цикл

Протягом третього циклу поглиблено вивчається обрана спеціальність, вона супроводжується самостійною науковою працею, тему якої претенденти зобов'язані сформулювати до вступу. При успішному закінченні цього етапу видається диплом про спеціальну вищу (DESS) або поглиблену освіту (DEA).

У Франції налічується **80 університетів** (universités) і близько 300 вищих шкіл (grandes écoles). Французькі ВНЗ відрізняються розмірами, але в цілому, незалежно від місця розташування, гарантують високу якість освіти. Для невеликих університетів характерне різноманіття дисциплін і велика кількість студентів першого циклу навчання.

Університети великих провінційних міст – Лілля, Тулузи, Ліона, Екс-ан-Провайса, Бордоіля, Гренобля – як правило, відрізняються більш вузькою спеціалізацією, у них більше студентів другого й третього циклів. У Паризькому окрузі, де зосереджена чверть всіх французьких студентів, можна знайти практично все що завгодно – будь-який факультет, будь-яку програму, будь-яку спеціалізацію.

Офіційних рейтингів навчальних закладів у Франції не існує, але можна говорити про сформовані репутації. Так, у Страсбурзькому університеті, як вважається, на найкращому у Франції факультеті німецької мови, в університеті Монпельє на факультеті природничих наук і медицини тощо.

Гранти та стипендії Франції

Оскільки навчання у французьких університетах обходиться набагато дешевше, ніж в інших європейських країнах, питання про стипендії стоїть тут не так гостро. Проте уряд Франції щорічно виділяє стипендії.

6. Система освіти в Японії.

До XIII ст. японська система освіти перебувала під впливом китайських і корейських аналогів. В часи правління Імператора Одзіна в країні працювали пекчеські вчені Атікі (阿直岐) та Вані (王仁). Близько 552 року за посередництва Пекче в Японію потрапив буддизм. Його адепти поширювали в країні континентальні наукові знання, технічні та мистецькі навички. 607 р. японський принц Шьотоку відправив до китайської династії Суй посольство разом із стажерами, сподіваючись перейняти передові азійські знання. В часи правління Імператора Тендзі в Японії була споруджена перша урядова школа Сьодзьо (庠序).

У XVIII ст., в період Нара, японці підтримували контакти з китайською династією Тан. Під впливом останньої, після набуття чинності кодексу Тайхо, в Японії була закладена китайська система освіти. Згідно з цією системою в японській столиці Нарі засновувалася Академія (大学寮), а в провінціях – провінційні школи. Ця система збереглася після переносу столиці до Кіото в 794 р.

Протягом IX-XII ст. у Японії відбувався процес адаптації китайської культури. Набула розвитку ієрогліфічна література та поезія, були винайдені абетки хірагана й катакана, і започаткована література та поезія, написані абеткою. Основними освітніми центрами для знаті й чиновників були провінційні школи і буддистські монастирі езотеричних сект. Для простолюду існували спеціальні школи, споруджені ченцями, в яких навчали читати, рахувати, а також надавали певні технічні навички. Найвідомішою з таких шкіл була Сюей-сюті (綜芸種智院), заснована ченцем Кукаєм.

Після заснування Камакурського сьогунату китайська централізована система освіти занепала. Набула поширення домашня і приватна освіта – в домах вчених або монастирях. Обителі усіх сект надавали початкову освіту. Спеціальну освіту отримували в храмах і гуртожитках монастирів секти Дзен. Освітою простолюдинів займалися ченці новоявлених сект амідайстів та нітіренівців. Серед знаті та заможного чернецтва з'явився звичай засновувати приватні бібліотеки та архіви.

Дошкільна освіта представлена яслами, дитсадками та особливими школами для дітей з інвалідністю (特). Ясла приймають немовлят до 6 років, але не надають жодної освітньої підготовки. Через це ясла перебувають поза офіційною системою освіти й підпорядковуються Міністерству добробуту і праці, а не Міністерству культури й освіти, як і всі освітні заклади. Дитсадки здійснюють підготовку до початкової школи дітей віком від 3 до 6 років. В дитсадках діти перебувають до середини другої половини дня, в яслах – цілий день, залежно від особливостей робочого дня батьків. Носіння форми учнями дитсадка є обов'язковим. Частина дитсадків є дочірніми установами початкових шкіл або університетів.

Початкова освіта представлена початковою школою та особливими школами для дітей з інвалідністю. До закладів

початкової освіти вступають діти віком від 6 років. Початкова освіта є обов'язковою.

Навчання в початковій школі триває 6 років. В ній викладають загальноосвітні предмети: державна мова (каліграфія включно), арифметика, музика, мистецтво, фізкультура (1–6 роки навчання), основи життєдіяльності (1–2 роки навчання), гуманітарні науки, природничі науки (3–6 роки навчання), праця (5–6 роки навчання). В деяких приватних школах додатково викладають релігієзнавство, світську етику, валеологію тощо. Загальнодержавних підручників не існує. Відповідні підручники, доступні в широкому асортименті, обирають освітні комітети муніципальних районів або керівництво школи. Носіння форми і прибирання школи учнями є обов'язковим.

У державних і публічних школах навчання хлопчиків і дівчаток проходить разом. В деяких приватних школах – окремо. В більшості шкіл учні мають обід, оплачуваний батьками.

На відміну від українських шкіл, початкові школи в Японії називаються за назвами місцевостей, в яких розташовані, а не номерами. Школи будуються з залізобетону на підвищеній місцевості через небезпеку землетрусів і цунамі. Більшість будинків мають стандартну архітектуру.

Середня школа. Молодша:

Молодша середня представлена середньою школою та особливими школами для дітей з інвалідністю. До закладів молодшої середньої освіти вступають діти віком від 12 років. Учні можуть відвідувати школу заочно з 15 років. Молодша середня освіта є обов'язковою.

Навчання в середній школі триває 3 роки. До обов'язкових предметів входять: державна мова, гуманітарні науки (географія, історія, суспільство), математика (алгебра, геометрія), природничі науки (фізика, хімія, біологія, геологія), музика (опанування музичних інструментів і спільний виступ), образотворче мистецтво, фізкультура,

праця, англійська мова. В деяких приватних школах додатково викладають релігієзнавство, світську етику, валеологію тощо. Існує також класна година, присвячена вивченню історії краю, пацифізму, шкільним заходам. Загальнодержавних підручників не існує. Відповідні підручники обирають освітні комітети муніципальних районів або керівництво школи. Носіння форми і прибирання школи учнями є обов'язковим.

У державних і публічних школах навчання хлопчиків і дівчаток проходить разом. В деяких приватних школах – окремо. Середні школи в Японії іменуються так само як початкові.

Старша школа. Старша середня представлена вищою середньою школою, технікумами та особливими школами для осіб з інвалідністю. До закладів старшої середньої освіти вступають діти віком від 15 років. Форма навчання денна. Старша середня освіта не є обов'язковою.

Навчання в вищій середній школі триває 3 роки. Існує спеціалізація за гуманітарними та природничими предметами. Головною метою навчання є вступ до університету. До предметів старшої середньої школи входять: державна мова (сучасна, стародавня), гуманітарні науки (географія, історія Японії, всесвітня історія), суспільство (соціологія, етика, політологія, економіка), математика (алгебра, геометрія), природничі науки (фізика, хімія, біологія, геологія), мистецтво (музика, образотворче мистецтво, каліграфія, ремесла), фізкультура, праця, англійська мова, праця, інформатика. Спеціалізованими предметами на вибір є агрономія, промисловість, торгівля, рибальство, медогляд, добробут, іноземні мови тощо. В приватних школах додатково викладають інші предмети. Існує також класна година, присвячена вивченню історії краю, пацифізму, шкільним заходам. Загальнодержавних підручників не існує. Відповідні підручники обирають освітні

комітети муніципальних районів або керівництво школи. Носіння форми і прибирання школи учнями є обов'язковим. Після уроків учні беруть участь в позакласній діяльності, вивчаючи кендо, дзюдо, кюдо, каліграфію, атлетику, політекономію тощо. У державних і публічних школах навчання хлопчиків і дівчаток проходить разом. В деяких приватних школах – окремо. Вищі середні школи в Японії іменуються так само як початкові.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте особливості дошкільної освіти Великої Британії.
2. У чому полягає суть середньої освіти Великої Британії
3. Схарактеризуйте діяльність закладів вищої освіти Великої Британії.
4. У чому полягає особливість організації навчання в початковій і середній школі США?
5. Що є основою вищого рівня освіти в США?
6. Схарактеризуйте особливості освіти в Китаї.
7. Яким чином відбувається вступ до закладів вищої освіти в Китаї?
8. У чому полягають особливості системи освіти в Німеччині?
9. Чому систему освіти Франції вважають найкращою у світі?
10. Схарактеризуйте систем освіти Японії.

Література

1. Білюк О. В., Путіловська Н. Б. Історія та теорія педагогіки: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2012. 436 с. 197–287 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2009. 616 с. С. 561–605.

3. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Кн. 1 Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. – 624 с.

4. Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. – К., 2004. 171 с.

5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. Тернопіль, 1996. 436 с.

6. Коваленко Є. І., Белкіна Н. І. Історія зарубіжної педагогіки: Хрестоматія [для студ. вищ. навч. зал.]. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664 с.

7. Левківський М. В. Історія педагогіки. Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 376 с.

8. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Тема 5. Становлення виховання та освіти в Україні з найдавніших часів до XV ст.

План

1. Особливості становлення виховання у східних слов'ян.

2. Зародження писемності, розвиток шкільної освіти за часів Київської Русі.

3. Розвиток педагогічної думки в Київській Русі.

4. Літературно-педагогічна спадщина XI–XIII ст.

5. Українське шкільництво у XIV–XV ст.

Ключові слова та терміни: Українська народна педагогіка, «будинки молоді», період баяння, період пестування, період набуття трудових навичок та оволодіння нормами моральної поведінки, язичницькі та християнські школи, школи грамоти, школи книжного вчення, палацові та церковні школи, школи майстрів грамоти, ремісничі училища, монастирські школи, «сім вільних мистецтв», кормильство, жіночі школи.

1. Особливості становлення виховання у східних слов'ян.

Східні слов'яни відокремились від слов'янської мовної сім'ї у V–VI ст. В VI–IX ст. вони створили оригінальну систему виховання, яка спиралася на древню первісну традицію. Виховання здійснювалось, передусім, у процесі включення дітей у **конкретні види трудової діяльності дорослих**.

Метою виховання у східних слов'ян були передача підростаючому поколінню трудових умінь, встановлених способів поведінки, релігійних уявлень, традицій, звичаїв, обрядів, а також підготовка мужнього воїна – захисника своєї землі.

У східних слов'ян існував обряд **ініціації**, що був властивий ще їх предкам – праслав'янам. Проте ініціації тут мали набагато **гуманніший характер**, ніж у інших народів. З появою сім'ї роль цієї форми виховання поступово втрачається, вона стає привілеєм представників еліти.

У період матріархату і екзогамії діти до 5–6-річного віку виховувалися матір'ю. Пізніше хлопчиків передавали у спільні чоловічі житла, а дівчаток – у жіночі, де їхніми наставниками ставали брати і сестри по матері.

У V–VI ст. поширюється **велика патріархальна сім'я**, що складається з кількох поколінь родичів. Виховання дітей здійснюється за принципом **родового колективізму**.

З утвердженням патріархату і моногамії чоловічі і жіночі житла трансформуються у «**будинки молоді**», куди батьки за традицією відправляли дітей на виховання. Там старші члени роду допомагали дітям оволодіти прийомами праці, правилами полювання, виготовленням знарядь праці, навичками військових дій, а також передавали їм заповіти предків, моральні норми та ознайомлювали з родовими звичаями і обрядами.

У VIII-IX ст. завершився **перехід до сім'ї**, яка складалася з чоловіка, дружини і їхніх дітей. Поступово основним осередком соціалізації дітей виступає сім'я і **виховання** стає переважно **сімейним**. «Будинки молоді» як такі зникають.

Виховання дітей у східних слов'ян чітко регламентувалося соціальними механізмами передачі досвіду, у якості яких виступали народні традиції, звичаї, обряди, ритуали та виробничі, моральні й правові форми діяльності, куди діти включалися з раннього віку.

Виховання охоплювало різні засоби впливу на дітей, де знаходила свій вияв **народна педагогіка східних слов'ян**: колискові пісні, загадки, прислів'я, приказки, ігри, хороводи. У них знаходили місце різні настанови, поради, правила поведінки.

Основою моральних стосунків була общинна власність на засоби виробництва. Крім морального велика увага приділялась фізичному вихованню та засвоєнню гігієнічних правил.

Ідеологічною основою виховання була язичницька релігія. Діти разом з дорослими брали участь у народних святах, залучалися до культової діяльності, вивчали культові пісні і танці.

У VIII–IX ст. зароджуються феодальні відносини, які проявляються у суспільному розподілі праці, у майновому і соціальному розшаруванні суспільства. Виникає приватна власність. Формою переходу від общинної власності до приватної стає виділення з великих патріархальних менших сімей внаслідок розвитку землеробства, боротьби за земельні ділянки тощо. Невеликі сім'ї – перші осередки феодального суспільства. З'являється територіально-сусідська община.

Це вносило зміни і в соціальну сутність виховання, яке також розшаровувалось відповідно до виникнення різних соціальних станів людей. Змінювалися цілі та форми виховання у відповідності до соціальних станів.

Виникнення й розвиток письма у східних слов'ян

Найвищим досягненням східних слов'ян у ранньофеодальний період було створення буквенно-звукової графіки письма, яка стала однією з основ виникнення шкільного навчання. Але формуванню азбуки передували тривалі пошуки.

Давня східнослов'янська язичницька культура була безписемною, знання, як правило, передавались усним шляхом. Є свідчення, що предки східних слов'ян використовували особливі письмена «риски і різі». Назва походить від способу нанесення знаків цього письма. Їх вирізували на дереві, бересті, стінах і ін. Це письмо було примітивне і являло собою різновид піктографії.

Історичні джерела свідчать, що у IX–X ст. східні слов'яни вже використовували буквенно-звукову систему письма, і не тільки в релігійних цілях, а й для потреб торгівлі й ремесла. Такою системою письма була глаголиця. Глаголиця – це азбука, де звуки слов'янської мови передавались грецькими буквами. Причому, вона була без «устрою», тобто не всі типові звуки слов'янської мови мали відповідні письмові знаки. 855 року Кирило модернізував глаголицю, пристосувавши її до звукової системи східнослов'янської мови. Нову азбуку названо кирилицею. Близькість її до старої азбуки полегшувало оволодіння нею.

Найважливішими чинниками, які сприяли зародженню і поширенню у кінці VII–IX ст. писемної культури у східних слов'ян, були:

- становлення феодального способу виробництва;
- піднесення ремесла і торгівлі, особливо зовнішньої;
- зростання міст як центрів економічного, культурного і політичного життя;
- виникнення перших державних утворень. У 882 р. східнослов'янські князівства консоліднуються в єдину державу – Київську Русь.

2. Розвиток освіти та шкільництва в Київській Русі.

До прийняття християнства перші школи були двох типів:

- язичницькі школи, які задовольняють потреби язичницької верхівки;

- християнські школи. Відомо, що християнство проникає на Русь задовго до його офіційного запровадження.

Розвиткові освіти і шкільництва на Русі сприяло запровадження християнства. Воно прилучило Русь до античної культури і науки, зблизило її з багатьма країнами Європи.

Перше офіційне свідчення про появу шкіл на Русі датується 988 р. і пов'язане воно з хрещенням Русі. У «Повісті временних літ» вказується, що князь Володимир відкрив у Києві при Десятинній церкві школу «книжного вчення».

Хрещення Русі і розповсюдження грамотності через шкільне навчання були ланками однієї політики князя Володимира, який бажав укріплення держави, і тому прагнув підготувати грамотних людей, передусім, для державного апарату, які б могли уміло вести внутрішню і зовнішню політику.

З іншої сторони, і християнська церква була зацікавлена у підготовці освічених людей – ідеологів нової релігії. Та й рівень розвитку ремесла і торгівлі вимагав грамотних людей. Слід відзначити заслугу християнської церкви у поширенні шкільництва на Русі. Саме вона принесла сюди традицію шкільної освіти, якої на Русі не було.

Вслід за відкриттям школи Володимиром у 988 р., де було 300 дітей, древні літописи зберегли свідчення про відкриття ще ряду шкіл на Русі. На XI ст., коли припадає період розквіту Київської Русі, тут **склалася така система шкіл і виховання: школи «книжного вчення», монастирські школи, школи грамоти, кормильство, жіночі школи.**

Школи «книжного вчення» – школи підвищеного типу. Як правило, тут викладалося «сім вільних мистецтв». **Особливістю** таких шкіл було те, що навчання здійснювалось за привнесеною християнством книжною системою, де головною була робота з книгою, з текстом. А це розширювало рамки пізнання і можливості освіти.

Ці школи готували своїх вихованців до діяльності у різних сферах державного, культурного та церковного життя. Прикладом шкіл «книжного вчення» були **школа Володимира (988 р.), двірцева школа Ярослава Мудрого (1037 р.)** і ін. Остання існувала при Софійському соборі і мала міжнародне значення. Це була школа підвищеного типу, тут велось переписування книг, а також готувалися писарі і перекладачі для цієї справи. В ній було започатковано першу на Русі бібліотеку, яка стала дуже відомою.

Монастирські школи запроваджувались з XI ст. при монастирях згідно Студитського статуту, який вимагав, щоб монахи жили в гуртожитках і навчалися грамоти. Спочатку існували тільки закриті монастирські школи, їх відвідували новоприйняті монахи. Такі школи функціонували лише в період навчання останніх. Навчання носило індивідуальний характер.

У деяких монастирях існували **школи підвищеного типу**. Такою була **школа в Києво-Печерському монастирі (1068 р.)**. Вона давала богословську освіту, яка досягала рівня візантійської духовної патріаршої академії. З її стін виходили не лише вищі духовні ієрархи (ігумени, єпископи і т. д), а й видатні діячі давньоруської культури, представники богословсько-філософської думки. Школа відома своєю бібліотекою. Києво-Печерський монастир став центром руського літописання, був постачальником книжкової продукції у всій Київській Русі.

Головне завдання монастирських шкіл полягало в суворому аскетичному вихованні, зміст якого зводився до

формування в ченців покори, терпіння, відмови від радощів земного життя.

Із XII ст. за ініціативою князя Ярослава Осмомисла (1153–1187 рр.) в Галицько-Волинському князівстві запроваджуються перші відкриті монастирські школи для населення.

Школи грамоти існували переважно в містах (в село грамота не проникала). Тут вчилися діти бояр, посадників, купців, лихварів, заможних ремісників. Утримувались такі школи на кошти батьків, тому для бідного населення були недоступні. Вивчали читання, письмо, лічбу і хоровий спів. Під час занять учитель працював з кожним учнем окремо або з невеликою групою учнів (8–10 чол.).

Кормильство – форма домашнього виховання дітей феодалської знаті. Князі підбирали для малолітніх княжичів (віком 5–7 років) кормильців з числа воєвод і знатних бояр, що жили в окремих волостях. Княжич не тільки там виховувався, але й княжив. Кормильці були і як наставники, і як управителі. Кормильство передбачало не лише військово-фізичне виховання, але й орієнтувалось на високий рівень освіти. Князі володіли 5–6 іноземними мовами.

Розсаджування київськими князями своїх дітей по містах і областях спочатку сприяло консолідації східнослов'янських земель. Але згодом виявились його негативні наслідки: батьки погано знали дітей, брати не знали один одного, що посилювало міжусобиці; високий статус кормильців давав їм змогу втручатися в родинні суперечки князя, в політичні інтриги і придворні змови. Починаючи з XIII ст. кормильці замінюються дядьками – високоосвіченими людьми (вперше термін зустрічається 1202 р.). Вони ставали домашніми вчителями. На зміну кормильству приходять елементи гувернерства.

Жіночі школи. Прикладом таких шкіл є жіноча школа, відкрита Ганною Всеволодівною (сестрою Володимира

Мономаха) при Андріївській церкві у Києві (1086 р.). Пізніше такі школи були відкриті в Суздалі, Полоцьку та інших містах. Ряд джерел засвідчують високу освіченість жінок, особливо у князівських верхах. Це піднімало престиж Київської Русі в очах Європи.

Більшість дітей, передусім, простих людей **виховувались у сім'ї**. Їх вчили сільськогосподарської праці та іншій домашній роботі. Дітей могли віддавати якомусь майстрові для вивчення ремесла. Там вони інколи могли вивчати грамоту та хоровий спів.

За порівняно короткий час (XI-XII ст.) Київська Русь досягла надзвичайно великих успіхів у поширенні грамотності та шкіл і за станом освіти не поступалася західноєвропейським країнам. Прикладом цьому є двірцева школа Ярослава Мудрого. Причинами, які сприяли розповсюдженню грамотності й шкільництва на Русі, були:

- про освіту турбувалася не лише і не стільки церква, а й князівська (світська) влада;

- навчання в школах проводилось рідною мовою (слов'янською);

- із Болгарії проникала і поширювалась кирило-мефодіївська писемна традиція (Русь приступила до шкільної освіти не на голому місці, а маючи вже багато болгарських перекладів літератури на слов'янську мову);

- існувала самоосвіта, майже невідома на Заході того часу;

- школа була відкрита для широких мас, хоч мова про всеобуч не йде;

- школа в Київській Русі була доступна для дівчат;

- давньоруські школи за своєю організацією були більш демократичними, тут дисципліна мала більш м'який характер, ніж у західноєвропейських школах.

3. Розвиток педагогічної думки Київської Русі

Педагогічна думка Київської Русі фіксувалася і дійшла до нас у **найрізноманітніших джерелах**: у пам'ятках писемності та літератури різних жанрів, у творах образотворчого мистецтва, в засобах народної педагогіки (в усній народній творчості), в церковній та побутовій практиці тощо. Вона включала офіційні педагогічні концепції та народні педагогічні погляди. Перші виступали важливою складовою державної ідеології, а другі виражали верховну мудрість народу в цілому. Обидві ці сторони були тісно пов'язані, взаємодіяли і доповнювали одна одну.

Найдавніші пам'ятки, де піднімаються питання виховання і освіти, датуються XI ст. Серед них є **твори перекладні і оригінальні** (вітчизняного походження). **До перекладних належать** «Пчела», «Златоуст», «Златоструй», «Ізборнік» Святослава 1073 р., «Ізборнік» Святослава 1076 р. і ін. **Оригінальні твори**: «Слово про закон і благодать» Ілларіона, «Слово деякого калугера про читання книг» Іоанна, «Повість временних літ» Нестора, «Повчання дітям» Володимира Мономаха і ін.

«Пчела» – складений у Візантії і перекладений на Русі в кінці XI ст. збірник цитат із святого письма, афоризмів і висловлювань отців церкви, античних філософів Демокрита, Сократа, Платона, Аристотеля, Плутарха та інших філософів, поетів, істориків, політичних діячів тощо. Збірник вміщував 71 розділ, кожний з яких присвячувався різним темам. «Пчела» **мала на меті** настановити читача «як жити християнинові». Серед інших тут є думки і щодо виховання й навчання.

«Златоуст» (за прізвищем грецького проповідника Златоуста) – це збірка окремих промов і висловлювань отців церкви.

«Ізборнік» Святослава 1073 р. – збірник текстів античної літератури пізнавального характеру з різних областей знань (всього 383 статті) у формі запитань і відповідей, має

філософсько-богословську оболонку. В цілому призначений для розширення знань. Для історії педагогіки цінний тим, що тут зроблено спробу викласти основи тих наук, які склали зміст візантійської освіти.

«Ізборнік» Святослава 1076 р. – збірник статей (44 статті), які мають виховний, повчальний характер і подані у різних формах: у вигляді притч, невеликих життєвих оповідань тощо. Вони часто звернені до дітей. Наприклад, «Повчання Ксенофонта дітям» і т. п.

Автором «Ізборніка» 1076 р. був древньоруський книжник і монах Іоанн, який вибирав статті з рукописів у Київській великокняжій бібліотеці. До «Ізборніка» Іоанн написав передмову під назвою «Слово деякого калугера про читання книг» (калугер – монах), яка є першим вітчизняним педагогічним твором.

4. Найдавнішою літературною пам'яткою вітчизняного походження, у якій звучать питання педагогічного змісту, був філософсько-педагогічний трактат «Слово про закон і благодать». Твір написаний київським митрополитом Іларіоном між 1037–1050 рр. і має морально-патріотичне спрямування.

Вищим досягненням педагогічної думки Київської Русі є «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.). Твір написаний за аналогією до «Повчання дітям» Ксенофонта. Це перший у середньовічній Європі педагогічний твір, написаний світською особою. Тут вперше в Європі було обґрунтовано необхідність переходу від релігійно-аскетичного виховання до виховання, яке пов'язане з практичними потребами людини. Мономах також вперше у вітчизняній літературі вказав на зв'язок освіти з потребами життя і діяльністю особистості, вважав, що основою всіх успіхів людини є її праця. Виховання необхідно здійснювати не шляхом повчань, а в процесі діяння добрих справ.

У своєму «Повчанні...» Мономах дає важливий матеріал для суджень про виховний ідеал Київської Русі. Викладаючи думки про гуманні відносини між людьми, він вперше закладає гуманні начала, які згодом стали **основою педагогіки українського народу**.

У творі піднімаються важливі проблеми морального, трудового, патріотичного, релігійного виховання. Мономах вказує на важливу роль освіти у вихованні. Наводив приклад свого батька, який умів розмовляти п'ятьма іноземними мовами, за що його поважали й за кордоном.

Значне місце у вихованні дітей відводив ролі прикладу старших. Тактовно ілюструє свої настанови прикладами із власного життя.

5. Розвиток шкільництва в Галицько-Волинській державі

У XII ст. Київська Русь розпадається на багато великих самостійних князівств: Київське, Чернігово-Сіверське, Новгородське, Галицько-Волинське і ін., між якими зберігаються політичні, економічні та культурні зв'язки. У цей час виникають нові тенденції в галузі освіти і виховання.

Крім князівських і боярських верхів писемність проникає в середовище жінок із нижчих соціальних станів; спостерігається тенденція здобувати освіту за кордоном; у центрах князівств (в Києві, Галичі, Чернігові та ін. містах) відкриваються **школи підвищеного типу**.

Останні не мали єдиної структури. У них поглиблено вивчалися ті предмети, які б забезпечили участь у державно-адміністративному управлінні. На першому місці стояло вивчення слов'янської і руської мов з граматичними правилами. Практикувалось написання учнями творів. Тут також вивчалась грецька, а в школах Галича – ще й латинська мови. Є дані, які свідчать про вивчення в школах «семи вільних мистецтв», а також юридичного кодексу.

Розвиток освіти був перерваний навалою орд Батия, що не дало можливості піднятися руським школам підвищеного типу до рівня західноєвропейських університетів. Осередки культури переміщувалися з Києва на захід – в Галицько-Волинське князівство, яке продовжувало древньоруські культурні традиції і зберігало незалежність до XIV ст. Освіта і культура тут розвиваються **на українській мовно-етнічній основі**.

Про високий рівень освіти і культури в князівстві свідчить Галицько-Волинський літопис. Галицько-Волинська Русь мала добре розвинене **приватне шкільництво духовного і світського характеру**.

Елементарна освіта представлена школою-дяківкою, яку відкривали за місцем проживання вчителя. Навчання починалося з 7 років. Не було чітко встановленого терміну навчання і початку року. Питання оплати за навчання вирішувалось на основі приватної угоди вчителя з батьками. Обсяг знань, як правило, обмежувався умінням читати релігійні книги. Деколи за додаткову плату учня вчили писати і рахувати.

У школах єпископських кафедр і в окремих монастирських школах іноді надавали більш широку богословську освіту, оскільки там працювали освіченіші вчителі і зосереджувались великі зібрання книг.

Серед феодальної верхівки було поширеним виховання дітей близько до **традицій західноєвропейського лицарства**, що пояснюється тісними зв'язками Галицько-Волинської Русі з західними державами.

Рядові священики навчалися в **домашній школі** свого батька або в **монастирській**. До їх освіти не ставились високі вимоги, але вони обов'язково повинні були бути грамотними. Методика навчання грамоті була такою ж, як і в попередні століття в Київській Русі. Також подальшого поширення набувала **самоосвіта**, роль якої порівнюється до ролі бесід і

диспутів видатних філософів з учнями, що мало місце у стародавній Греції.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте провідні тенденції у вихованні східних слов'ян.
2. Розкрийте особливості виховання за часів Київської Русі.
3. У яких напрямках розвивалися писемність, наука та література Київської Русі.
4. Схарактеризуйте систему світської та духовної освіти Київської Русі.
5. Які з методів навчання в Київській Русі можуть викликати певний інтерес у наш час?
6. Проаналізуйте перші паростки педагогічної думки Київської Русі.
7. Які з педагогічних концепцій Київської Русі на втратили актуальності для відродження національної культури?

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих пед. закладів. Київ: Либідь, 2006. 422 с.
2. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб. [для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. 2010. 1032 с.
4. Левківський М. В., Пащенко Д. І. Історія педагогіки. [текст] підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 380 с.

5. Лузан П.Г., Васюк О.В., Бернова О.М. Історія педагогіки та освіти в Україні. Київ: НАУ, 2007. 302 с.

6. Скільський Д. М. Історія української педагогіки: ілюстр. навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2012. 340 с.

7. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. в 2-х т. Харків: ХНАДУ, 2011. Т. 2. 524 с.

Тема 6. Особливості розвитку освіти і педагогічної думки в епоху українського Відродження (XVI – перша пол. XVIII ст.)

План

1. Виникнення та розвиток братських шкіл в Україні.
2. Зародження вищої освіти в Україні. Перші вищі навчальні заклади в Острозі і Києві.
3. Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі.
4. Особливості розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України у 2 пол. XVII – 1 пол. XVIII ст.
5. Особливості розвитку педагогічної думки в епоху українського Відродження.

Ключові слова та терміни: Уніатські школи, протестантські школи, єзуїтський колегіум, братські школи, Статут, Острозька школа-академія, Києво-Могилянська академія, школи мандрівних дяків, Головна Січова школа, школи джур, цифірні школи, полкові школи, колегії.

Загальна характеристика розвитку шкільництва

Київська Русь внаслідок монголо-татарського поневолення втратила свою могутність. Лише **Галичина та Волинь** зберігали незалежність до XIV ст., де продовжувалися освітньо-виховні традиції Київської Русі. Поневолювачі насаджували католицьку віру та національний гніт, переслідували православних священиків, закривали і

здавали в оренду шинкарям православні церкви, не допускали до державних посад всіх неримо-католицької віри. Було нанесено значного удару і по освіті.

Кращі умови навчання створювалися в польських навчальних закладах, куди потягнулися, переслідуючи цілі службової кар'єри, багато дітей української знаті і заможнішого міщанства. **Українці-випускники польських шкіл з презирством ставилися до рідної мови, культури.** Лише селянство та незаможне міщанство міцно трималися своєї віри та культури, навчаючи дітей у **церковних школах або у мандрівних дяків.** Була зовсім відсутня українська середня і вища освіта.

Широку освітню діяльність в Україні розгорнув **духовний орден єзуїтів.** Єзуїти створювали свої єзуїтські навчальні заклади – колегіуми, звідки виходили вірні і покірні слуги Ватикану.

1596 р. Берестейський собор створив об'єднану православну з католицькою церкву – греко-католицьку. Церковна унія визначала главою церкви Папу Римського. Уніати приймали основні догмати католицької віри, але вони одержали можливість зберегти в умовах латинізації і колонізації слов'янську мову у богослужінні та обряди православної церкви. **Унія стала засобом захисту української мови, створила умови для появи національної інтелігенції, дала уніатські школи.**

Уніатські школи орієнтувалися на західну педагогіку, хоч і давали непогані для того часу знання, але не користувалися великим авторитетом в українського населення. Навчання в них проводилося рідною мовою.

Певний вплив на формування освітньої справи в Україні того часу мала епоха європейського Відродження, яка породила гуманізм і Реформацію. Реформаторські та єретичні вчення проникали в Україну з Чехії, Польщі, Пруссії та ін. держав. Під впливом Реформації в Україні і в Білорусії

створюються численні протестантські громади (кальвіністів, лютеран, соцініан і ін.), які відкривали свої протестантські школи. Найбільш відомими серед них були соцініанські та кальвіністські навчальні заклади, що діяли у Дубецьку, Хмільнику, Любарі, Кисилині, Гощі, Берестечку й інших містах.

Відомим навчальним закладом соцініан в Україні була школа в м. Кисилин (Волинь). Створена 1614 р. вона проіснувала до кінця 50-х рр. XVII ст. На її базі 1638 р. сформувався навчальний заклад рівня академії, хоч польський уряд і не дав йому такого статусу.

З кінця XVI ст. в Україні виникають початкові і підвищені школи, організаторами яких були братства. **Братські школи** відіграли вирішальну роль у формуванні і утвердженні національної системи освіти в Україні.

1. Виникнення та розвиток братських шкіл в Україні

У визволенні від національного та релігійного гніту українського народу важливу роль відіграли братства, які були розповсюджені в Україні у XVI–XVII ст. **Братства** – це організації міського населення, передусім ремісників і купців, які об'єднувалися з метою боротьби проти ополячення та окатоличення українського населення. До братств приймалися всі православні незалежно від національності, соціального походження чи майнового стану. Перше братство започаткували 1449 р. львівські міщани при церкві Успіння. Згодом ці організації розповсюдилися по всій правобережній Україні.

Братчики вели боротьбу проти вищого католицького духовництва, організовували школи, будували госпіталі та православні церкви, відкривали друкарні, де видавалися українські книги і підручники, піклувалися життям братчиків тощо. В основу своєї діяльності вони поклали ідеологію просвітництва, а головним засобом своєї боротьби обрали школи.

Історичні джерела про перші братські навчальні заклади обмежені. Спочатку це були невеликі школи з одним учителем, який одночасно виконував обов'язки дяка та писаря братства. Шкільна кімната знаходилася у братському будинку. У зміст навчання входило читання, письмо, рахунок і вивчення катехізису. З посиленням національного і соціального гніту у першій пол. XVII ст. більшість братських шкіл перетворилися у школи підвищеного типу. Братчики розуміли, що для успішного ведення боротьби проти агресивних нападів польсько-литовської шляхти, елементарна освіта була недостатньою.

Першою братською школою підвищеного типу в Україні стала школа львівського братства, відкрита 1586 р., яка за організацією навчання і розпорядком шкільного життя перевершила подібні західноєвропейські школи того часу. За зразком цієї школи відкрилися братські школи і в інших містах: Перемишлі, Рогатині, Замості, Києві, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременці, Луцьку і ін.

Про організацію роботи братських шкіл дає уявлення **статут Львівської школи «Порядок шкільний» 1586 р.** Він свідчить про демократичний устрій школи: навчалися діти різних станів; відношення вчителя до дітей визначалось не за станом, а за успіхами у навчанні (учень займав місце на лаві під час занять залежно від успіхів у навчанні, але не за походженням); ректор і вчителі вибирались на загальних зборах братства. Досить серйозні вимоги ставилися до вчителя. Він повинен бути благочестивим, розумним, не п'яниця, не блудник... Всього у статуті нараховується 16 подібних вимог.

У братських школах підвищеного типу крім читання, лічби, письма та хорового співу, вивчалися **«сім вільних мистецтв»**. На високому рівні вивчали предмети тривіуму: граматику, риторику, діалектику; предмети квадривіуму

вивчалися на дещо нижчому рівні, крім музики. Остання виступала одним із основних навчальних предметів.

У вивченні мов братські школи, як правило, пройшли **дві стадії: греко-слов'янську**, потім – **латино-польську**. На першому місці завжди стояло вивчення слов'янської мови. На другому місці – грецької мови, оскільки вона давала змогу засвоювати на високому рівні античну наукову літературу.

На другій стадії розвитку братських шкіл вивчалася ще й латинська мова, яку спочатку не вивчали, адже нею велись богослужіння у католиків. Пізніше братчики зрозуміли необхідність латині, оскільки вона є мовою західної науки (для продовження освіти у західних навчальних закладах). **Польську мову** вивчали аби влада дозволила відкрити школу. У першій чверті XVII ст. почали викладати **українську мову**.

Навчання у школі **платне**, хоч найбіднішим учням надавалась допомога. Батьки у присутності двох свідків укладали зі школою письмову угоду, де зазначались форма оплати, те, чому школа повинна навчити дитину, а також обов'язки батьків по сприянню дітям у навчанні. Кожного тижня призначалися 2–3 чергових учні, які приходили у школу раніше від інших, розтоплювали піч, прибирали, сліdkували за поведінкою решти школярів.

У школі був запроваджений **навчальний рік**, який починався 1 вересня, введені літні канікули (липень-серпень). Влітку навчання розпочиналося о 9 годині ранку, а взимку – дещо пізніше. Навчальний день починався молитвою. Після читання молитви кожний учень відповідав вчорашній урок і показував виконані вдома письмові роботи. Потім починали вивчати новий матеріал. Після обіду учні знову приходили до школи і переписували завдання на наступний день. Тут же в школі вони вивчали задані уроки, опитуючи один одного. Ввечері вдома діти повинні були прочитати вивчений у школі урок перед батьками. У суботу повторювалося все, що було

вивчене за тиждень. У цей день учитель більш тривалий час провадив з учнями **моральні бесіди**.

На початку XVII ст. у Львівській школі, як і в більшості братських шкіл, використовувалися елементи класно-урочної системи навчання.

Учнів ділили на групи: одні вчилися розпізнавати букви і склади, інші – читали і вчили напам'ять різні уроки, треті – вчилися пояснювати прочитане і розмірковувати. Цей досвід, напевно, використав відомий чеський педагог Я. А. Коменський при обґрунтуванні класно-урочної системи навчання. Науковці прослідковують аналогію між статутом Львівської братської школи та твором Я. А. Коменського «Закони добре організованої школи».

Таким чином, Братські школи відіграли важливу роль у національному відродженні. Вони виховували своїх учнів в дусі патріотизму, любові та поваги до рідної мови, до культури свого народу.

2. Перші заклади вищої освіти в Острозі та Києві

Хоч братські школи давали підвищену освіту, але це були середні навчальні заклади. Об'єктивні історичні умови сприяли виникненню в Україні закладів вищої освіти. Існувала потреба в освічених людях, які б зуміли протистояти агресивним нападам польсько-литовської шляхти та відстоювати інтереси народу в судах і сеймах, добре знали законодавство, вміли полемізувати з вихованцями єзуїтських колегіумів тощо.

Найголовніші ознаки тогочасного закладу вищої освіти:

- висока якість і рівень освіти;
- викладання крім циклу «семи вільних мистецтв» вищих студій: філософії і богослов'я.

Серед перших національних закладів вищого типу стали Острозька школа-академія та Києво-Могилянська академія.

Острозька школа-академія

Острозька школа-академія є однією з перших шкіл вищого ступеня в Україні та найвизначнішою серед православних навчальних закладів XVI–XVII ст., що їх відкривали українські магнати.

Школа-академія в Острозі була організована князем К. Острозьким на його кошти 1576 р. Від самого початку заснування їй призначалася відповідальна політична роль – протистояти колонізаторському впливові на українську та білоруську молодь католицько-єзуїтських освітніх закладів. Тому в освітньому процесі багато уваги приділялося вихованню в учнів почуття патріотизму, любові до культури, мови, традицій свого народу.

Вибір **Острога** як культурно-освітнього, видавничого та пропагандистського центру виявився не випадковим. По-перше, з чисто престижних міркувань князеві було вигідно розмістити школу в «домоначальному граді», тобто місті, яке дало назву аристократичному родові Острозьких. По-друге, Острог мав відповідну матеріально-технічну базу. По-третє, він був традиційно культурним центром в Україні.

На сер. XVI ст. Острог був значним центром науки. У цьому місті знаходили притулок багато вільнолюбних і сміливих мислителів, які зазнали переслідувань у себе на батьківщині. Острозька школа стала організаційним центром діяльності наукового гуртка, який об'єднував талановитих вчених латинської, грецької, слов'янської мов, видатних математиків, астрономів, філософів. Тут діяли літературно-науковий гурток, а також друкарня І. Федорова (з 1577 р.). В Острозі Федоров надрукував понад 20 книг. Першим відомим на сьогодні друком, пов'язаним з Острогом, є друга його «Азбука» (1578 р.). Тут вийшла і знаменита перша «Біблія», написана церковнослов'янською мовою (1581 р.). Редактором «Біблії» став **Герасим Смотрицький** – перший ректор Острозької школи-академії.

Острозьку школу називали «тримовним ліцеєм» або «слов'яно-греко-латинською академією». К. Острозький першим практично реалізував ідею поєднання течій: в його школі вивчали не тільки слов'янську, а й грецьку, латинську, польську мови. У програму навчання Острозької школи також входили граматики цих мов та інші предмети «семи вільних мистецтв», головним чином – риторика, діалектика, астрономія. Школа брала під увагу також вивчення вищих студій, виходячи за рамки «семи вільних мистецтв», філософію й особливо богослов'я. Тут існувало 7 класів, хоч окремого класу богослов'я не було. Вчителями були як православні греки, так і протестанти.

У школі викладання відбувалося на високому рівні. Її називали академією навіть прихильники та провідники католицизму. За кордоном її також знали як академію. Щоб досягти цього, К. Острозький запросив до неї найвизначніших українських і закордонних вчених. Тут працювали **першодрукар Іван Федоров**, відомий український письменник **Герасим Смотрицький**, польський математик і філософ **Ян Лятос**, доктори латинських та еллінських наук **Кирило і Никифор Лукаріс**, **Данило Наливайко** (брат керівника селянсько-козацького повстання Северина Наливайка) і ін. Очевидно, що об'єднання такого широкого кола вчених, полемістів-літераторів було одним із приводів називати школу «академією». Цю назву вживав на сторінках своїх книг Г. Смотрицький.

Вчилися тут як діти шляхти, так і діти селян. Вихованцями цієї школи були **Мелетій Смотрицький** – син Г. Смотрицького, талановитий педагог і просвітитель, письменник-полеміст, автор славнозвісної «Граматики слов'янської»; **Петро Конашевич-Сагайдачний** – відомий гетьман реєстрового козацтва; **Іван Борецький** – видатний представник української педагогічної думки і громадський діяч, перший ректор Київської братської школи та багато

інших видатних людей того часу. За підрахунками протягом 60-річного існування закладу (1576–1636 рр.) його закінчили близько 500 осіб. Вихованці академії ставали вчителями, літераторами, друкарями, проповідниками.

Існує версія, що за зразком Острозької академії були складені статuti Львівської та Луцької братських шкіл. Проіснувала академія недовго. Після смерті К. Острозького (1608 р.) відбувався її занепад. Всі виявлені документи свідчать, що академія була ліквідована з ініціативи Ордену єзуїтів. Відомо, що нащадки К. Острозького окатоличилися і не були зацікавлені в існуванні православної школи.

Києво-Могилянська академія

Києво-Могилянська академія виникла 1632 р. в результаті злиття Київської братської та Лаврської шкіл.

Братська школа виникла 1615 р. на Подолі. В основу роботи закладу було покладено Статут Львівської братської школи. За дуже короткий час школа досягла рівня освіти, що не поступався західноєвропейським університетам. Керівництво закладу не раз виступало за перетворення його на заклад вищої освіти, але польський уряд не давав на це дозволу.

Лаврська школа виникла 1631 р., її засновником став архімандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила. Ця школа створювалася за зразком польських латинських шкіл вищого типу – колегій. Рівень навчання у ній був високим, оскільки вона була укомплектована добре підготовленими з різних країн викладачами.

Братство звернуло увагу Петру Могилі на недоцільність існування в одному місті двох шкіл вищого типу при обмежених навчальних засобах і нестачі високоосвічених викладачів. Невдовзі розпочалися перемовини з П. Могилою, який дав згоду на возз'єднання шкіл. **Об'єднаний освітній заклад почав свою роботу 1632 р.** на території братської школи під назвою **Києво-братська колегія**. П. Могила став її

опікуном. На його честь заклад згодом став називатися **Києво-Могилянською колегією**.

Колегія розвивалася як заклад вищої освіти та невдовзі стала **відомим у всій Європі центром освіти, науки та культури**. Вона зберігала традиції кращих братських шкіл, але за структурою, обсягом і рівнем знань відповідала вимогам, що висувалися перед **європейською вищою школою**. Колегія мала свої особливості, вона не присвоювала своїм випускникам вчених звань, не ділилася на факультети, як це було в західно-європейських університетах. У різні часи її існування курс навчання не був однаковим.

В колегії існував поділ на класи. Всього нараховувалось 8 класів:

- підготовчий (фара або аналогія),
- три молодші (інфіма, граматика, синтаксис),
- два середніх (поетика і риторика),
- два старших (філософія і богослов'я).

Повний термін навчання становив **12 років**, у всіх класах навчалися один рік, у класі філософії – два роки, богослов'я – чотири роки.

Навчальний план передбачав вивчення циклу «семи вільних мистецтв», слов'янської, грецької, латинської і польської мов. З кінця XVIII ст. вивчали німецьку, французьку та старосєврейську мови. Викладання велось спочатку лише слов'янською мовою, а дещо пізніше філософію вивчали латинню.

Керівництво колегії складали ректор, префект – перший помічник ректора з навчальної роботи, суперінтендант – наглядач за умовами проживання учнів.

Навчальний рік у колегії розпочинався з 1 вересня і тривав до початку липня. Він поділявся на триместри, між якими були невеликі канікули – рекреації. Триместри завершувалися екзаменами. Зарахування новоприбулих проводилося протягом всього року на основі співбесіди з

префектом. Префект визначав рівень знань учня і в який клас його зарахувати.

Учні молодших класів (спудеї) заучували тексти напам'ять, виконували усні та письмові вправи. Філософи та богослови (студенти) домашніх вправ не виконували й екзаменів не складали. Наприкінці кожного триместру вони писали великі письмові твори – дисертації та захищали їх у присутності всіх студентів. Складовою частиною освітнього процесу були диспути, коли один студент обґрунтовував думку, а інші її заперечували.

Оцінка знань у колегії була гнучкою та полягала у загальному висновку вчителя щодо успіхів учня. **Невстигаючих з колегії не відраховували.** Учень за власним бажанням міг залишатися в класі стільки, скільки сам хотів. Іноді студенти, щоб підтвердити знання з якогось предмету, переходили у молодші класи. Завершити навчання у колегії кожний студент міг за своїм бажанням у будь-який час. Дуже часто студенти не завершували повного курсу. Після закінчення повного курсу навчання або будь-якого старшого класу студенти отримували відповідний атестат.

Студенти проживали на квартирах і в гуртожитках – бурсах. За бурсами і квартирами здійснював нагляд суперінтендант. Студентам жилося скрутно, особливо в бурсах. Щоб прожити, вони наймалися прислужниками, брали участь у хорах, просили милостиню, вчителювали.

Києво-Могилянська колегія була загальноосвітнім всестановим закладом, в якому вчилися діти місцевої знаті, козаків, духівництва, міщан і селян. Тут вчилися український філософ, поет і педагог **Григорій Сковорода**, російський вчений **Михайло Ломоносов**, радник Петра I з питань освіти **Феофан Прокопович** і ін. видатні діячі. Українські визначні діячі, вихованці і професори Києво-Могилянської колегії готували не лише національні наукові кадри, але й сам заклад вищої освіти став кузнею діячів науки для Російської

імперії та інших слов'янських країн. За період з 1701 по 1762 рр. в Московську Академію з Києво-Могилянської були запрошені на роботу і виїхали 95 науковців. Найбільш відомими українськими діячами, які зробили великий внесок у справу розвитку освіти Російської держави, є Ф. Прокопович, С. Яворський, В. Татіщев і ін.

У колегії працювали найкращі українські й іноземні викладачі. Серед них Є. Славинецький, С. Полоцький, М. Смотрицький і ін. У вирішенні національних питань цей заклад був пасивним.

1701 р. Петро I своїм указом надав колегії **офіційний статус академії**. Це робить її першим офіційно визнаним вищим навчальним закладом в Україні. Але ще й до надання їй цього статусу Києво-Могилянська колегія нічим не поступалася перед західноєвропейськими університетами. З **1753 р.** навчання в академії проводилося **лише російською мовою**.

Із заснуванням Московського університету 1755 р. Київ-Могилянська академія втрачає роль провідного навчального центру, що дає філологічну і філософську освіту. Після відкриття 1805 р. Харківського університету академія все більше втрачає своє освітнє значення. 1819 р. вона була перетворена у духовну академію.

3. Розвиток шкільництва на терені Запорозької Січі

Українське козацтво виникло як реакція на посилення соціально-економічних та національно-релігійних утисків населення України з боку української і польської шляхти, католицької церкви. У пошуках місця для вільної праці селяни та міщани почали колонізацію малозалюднених південно-східних степів, де засновували поселення й оголошували себе вільними людьми – козаками.

Українське козацтво стало не тільки військовим, державним, політичним, культурно-історичним явищем, але і явищем педагогічним. Козацький рух викликав до життя

унікальне для всієї світової культури явище – козацьку педагогіку. За визначенням творчої групи Міністерства освіти України, – це частина педагогіки **у вершинному її вияві**, яка формувала у памолоді українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині – незалежній Україні. **Народна виховна мудрість**, що своєю **головною метою** ставила формування в сім'ї, школі, у громадському житті мужнього козака-лицаря, громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самовідданістю.

Основні завдання козацької педагогіки – готувати фізично-загартованих, з міцним здоров'ям мужніх воїнів-захисників рідного народу; виховувати у молоді український національний характер та світогляд; формувати високі лицарські якості, пошану до старших людей, прагнення бути милосердним.

Серед ідеалів козацької педагогіки є виховання вільної і незламної у своїх прагненнях людини, котра повинна, спираючись на вітчизняні традиції громадського і політичного життя, розвивати рідну культуру, економіку, будувати незалежну державу. В усній народній творчості відображено ідеал козака-хлібороба, власника землі, її дбайливого господаря. У часи лихоліть на передній план виступав ідеал козака-воїна, витязя нескореного духу, честі і звитяги.

Явищем глибоко самобутнім є **козацька система виховання, що має такі ступені**: дошкільне родинне виховання, родинно-шкільне виховання та підвищена освіта. Дошкільне родинне виховання утверджувало статус батьківської та материнської народної козацької педагогіки. У сім'ях панував культ матері і батька, бабусі та дідуся, роду і народу. Сімейні виховні традиції продовжувалися у школах.

Для козацької культури характерним було шкільництво. Д. Яворницький розподілив запорізькі школи на січові, монастирські, церковнопарафіяльні.

Першою на січі була монастирська школа, відкрита 1576 р. при Самарсько-Миколаївському монастирі. Тут навчали молодь грамоти, молитов, Закону Божого та письма. Вона послужила зразком для виникнення осередків освіти на всій території козацьких вільностей. Церковнопарафіяльні школи існували при парафіяльних церквах.

До січових шкіл хлопчиків приводили багаті батьки з 9 років. **Головним учителем** був ієромонах, який крім прямих обов'язків наставника піклувався про здоров'я хлопців, лікував хворих, хоронив померлих і про все детально доповідав кошовому отаману та прикордонному лікарєві.

Січова школа існувала на території Запорізької Січі при церкві Святої Покрови. За звичаєм там не було жінок, школа складалася з двох відділів. У першому навчалися юнаки, що готувались на паламарів та дияконів. Другий – відділ молодиків, де вчилися сироти, хрещеники козацької старшини і інші діти. Тут навчали грамоти, співу і військовому ремеслу. Учні утримувались за рахунок скарбниці Січі.

Особливої уваги заслуговують **школи джур**, які продовжували традиції сімейного виховання. У козаків існувала система відбору молоді – молодиків. Хто хотів стати козаком, той служив спочатку у старого козака за джуру. Джура носив за козаком рушницю, робив для нього всяку роботу, вчився у нього козацької майстерності жити і перемагати в екстремальних умовах. Джури жили в куренях разом із дорослими й одночасно відвідували січову школу. Час перебування молодиків у січовій школі і біля козака не регламентувався, все залежало від їх здібностей до військової та духовної науки.

Почесне місце серед навчальних закладів у запорожців займали **полкові школи**. Вони проіснували на території Лівобережної України до другої пол. XVIII ст. Ці школи, як правило, розміщувалися у приміщеннях, які належали церквам. Іноді їх називали за іменем церкви, напр. Покровська, Успенська тощо. Учні жили в будинку дяка і

виконували різні господарські роботи. Методи навчання були обмежені. Дітей навчали рахувати, писати, читати. Виховання мало релігійний характер. Школи існували на кошти батьків.

Як навчальні посібники в запорізьких школах використовували Часослов і Псалтир. Також була випущена «Козацька читанка», яка відповідала духу української національної школи того часу.

Обдарованих учнів рекомендували для подальшого навчання у школи підвищеного типу: Острозьку, Києво-Могилянську академію, братські школи Львова та Луцька.

4. Особливості розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України у 2 пол. XVII – 1 пол. XVIII ст.

Друга половина XVII ст. визначила нові напрями у розвитку освіти на українських землях. За результатами Переяславської угоди 1654 р. майже всі вони на засадах автономії ввійшли до складу Росії. Але після російсько-польської війни 1660–1667 рр. відбувся територіальний поділ України.

Під польську сферу впливу відійшли західноукраїнські землі (Східна Галичина і Волинь) та Правобережжя. За Росією закріплювались Лівобережжя з Києвом, території Запорізької Січі, Слобідська Україна. Закарпаття залишалось під мадярами, а Північна Буковина – під турками. Протягом майже 300 років Україна залишалась розділеною. У розвитку освіти на територіях **Правобережної і Лівобережної України** виникли **значні відмінності**.

Освіта Правобережної та Західної України з другої половини XVII ст. розвивалася під впливом Польщі в умовах занепаду української культури. Посилення колоніального гніту українського народу польською шляхтою і католицькою церквою призвели до зменшення кількості православної шляхти і втрати міщанством свого значення. Це також не сприяло формуванню української національної інтелігенції.

У зв'язку з цим православні братські школи поступово ліквідовувались, а на їх місці відкривались католицькі для польських і українських магнатів. Найбільш поширеними тут були католицькі навчальні заклади, серед яких особливо виділялись єзуїтські колегіуми. Найдовше проіснувала **Львівська братська школа**. 1708 р. львівське братство змушене було прийняти унію.

Розширювалася мережа уніатських шкіл. Вони певною мірою сприяли збереженню українських традицій, хоч і орієнтувалися на західну педагогіку. Спочатку ці школи давали непогані знання, але у XVIII ст. в умовах польського панування рівень освіти в них суттєво знизився, оскільки греко-католицьке духовництво знаходилося в дуже тяжких умовах і було малограмотним. Відповідно, в уніатських (особливо сільських) школах здебільшого вчили лише читати і писати польською, а в кращому випадку вчили ще й рахунку та початків латині.

Ченцями греко-католицького ордену Василіан, що розвинув свою діяльність після Брестської унії 1596 р., відкривалися василіанські школи. Часто це були великі для свого часу (до 100–150 учнів) шестикласні школи. У XVIII ст. досить відомими стали школи Василіан у Любарі, Бучачі, Володимирі-Волинському, Умані, Шаргороді, Львові та інших містах.

Уряд абсолютно не піклувався про українські школи, не виділяв для цього ніяких коштів. Все це призвело до того, що в краї систематично організованого народного шкільництва не було.

Початок XVIII ст. характеризується **занепадом шкільної справи** на західноукраїнських землях, особливо в Східній Галичині.

Місцями працювали поширені у XVIII ст. на всіх українських землях **школи мандрівних дяків.**

Школи-дяківки не мали єдиного плану, а вся їх діяльність зводилась до вивчення церковної грамоти.

Учителями шкіл-дяківок були в одних випадках учні братських шкіл (до початку XVIII ст.) або Києво-Могилянської академії, які з тих чи інших причин не мали можливості продовжувати своє навчання (брак коштів, неуспішність і т. д.). В інших випадках це була дрібна українська шляхта, ремісники, купці та інші, хто, як і учні братських шкіл, наймалися вчителями по селах з метою певного заробітку. У народі таких учителів називали дяками. Дяк – той, хто вміє читати, писати, співати псалми і погоджується навчати дітей.

Вища освіта на західноукраїнських землях у визначений період була представлена Львівським університетом, заснованим 1661 р. Це був **перший заклад вищої освіти в західній Україні**, який пройшов складний шлях розвитку та перетворень в умовах Речі Посполитої (до 1772 р.), а згодом – Австрійської монархії. До закриття 1773 р. він розвивався як єзуїтська академія (з правом викладання всіх університетських дисциплін і присудження наукових ступенів) у складі трьох факультетів: філософський, юридичний і богословський. З 1784 р. заклад відновлений як австрійський світський університет з викладанням латинською мовою. На філософському та богословському факультетах було дозволено кафедри з українською мовою (з 1787 по 1804 рр.).

Шляхи розвитку освіти Лівобережної України у цей період визначалися входженням даної території до складу Російської Імперії. Особливістю шкільництва тут було те, що воно розвивалося як одна із складових частин загальнодержавної російської освітньої системи.

Одна з характерних рис освіти в Російській імперії в кінці XVII ст. і, особливо, у XVIII ст. – поступовий перехід до загальнодержавної системи народної освіти, поява якої була

зумовлена суспільно-історичним розвитком країни та стала можливою лише в кінці XVIII ст. Зміст, характер і методи навчання і виховання у школах цього періоду визначалися загальнодержавними чинниками економічного, політичного та культурного розвитку країни.

Уже в другій половині XVIII ст. на школи України поширюється русифікаторська політика царського уряду, яку підтримувало лише вище українське духовництво та козацька старшина, що була зарахована царським урядом у дворянство та прагнула будь-якими засобами, у тому числі й засобами освіти та виховання, зрівнятися з російським дворянством.

Найпоширенішою формою навчання дітей по всій території України у цей час були **початкові школи**.

До другої пол. XVIII ст. на території Лівобережної України діяв полковий адміністративно-територіальний устрій на чолі з гетьманом. Тут були поширені **полкові та гарнізонні початкові школи**. Дітей у них навчали читати, писати та рахувати. Полкові школи існували на кошти батьків.

Початкова освіта була представлена також **цифірними школами**, які відкривалися згідно петровських реформ на початку XVIII ст. по Лівобережній Україні (як і по всій Росії). Це були школи з математичним ухилом. Вони призначалися для дітей різних станів, за їх допомогою Петро I хотів реалізувати свою ідею про обов'язкову загальну початкову освіту для російського населення. Цифірні школи існували до середини XVIII ст., коли вони поступово об'єдналися з полковими та гарнізонними, що призначалися для солдатських дітей.

Подальшого розвитку в середині XVIII ст. набула початкова освіта в Запорізькій Січі. Крім загальноосвітніх на Січі існували і спеціальні школи (школа для підготовки полкових старшин, військових канцеляристів та ін.).

Існувала також **Головна Січова школа**, яка за змістом і характером навчання прирівнювалася до кращих братських

шкіл. Тут вивчали піїтику, риторичу, математику, географію, астрономію, військову справу.

Важливу роль у поширенні грамоти в Україні у XVII–XVIII ст. відігравали **народні школи грамоти** (школи мандрівних дяків). Вони існували при православних церквах і призначалися для дітей селян. Навчалися тут рідною мовою та паралельно читали церковнослов'янські тексти. Зміст навчання був обмеженим: лічба, читання, письмо. Діти виховувалися засобами народної мудрості, їм прищеплювалися любов до рідної землі, здорова народна мораль тощо.

З посиленням закріпачення селян і козаків, втратою Україною автономії та зруйнуванням Січі у другій половині XVIII ст. школи грамоти, полкові та запорізькі школи припиняють своє функціонування.

Діяльність мандрівних дяків на Лівобережжі мала місце до **1786 р.**, коли у Російській імперії відбулася шкільна реформа. За цією реформою **школи-дяківки** або закривалися, або перетворювалися на церковнопарафіяльні.

Своєрідною формою поширення початкової освіти на Лівобережній Україні було домашнє навчання та виховання дітей панівної верхівки. Для цього запрошували або вихованців Києво-Могилянської академії чи якоїсь колегії, або вчителів-іноземців.

Прогресивну роль у розвитку освіти на Україні, у підготовці педагогічних кадрів відігравали колегії – нові навчальні заклади середнього типу, що почали виникати на початку XVIII ст. Робота у них організовувалась за зразком Києво-Могилянської академії, адже в усіх існуючих на той час закладах середньої освіти вчителями працювали її вихованці, які переносили традиції Київської академії, стиль і методику освітньої роботи.

Навчальні програми колегій передбачали підготовку службовців державних установ, учителів початкових шкіл, музикантів. Найбільш відомими були колегії у Чернігові,

Переяславі, Харкові. Зміст навчання у тогочасних закладах середньої освіти був переважно загальноосвітнім. Але навчальні програми передбачали також підготовку **службовців для державних установ, учителів початкових шкіл, музикантів**. Провідну роль у розвитку вітчизняної культури та науки відігравала Харківська колегія, яка стала центром освіти на Слобідській Україні до моменту відкриття у Харкові 1805 р. університету.

Із **виникненням** в Україні університетів та середніх спеціальних закладів (медичних, вчительських та ін. семінарій) **колегії втратили** своє загальноосвітнє значення та поступово перетворилися на духовні семінарії.

Вища освіта у другій пол. XVII–XVIII ст. на Лівобережжі була представлена лише Києво-Могилянською Академією. У цей час зростає її роль як культурного й освітнього центру України.

Українська молодь із заможних верств населення – вищого духовництва, багатих міщан, князів, дворян здобувала освіту у закордонних університетах, часто там і залишаючись. Наприклад, Юрій Дрогобич став доктором філософії і медицини Болонського університету.

Протягом всього XVIII ст. українське дворянство, козацька старшина порушували клопотання про відкриття університету на Україні. Створювались проекти університетів у Батурині, Києві, Чернігові, Катеринославі, Сумах, Новгороді-Сіверському, Харкові. Проте жодне з них у XVIII ст. реалізовано не було.

У XVIII ст. в Україні виникають спеціальні школи. Серед них музична школа, відкрита 1738 року у Глухові, яка пізніше була переведена до Переяслава, а потім – до Києва. Вона готувала співаків, скрипалів, бандуристів, музикантів для хорових оркестрів. Школа проіснувала близько 40 років.

Серед інших фахових шкіл діяли медико-хірургічна академія в Єлисаветграді, сільськогосподарська школа в Миколаєві, музична школа в Катеринославі та ін.

В цілому українське шкільництво на Лівобережжі протягом XVIII ст. занепадає, що відповідало планам уряду Катерини II.

5. Особливості розвитку педагогічної думки в епоху українського Відродження

Українська педагогічна думка епохи українського відродження відображалася у статутах братських шкіл, у навчальній літературі, що з'являлася у той час, у літературно-художніх, полемічних, історичних творах письменників, просвітителів і, передусім, діячів братських шкіл Л. Зизанія і С. Зизанія, у творах І. Вишенського, К. Ставровецького, І. Борецького, П. Беринди, у трактатах професорів і вихованців Києво-Могилянської колегії Є. Славинецького, С. Полоцького і ін.

Важливою подією, що сприяла розвитку педагогічної думки та розповсюдженню навчальної літератури в Україні, став початок вітчизняного книгодрукування, основоположником якого є відомий просвітитель XVI ст. **Іван Федоров** (1510–1583 рр.). Він заснував у Львові першу в Україні типографію. Тут 1574 р. видав «Апостол», у післямові до якого пише про те, як його прогнали з Москви і як він не знайшов підтримки серед львівських багатих міщан. У Львові 1574 р. Федоров видав першу друковану східнослов'янську навчальну книгу «Азбука», а 1578 р. – нове видання цієї книги під такою самою назвою. Це було зроблено в Острозі, де він заснував свою наступну типографію.

Букварі, видані Федоровим, виконували крім навчальної і виховну функцію, оскільки їх зміст був спрямований проти католицизму, уніатства, соціального і національного поневолення. Видана ним навчальна література є неоціненним скарбом у розвитку педагогічної справи в

Україні. Цими книгами Федоров прагнув захистити дітей від всездозволеності батьків, закликав виховувати «в милості», благородними, в терпінні «приемлюще друг друга і прощение дарующе».

У книгах Федорова чітко звучать мотиви морального виховання, що ґрунтується на патріотизмі, чесності, справедливості, мудрості, любові до людини, турботі про інших. Моральне виховання, на його думку, нерозривно пов'язане з освітою, а саму освіту треба здобувати не лише для себе, але й передавати знання іншим.

1609 р. Львівським Ставропігійським братством надрукова но книгу невідомого автора «Про виховання чад». Це був перший друкований педагогічний твір в Україні. У книзі обґрунтовується думка, що позитивні і негативні якості людини не вроджені, а є результатом виховання. Автор також вказує на відповідальність батьків за виховання і навчання дітей, про їх обов'язок віддати дитину в «науку», висуває ідею, що виховання слід починати з раннього віку.

Стефан і Лаврентій Зизанії (Кукіль) – талановиті вчені, просвітителі, вони були серед засновників Львівської братської школи, працювали там учителями. Лаврентій Зизаній відомий як педагог, працював крім Львівської у братських школах Бреста, Вільно. Педагогічні погляди Лаврентія Зизанія викладені у його полемічних і навчальних творах, серед яких слід відзначити «Граматику словенську» (1569 р). Це була друга після «Адельфотесу» (1591 р.) слов'янська граматика. **Заслуга автора полягає у тому, що він висунув твердження про можливість пізнання всього союзу наук слов'янською мовою через створення її граматики.** Граматика – ключ до знань, вона сприяє вивченню інших наук. Книгами Лаврентія Зизанія користувалися вчителі братських шкіл, а також навчальних закладів Російської держави. **Його брат Стефан Зизаній також відомий як педагог, письменник-полеміст, виступав**

проти соціальної несправедливості, проти національного і релігійного гноблення українського народу.

Кирило Ставровецький Транквіліон – відомий український письменник, педагог. Його педагогічна діяльність проходила у Львівській братській школі та братській школі Вільно. Педагогічні думки К. Ставровецького відображені у творах «Зерцало богословії», «Євангеліє учительное», «Перло многоценное». Він висунув ідею загальної рівності людей. Причину існуючого зла в суспільстві вбачав у приватній власності, у багатстві. У творах закликає до гуманності й добра, до діяльності. **Прагнення до знань – природна властивість людини, тому кожен повинен збагачувати свої знання і передавати їх іншим людям.** У поширенні знань велику роль відводив **учителю**, до якого ставив високі вимоги: не лінуватися у навчанні інших, бути наполегливим, терпеливим, сприяти розвитку талантів.

Герасим Смотрицький – перший ректор Острозької академії, український і білоруський письменник, талановитий полеміст, громадський діяч. Був надзвичайно освіченою людиною. Г. Смотрицький є автором гостро полемічного твору «Ключ царства небеснаго», де він гостро критикує єзуїтів, виступає проти католицької експансії, закликає до боротьби з нею. Політику католицького духовництва він також засуджує у своєму творі «Календарі римському новому». Г. Смотрицький є прихильником доступності загальної освіти як для чоловіків, так і для жінок.

Іов Борецький – ректор Львівської, згодом – Київської братських шкіл, навчався в Острозькій школі, згодом – у Краківській академії. Прекрасно володів слов'янською, грецькою, латинською й польською мовами. 1620 р., коли Київське братство здобуло право ставропігії, тобто автономії щодо вищих церковних властей, Івана Борецького під іменем Іова було обрано київським митрополитом. **Вся його діяльність була присвячена ідеям визволення**

Батьківщини від чужоземного гніту, багато дбав про національну освіту і школи. З його ініціативи Київський собор рекомендував створювати по Україні братства і школи при них. Його зусиллями були відкриті братські школи в Луцьку, Немирові, Рогатині. І. Борецький – автор багатьох творів. Вони проникнуті почуттям любові до рідної землі, народу. Йому приписують твір «Про виховання чад». Відомий його гострополемічний твір «Пересторога», спрямований проти католицизму і унії. У ньому автор критикує тих, хто перейшов на бік католицизму, вказує на велике значення освіти та цілеспрямованого виховання в усвідомленні народом своєї ролі у боротьбі з католицизмом. Але Борецький виступає проти латинської системи освіти.

Мелетій Смотрицький – син Г. Смотрицького, ректор Київської братської школи. Працював викладачем у Києво-Могилянській академії. Написав 18 творів, де звучать ідеї патріотичного виховання, боротьби проти національного і соціального гноблення, поширення освіти серед народу.

Найбільше значення серед його праць має «Грамматика словенська». Цим підручником користувалися у школах України. «Грамматика словенська» – це не лише визначний підручник для навчання грамоти, а серйозна наукова робота. Автор вніс великі зміни у ряд граматичних правил слов'янської мови, зокрема, встановив систему її відтінків, вказав на зайві букви, що не відповідають типовим звукам слов'янської мови, дав цінні вказівки щодо віршування. Все це сприяло зближенню слов'янської і народної української мов, внаслідок цього виникла книжна українська мова. Тут також дано ряд рекомендацій щодо свідомого засвоєння навчального матеріалу. «Грамматика...» Мелетія Смотрицького – третя друкована східнослов'янська грамматика після «Адельфотесу» (1591, Львів) та «Граматики...» Л. Зизанія.

Памва Беринда здобув освіту у Львівській братській школі, потім працював у друкарнях м. Стрияна поблизу

Бережан, Львова, Перемишля, а також – у друкарні Києво-Печерської Лаври. Найбільш відомою працею П. Беринди є словник «Лексікон словено-руський і імен толкованіє», виданий у Києві в типографії Лаври (1627 р.). Його використовували у братських школах як навчальний посібник. Словник містив 7000 слів, серед яких багато термінів, присвячених педагогічній темі, що дає змогу проаналізувати педагогічну і психологічну термінологію XVII ст. Наприклад, науку про виховання Беринда називає «пестунство», «педагогія»; є тлумачення слів «освіта», «вчитель», «вихователь» і ін. Все це дає підставу вважати, що в Україні вже на початок XVII ст. сформулювалось чітке поняття про педагогіку як науку про виховання.

Іван Вишенський – видатний український полеміст, демократ, борець проти національного і соціального гноблення. Йому належать твори «Викриття диявола-самодержавця», «Послання князю Острозькому», «Суперечка мудрого латинника з немудрим русином», де автор розглядав проблеми освіти і виховання у взаємозв'язку з іншими соціальними і політичними проблемами. Він пропагандист ідеї рівності всіх людей, доводив, що і бідний, і багатий мають від природи однакову будову тіла, дихають тим самим повітрям. Вишенський піддає різкій критиці єзуїтську систему виховання, виступає проти латинської системи освіти, вказує, що освіта повинна здобуватись рідною мовою і ґрунтуватися на традиціях рідної культури і народного виховання. На його думку, слов'янська мова у повній мірі може бути мовою науки.

Епіфаній Славинецький – видатний український діяч, перекладач навчальної літератури з медицини, географії, мистецтва, автор багатьох підручників. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Був високоосвіченою людиною. Серед його праць найбільший інтерес для педагогіки становить твір «Громадянство звичаїв дитячих». Це збірник правил, що визначають поведінку у школі, вдома,

в церкві, на вулиці, під час обіду, в грі, а також вимог до мови, до зовнішності і одєжі дитини тощо (всього 164 правила). Твір написаний у катехізічній формі (у формі запитань і відповідей). Дослідники вказують на подібність цього твору до «Правил поведінки...» Я. Коменського.

Феофан Прокопович – український церковний, громадський і державний діяч, письменник, учений, педагог, викладач і певний час ректор Києво-Могилянської академії. Закінчив Києво-Могилянську та Римську католицьку академії. За викликом Петра I виїхав до Петербургу, де був радником з питань освіти, науки та культури та главою Російської православної церкви.

У своїй діяльності виступав як палкий прихильник петровських реформ, боровся за народну освіту, вважаючи, що суспільний прогрес залежить передусім від поширення освіти. Про це писав у багатьох своїх творах. Зокрема, у творі «Володимир» та інших доводить перевагу знань над «темнотою». П'єса «Володимир» – зразок шкільної драми. Твір намітив тенденцію зближення шкільної академічної піітики з народним життям.

Просвітительську діяльність Ф. Прокопович вважав найважливішою і не шкодував для неї ні енергії, ні коштів. У своєму будинку він відкрив школу для дітей-сиріт і бідняків, дбав про їхню освіту.

Ф. Прокопович – один з найосвіченіших людей свого часу. Мав гострий розум, феноменальну пам'ять, володів поетичним, педагогічним і артистичним хистом. Про це свідчать передусім його твори.

Ще будучи професором і ректором Київської академії, він написав твори «Поетика» та «Риторика». Ці праці справили помітний вплив на розвиток змісту і методики навчання в академії. Вони свідчать про широкий світогляд автора, його педагогічні знання. Велику увагу в них приділено практичним заняттям студентів. Ф. Прокопович є автором першого математичного курсу в академії.

Цінними для педагогіки є думки, висловлені Ф. Прокоповичем у книзі «О риторическом искусстве» щодо ораторського мистецтва вчителя, який при викладанні предмету повинен, передусім, впливати на почуття своїх слухачів, зачіпати найтонші струни серця людини таким чином, щоб перед їхніми очима виникав образ. Збереглися згадки про те, що риторичний клас, який вів Ф. Прокопович, студенти відвідували дуже охоче. Це, звичайно, було зумовлено і його особистісними якостями.

У розвитку вітчизняної педагогіки, освіти і школи помітну роль відіграв «Духовний регламент» Ф. Прокоповича. У ньому автор ставив питання про відкриття духовних шкіл, шкіл для простого народу, дав розгорнутий план організації академії і духовних семінарій, висловив передові думки щодо методів навчання, режиму дня учнів. Актуальні для того часу педагогічні ідеї Ф. Прокопович пропагує у написаному ним букварі «Первое учение отрокам».

Ф. Прокопович був прихильником прогресивних методів навчання. Ввів новий науково-історичний метод викладання богословської науки, що полягав у вивченні історії релігії. Подібно до Я. А. Коменського він вимагав свідомого, наочного, доступного, систематичного вивчення матеріалу. Вважав, що підручники і книги для широкого загалу читачів повинні бути написані простою, доступною мовою.

Питання для самоконтролю:

1. Проаналізуйте передумови виникнення братських шкіл в Україні.
2. Яку роль відіграли братські школи в розвитку освіти в Україні.
3. Виділіть основні особливості в організації навчально-виховного процесу в братських школах.
4. Висловіть свою думку щодо питання, чому козацьку педагогіку називають вершинним проявом української педагогіки?

5. Доведіть роль Острозької академії та Києво-Могилянської академії в розвитку національної освіти.

6. Схарактеризуйте провідні тенденції розвитку педагогічної думки в Україні XIV-хVII ст.

7. У чому, на Вашу думку, полягає внесок перших українських вчених у розвиток освіти й науки в Україні?

Література

1. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб. [для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.

2. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. 2010. 1032 с.

3. Левківський М. В., Пащенко Д. І. Історія педагогіки. підруч. Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 380 с.

4. Скільський Д. М. Історія української педагогіки: ілюстр. навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 340 с.

5. Хрестоматія з історії педагогіки / за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько. в 2-х т. Харків: ХНАДУ, 2011. Т. 2. 524 с.

Тема 7. Втрата державності та занепад системи народної освіти в Україні (XVIII–XIX ст.)

План

1. Середня і вища освіта в Україні в XVIII – початку XIX ст.

2. Освіта і педагогічна думка в Україні першої половини XIX ст.

3. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських вчених, письменників і громадських діячів.

Ключові слова та терміни: початкові школи, державні школи, казенні школи, народні школи грамоти, парафіяльні, сотенні, полкові школи, малі та головні народні училища, гімназії, класичний характер освіти.

1. Середня і вища освіта в Україні у XVIII – початку XIX ст.

У першій половині XVIII ст. на Лівобережжі і в Слобідській Україні, що входили до складу Росії, рівень освіти був відносно високим.

На території Лівобережної і частково Правобережної України до другої половини XVIII ст. діяв адміністративно-територіальний полковий устрій на чолі з генеральною старшиною (гетьманом).

Однією з найпоширеніших форм навчання дітей були **початкові школи**: школи при церквах, цифірні школи (з математичним ухилом), полкові школи. Дітей вчили писати, читати, рахувати. Виховання мало релігійний характер. Утримувалися на кошти батьків.

У другій половині XVIII ст. на школи України поширюється русифікаторська політика царського уряду, яку підтримували вище українське духовництво і козацька старшина, що була зарахована царським урядом у дворянство і прагнула будь-якими засобами (у тому числі засобами освіти і виховання) зрівнятися з російським дворянством.

У середині XVIII ст. в Україні почали створюватися **державні школи**.

У 1746 р. в Єлисаветграді при фортеці було відкрито **казенну школу**, яку відвідували 60 дівчаток і 80 хлопчиків. Вони вивчали закон божий, російську, німецьку, французьку мови, арифметику, вчилися малювати, співати, танцювати. Є свідчення про те, що в цій школі вивчали також польську і латинську мови, геометрію, історію, географію, алгебру,

хлопчики – військову справу, дівчатка – домоводство, – тобто учні здобували різнобічну освіту.

У Лубенському і Чернігівському полках з 1760–1768 рр. діти старшин і заможних козаків навчалися грамоти та військової справи у **парафіяльних** школах або при **сотенних і полкових канцеляріях**.

Народні школи грамоти (школи мандрівних дяків) (при православних церквах для дітей селян), де навчалися рідною мовою лічити, писати і читати. Паралельно читали церковнослов'янські тексти. Їм також прищеплювали любов до рідної землі, народну мораль тощо.

Своєрідною формою поширення письменності на Лівобережній Україні було **домашнє навчання** дітей панівної верхівки, яке здійснювали запрошені вихованці Києво-Могилянської академії або вчителі-іноземці.

Аналізуючи освітні процеси кінця XVIII – першої половини XIX ст. необхідно відзначити, що спостерігалось, до деякої міри, розходження між педагогічною практикою та педагогічною теорією. Якщо педагогічна практика, тобто типи навчальних закладів, зміст, форми і методи навчання зумовлювалися освітніми реформами російських царів, то в педагогічній думці того ж періоду продовжували розвиватися прогресивні гуманістичні та демократичні ідеї, прагнення вчених обґрунтувати необхідність виховувати підрастаюче покоління на народних традиціях, розглядати процес формування особистості незалежно від її станового положення.

Характеристика розвитку освіти в Лівобережній Україні повинна містити розгляд діяльності полкових і парафіяльних шкіл (нижчої освітньої ланки), колегіумів (середньої освітньої ланки) та Києво-Могилянської академії (вищої освітньої ланки). Необхідно проаналізувати заходи російського царизму щодо русифікації закладів освіти у XVIII ст.

Розвиток освіти в останній чверті XVIII ст. відбувався під впливом освітньої реформи 1786 р.: заснування нових світських шкіл – малих і головних народних училищ, заборона діяльності полкових шкіл і шкіл мандрівних дяків.

У формуванні вітчизняної педагогічної думки XVIII ст. суттєву роль відіграли ідеї західноєвропейського просвітництва та посилення ролі держави у розвитку освіти (відкриття перших світських шкіл) у духовному житті суспільства.

На запорізьких землях функціонували, як і у попередньому столітті **січова** школа, школа при Самарській фортеці-монастирі і 16 **парафіяльних** шкіл при церквах. Розвиткові освіти і школи в Україні цього періоду сприяла діяльність мандрівних дяків.

З посиленням закріпачення селян і козаків, втратою Україною автономії (1775 р.) та зруйнуванням Січі полкові і запорозькі школи перестали існувати.

Діяльність мандрівних дяків мала місце на Лівобережній Україні до 1786 р., в якому «мандри» були заборонені. З цією метою проведено перепис усіх церковних шкіл і вчителів у них. За реформою 1786 р. ці школи або закривалися, або перетворювалися у парафіяльні.

За шкільним Статутом 1786 р., в Україні почали відкриватися **малі** (у повітових містах) і **головні** (у губернських містах) **народні училища**. Головні (або чотирикласні) училища передбачали 6-річний термін, а малі (або двокласні) - 4-річний термін навчання. У 1783 р. були засновані перші училища у Києві й Чернігові. На початок 1801 р. в українських губерніях Російської імперії було 8 головних і 17 малих училищ.

Мета реформи 1786 р. – дати освіту в основному міському населенню. Проте охопити все населення училища не могли і не стали масовою школою. Широкі маси українського народу, по суті, були позбавлені можливості

здобувати освіту, та й сам її зміст мав антинародний характер: у школах заборонялася українська мова, ігнорувалися народні звичаї, традиції виховання. Переслідувалися прогресивні діячі освіти, школа перетворилася у знаряддя русифікації українського населення.

Населення України ставилось негативно як до головних, так і до малих народних училищ, вважаючи, що вони готують лише канцеляристів і сутяг, ненависних народу. Український народ, як і раніше, хотів навчати своїх дітей у дяківських школах, але уряд не визнав цих шкіл і вживав проти них рішучих заходів, забороняючи ходити до дяківських шкіл і змушуючи відвідувати урядові. Але й за цих засобів боротьби з дяківськими школами, в них вчилася значно більше дітей, ніж в урядових школах.

Недостатня кількість шкіл змушувала українську шляхту віддавати своїх дітей на навчання до Петербургу і Москви, або ж до західноєвропейських вищих навчальних закладів. Українська шляхта відчувала потребу відкриття університету в Україні. Але жоден з проектів створення в Україні університету не дочекався реалізації за часів Катерини II, оскільки політика російського уряду взагалі була спрямована на те, щоб не допустити на Україні існування університету – може, з міркувань, що саме український народ має особливу «схильність до наук».

За Катерини II для України настали тяжкі часи. Українська автономія була знищена, козацтво замінили гусарськими полками, козацька старшина отримала права російського дворянства, а селян-землеробів (які раніше були вільними) закріпачили. Українська старшина намагалася наслідувати іноземне виховання, доручаючи виховувати дітей гувернерам-французам або німцям.

Підкреслюючи свою показну турботу про освіту, Катерина II все робила, аби затримати її розвиток. Так, багато мандрівних дяків, за її розпорядженням, було відправлено на

військову службу, інші змушені були обрати постійне місце проживання і потрапили у кріпосну залежність. Посилення кріпосного права не лише затримало розвиток освіти, а й призвело до знищення уже існуючих шкіл. **У 1789 р. було припинено функціонування всіх українських шкіл і заборонено викладання українською мовою в усіх навчальних закладах.**

Початкової освіти в Східній Галичині практично не існувало. У лічених **однокласних школах**, які ще функціонували по селах, навчання проводили напівписьменні дяки, які ледве мали можливість давати своїм учням щось більше, ніж початки абетки та Святого письма.

Щоб поліпшити становище, у 1774 р. цісарський уряд впровадив систему шкіл трьох типів: 1) **однокласні парафіяльні**; 2) **трикласні (тривіальні)** з німецькою та польською мовами навчання; 3) **чотирикласні** з німецькою мовою навчання, що готували учнів для продовження освіти в середніх школах (гімназіях). Уже звідси видно, що державні школи Галичини, проєктовані й впроваджувані цісарською Австрією, були не українськими національними навчальними закладами, а німецького (австрійського) зразку, чужинськими, розрахованими на онімечення української молоді.

Нагляд за школами здійснювала Крайова шкільна комісія. У повітах наглядацьку функцію виконували декани (старші духовні особи), у селах – місцеві парохі (священіки). Мову навчання найвища державна столична й «придворна освітня комісія» впроваджувала скрізь німецьку.

У 1774 р. за розпорядженням імператриці Марії Терезії відкриваються **державні початкові школи**. Вона дозволила перекладати німецькі шкільні підручники українською й польською мовами.

Син Марії Терезії Йосиф II, який вступив на австрійський престол у 1780 р., у 1781 р. проголошує обов'язковість початкової освіти. За його наказом в Австрії у 1782 р. було

скасовано кріпацтво із залишенням тільки панщини, тобто такої залежності, коли селянин мусив кілька днів на тиждень працювати на панських полях.

У 1783 р. було засновано **україномовну греко-католицьку духовну семінарію** у Львові, яка згодом стала дієвим осередком національного відродження галицьких українців. Такі ж духовні семінарії діяли з перервами у XVIII-XIX ст. у Перемишлі та Станіславі.

А в 1784 р. відкрита **німецька гімназія** при **Львівському університеті**, заснованому 1661 р., в якому налічувалося кілька українських кафедр. Визнання в 1786 р. української мови мовою «крайовою» могло стати значним кроком у розвитку української педагогіки й шкільництва.

Правда, з усіх названих вище цісарських ухвал український народ повною мірою не скористався. Наступники Йосифа II після його смерті (1790 р.) під тиском польської шляхти відхилили багато корисних проєктів. Українське шкільництво, ще навіть як слід не піднявшись, знову занепадає. Навчання українською мовою всіляко обмежується. Українські тривіальні школи можна було відкривати тільки там, де не було шкіл польських чи німецьких. Урядовці робили все, аби не допустити українську мову до державних шкільних установ.

На Правобережній Україні та в Східній Галичині подекуди існували «дяківські школи», уніатські школи, а також школи духовних орденів – василіан, єзуїтів, що були могутнім фактором захисту української мови як найважливішої ознаки нації.

У 1789 р. на Правобережній Україні було дві окружні школи з семирічним терміном навчанням, 14 підокружних шкіл з шестирічним терміном навчання.

Колоніальний режим, який було нав'язано українцям Закарпаття, негативно вплинув на стан вітчизняної освіти та культури. Українське населення Закарпаття постійно

піддавалося денаціоналізації засобами чужоземної школи. Особливо посилилися обмеження прав українців навчати своїх дітей з установленням влади Габсбургів в Угорщині (початок XVIII ст.). З цього часу розпочалася примусова мадяризація української школи.

Шкільництво Закарпаття має давню історію. Збереглися документи, в яких повідомляється про Ужгородську школу 1400 р.

У 1774 р. в Австрійській імперії було проведено шкільну реформу, якою визначалася державна система освіти. Встановлювалося два типи початкових шкіл – **тривіальні та повні**, а також **однорічні парафіяльні школи**.

У тривіальних школах були підготовчий, перший та другий класи. У них діти навчалися читанню, письму, лічбі, деяким практичним вправам.

Головним предметом вважався закон Божий. Згідно з «Політичною шкільною конституцією», прийнятою у 1805 р., усі школи передавалися у відомство консисторій, духовенство здійснювало нагляд за роботою школи та вчителя.

Головні початкові школи функціонували в містах. У них був ще третій клас, по закінченню якого діти могли вступати до гімназій та реальних шкіл.

Коли на перших порах після 1774 р. навчання у парафіяльних, тривіальних та головних школах проводилося українською, то у 1791–1792 рр. приймається закон, за яким усі школи Закарпаття переводиться на угорську мову навчання. Це негативно вплинуло на стан освіти українського населення.

Еволюція українського шкільництва й педагогічної думки Буковини відбувалася в загальнонаціональному руслі історії України й належить до цінних надбань виховної культури українського народу. Тим більше, що на цій предковичній території з давніх часів жили українські племена, переважно

тиверці та уличі. Українці є автохтонами Буковини, які осіли тут на століття давніше від румунів.

У IX-XI ст. Буковина входила до складу Київської Русі, у XII-XIII ст. – Галицько-Волинської держави. Із середини XIV ст. Буковина перебувала у складі Молдови, яка на початку XVI ст. потрапила під владу Туреччини. У 1775-1918 рр. Буковиною володіла цісарська Австрія.

Після її розпаду в 1918 р. на Буковині було проголошено українську владу. Такі провідні віхи її історичного шляху до 1918 р., що знайшли своє відображення у всіх сферах життя буковинців, у тому числі й у педагогічній галузі.

Проблемами шкільництва на Буковині за молдавського періоду займалася церква, тому перші школи тут засновувалися та діяли при монастирях у Сучаві, Путні, Радівцях. Сини бояр, які хотіли здобути вищу освіту, їхали до українських шкіл у Києві й Львові чи до Західної Європи (Відень, Париж). Більшість же буковинців залишалася без освіти і була неписьменною.

Після перенесення молдавської столиці з Сучави до Ясс шкільництво на Буковині занепало аж до 1775 р., коли її було прилучено до Австрії. Стан освіти в цей час був на низькому рівні. До приходу австрійської влади на Буковину тут діяли тільки **духовні школи** (священницькі й дяківські). Серед них виділялися школи в Сучаві й в Радівцях. Однією з найкращих була монастирська школа в Путні.

Запанувавши на Буковині, австрійська влада вживає низку заходів для піднесення освіти в цьому краї, відкриваючи школи, але не українські, а здебільшого чужинські. Цим ще раз наочно підтверджується, що коли хочемо на своїй землі дітей вчити в рідній українській національній школі, то мусимо мати власну самостійну Українську державу.

У 1783 р. було засновано **латинську та німецьку школи** в Чернівцях і Сучаві. Нестачу педагогічних кадрів покривали імпортованими чужинськими вчителями, а відсутність

підручників – книжками з Відня німецькою та румунською мовами, і тільки катехізис – українською.

До 1817 р. в Галичині не існувало жодної тривіальної школи з українською мовою навчання.

Єдиними школами, в яких не заборонялося навчати українською мовою, були **парафіяльні** (хоч рівень їх вважався дуже низьким). Галичина проводила боротьбу за українську школу, за її національний характер.

Починаючи з 1785 р., на Буковині засновується низка **громадських шкіл**, серед яких одні з перших: у Сереті, Чернівцях і Сучаві (1785 р.), у Заставні й Кимполунгу (1786 р.), Раранчу, Кіцмані, Вашківцях і Фратівцях. У цих школах, крім німецької, вчили переважно румунську мову. А тому школи на Буковині від самого початку мали германізаційний та румунізаційний характер, були спрямовані на денаціоналізацію українців на їх рідній буковинській землі.

Адміністративне приєднання цісарем Йосифом II Буковини до Галичини 1 лютого 1787 р., вищі й середні урядові посади в яких обійняли німці й поляки, додали колонізаційного тиску до буковинського шкільництва. Воно потрапило в повну залежність від латинської консисторії у Львові, яка вороже ставилася до освіти місцевого населення рідною мовою. У середніх школах посилювалися германізація й румунізація, а в народних – змушували дітей вчитися польською. Вчителів вимагали переходити на латинську мову. Тих, хто відмовлявся, звільняли з посад. Крім німецької, вчителям дозволялося користуватися тільки румунською та польською мовами.

Українці чим далі, тим менше посиляли дітей до шкіл чужинських. Натомість засновували **приватні школи («дяківки»)** з українською мовою навчання, утримувані власним коштом.

Єдиний на той час вищий навчальний заклад на східноукраїнських землях – Львівський університет, був

недоступним для простих людей і недостатньо сприяв освіті в Україні.

Освіта і педагогічна думка в Україні першої половини XIX ст.

Розглядаючи питання освіти та педагогічної думки в Україні першої половини XIX ст., слід підкреслити значення освітніх реформ цього часу, що були спричинені, передусім, політичними та соціально-економічними реаліями: усвідомленням владою необхідності змін у всіх сферах життя для успішного розвитку держави, впливом Французької буржуазної революції на російську інтелігенцію (реформа 1804 р.), політичною реакцією, зумовленою виступами проти царського самодержавства (реформи 1828 та 1835 рр.).

Необхідно звернутися до таких провідних характеристик освітньої реформи 1804 року, як:

- створення єдиної системи світської освіти від початкової до вищої ланки завдяки наступності начальних програм;
- формальна доступність усіх освітніх ланок для всіх верств населення;
- заборона фізичних покарань;
- класичний характер середньої освіти;
- відсутність викладання Закону Божого у двох вищих ланках освіти;
- університетська автономія;
- підвідомчий характер діяльності всіх навчальних закладів, які територіально належали університету.

Висвітлюючи сутність контрреформ 1825-1835 рр. необхідно охарактеризувати такі їх аспекти, що знаменували собою зміни в освітній системі, а саме:

- введення остаточно станового характеру освіти;
- порушення наступності навчальних програм нижчих освітніх ланок з середньою, їх значне скорочення;

- введення фізичних покарань, фіскальства у навчальних закладах;

- вихолощення глибокої наукової основи класичної освіти (заборона «розкішних» знань, звуження або заборона філософських, суспільно-економічних курсів, введення викладання Закону Божого в гімназіях і створення кафедр богопізнання та християнського вчення в університетах (з 1819 р.);

- скасування прав автономії університетів;
- скасування підпорядкування університетам усіх шкіл у окрузі.

Крім загального аналізу змістових аспектів освітніх реформ, необхідно охарактеризувати конкретні шляхи їх реалізації в українських губерніях, висвітлити такі аспекти проблеми, як:

- нерівномірність розвитку освіти в різних губерніях;
- особливості розвитку початкової освіти, у тому числі жіночої;

- утворення перших гімназій, закритих дворянських навчальних закладів;

- навчальна та наукова діяльність Харківського, Київського та Новоросійського університетів, їх професорів.

Народна освіта в Україні у XIX ст. була однією з важливих соціальних проблем. Стан її визначався тогочасними суспільно-економічними відносинами, для яких характерними були розклад кріпосницького ладу, втягування в товарообмін поміщицьких господарств, зростання зовнішньої торгівлі, збільшення вивозу сільськогосподарських продуктів, розвиток промисловості й застосування найманої праці в ній.

У межах українських губерній, які входили до Харківського навчального округу, діяла система шкіл за статутом 1804 р. («Статут університетів» і «Статут навчальних закладів, підпорядкованих університетам»), що

регламентували структуру і принципи побудови народної освіти в країні та безпосередньо позначилися на українському просвітництві. Реформа передбачала такі типи навчальних закладів у кожному навчальному окрузі: **парафіяльні училища** (однорічні), **повітові училища** (дворічні), **гімназії** (чотирирічні) та **університет**.

Кожний округ очолював опікун, а всі навчальні заклади в окрузі підпорядковувались університету. Статути проголошували безстановість й наступність усіх типів навчальних закладів, безкоштовність освіти на всіх її рівнях. Згодом у додаткових документах тлумачилося, що доступ до університетів та гімназій кріпакам та вихідцям з нижчих станів закрито. Не було вирішено й питання про право на вищу освіту жінок.

Так, наприклад, в 1805 р. у Харкові відкрився перший в Україні університет, який відіграв значну роль у розвитку культури, науки, освіти і школи. Університет складався із чотирьох факультетів: словесного, етико- політичного, фізико-математичного і медичного. Він здійснював керівництво навчальними закладами Харківського учбового округу. У 1885 р. у відомстві цього університету було 136 парафіяльних училищ, 116 повітових училищ і 13 гімназій.

Після повстання декабристів у 1828 р. було проведено контрреформу школи, головне завдання якої цар Микола I визначив, як підготовку людини до виконання нею станових обов'язків. Реакційний Статут 1828 р. узаконює становість, монархізм, релігійність закладів освіти. Типи шкіл в округах були збережені, але порушувалась наступність між ними, кожний тип школи обслуговував освітні потреби певного соціального стану.

Статут 1828 р. насаджував в учбових закладах муштру, зубріння, дозволяв тілесні покарання, встановлював систему суворого нагляду за учнями і викладачами, дріб'язкову регламентацію умов їх життя, навчання і поведінки. Учбове

навантаження учнів було різко збільшене з метою заповнення їх часу, позбавлення можливості займатись самостійним читанням і зустрічатись з однолітками поза навчальним закладом.

У 1831 і 1832 рр. більшу частину гімназії Правобережної України було закрито, польські початкові школи скасовано. Замість них насаджувалися **церковні православні** школи, навчальні заклади закритого типу для дворян.

Школи Правобережної України функціонували за окремим статутом: **парафіяльні училища** були у відомстві католицького духівництва і чернечих орденів; існували **примітивні сільські школи**, де учнів навчали дяки (в одній із них навчався Тарас Шевченко). **Повітові училища** були відкриті в Києві, Вінниці, Житомирі, Умані, Кам'янці-Подільському, Каневі, Білій Церкві. **Гімназії** працювали в Києві та Вінниці. У 1805 р. було засновано **вищу гімназію** у Кременці, яку в 1819 р. реорганізовано в ліцей. Навчання тут велося польською мовою, а російська мова вивчалася як окрема дисципліна. Після придушення польського повстання 1830–1831 рр. на Волині, Поділлі та Київщині було закрито 245 початкових і середніх шкіл, серед них і Кременецький ліцей. У 1817 р. в Одесі було засновано **Рішельєвський ліцей**.

У першій половині XIX ст. на Лівобережній Україні було відкрито цілий ряд **гімназій** (Харків, Чернігів, Новгород-Сіверський, Полтава, Катеринослав, Херсон). Щодо середніх шкіл для дівчат, то першими в Україні були **«інститути шляхетних дівчат»**. Вже в 1818 р. в Харкові існував інститут, де вчителював А. Гулак-Артемівський. У цьому році аналогічний інститут було відкрито в Полтаві, у 1825 році - в Одесі, у 1833 р. - в Києві. У 1820 р. було відкрито **Гімназію вищих наук князя Безбородька в Ніжині**, яку в 1832 р. перетворено на фізично-математичний ліцей.

Згодом почали відкриватися жіночі єпархіальні школи та жіночі гімназії. Київ першим з українських міст відкрив **жіночу гімназію** (1850), а в 1860 р. вони з'явилися в Харкові і Полтаві. Курс навчання жіночих гімназій був восьмирічним; восьмий клас зорієнтовували на підготовку вчительок і домашніх виховательок. Програми жіночих гімназій відрізнялися від чоловічих головним чином тим, що в них не викладалися класичні мови, а вивчалось природознавство. **Єпархіальні школи** переважно були семирічними, а своєю програмою наближалися до дівочих гімназій. Існували ще **середні жіночі школи, підпорядковані відомству імператриці Марії**.

Із 1841 р. до 1856 р. кількість **повітових училищ** залишалася майже незмінною, а **парафіяльних** збільшилося тільки на 64 в межах всієї імперії (приріст – 4 школи на рік). На території України цей процес носив нерівномірний характер.

У кінці 50-х років XIX ст. в Україні виник новий тип шкіл для підлітків і дорослих – **недільні школи**. Перша недільна школа була заснована у Києві в 1859 р., а через рік там функціонували вже 4 чоловічі та 2 жіночі недільні школи. Процес відкриття недільних шкіл поширився на інші міста, навіть села. До навчання в цих школах підключилася українська інтелігенція – вчителі, студенти і взагалі молодь, серед яких не бракувало українців, які вважали необхідним здійснювати навчання українською мовою. Але недовгим було життя недільних шкіл: у 1862 р. розпорядженням міністра освіти всі вони були скасовані.

Усі школи України, від загальноосвітніх до вищих, були русифіковані. Крім того, школа була чужою для нашого народу, не тільки мовою, але й самою методикою викладання. У читанках та підручниках говорилося виключно про руський народ, його господарське життя, звичаї, історію, а про український – і не згадувалося. У школі дитина потрапляла в

залежну від неї духовну атмосферу, в чужий світ, де нічого свого, рідного вона не бачила. А звідси спостерігався й слабкий розвиток особистості, невисокий рівень знань.

У 1834 р. було відкрито **Київський університет**, який став науково-навчальним і культурним центром України. Спочатку у своєму складі він мав лише два факультети – філософський з двома відділами (відділ словесних наук, пізніше історичко-філологічний, і фізико-математичний) та правничий. Пізніше (1841 р.) відкрито медичний факультет.

Третій **університет** в Україні відкрився в 1865 р. в Одесі і називався **Новоросійський**. Він складався з трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та правничого, в 1900 р. було відкрито медичний факультет.

У 30–40-і рр. XIX ст. в Україні, крім шкіл Міністерства освіти, діяли **школи й училища інших відомств**, зокрема школа торгового мореплавства в Херсоні, школа виноградарства в Криму, школи садівництва в Полтаві, Катеринославі та ін. містах.

15 вересня 1812 р. на землях східної Галичини та Буковини було скасовано обов'язкове початкове навчання. Австрійсько-польська колонізація шляхом насадження німецьких і польських шкіл проводила політику інтенсивної денаціоналізації українців. І в цей критичний для українського народу час на оборону української мови і національного шкільництва стає греко-католицьке духовництво.

Таким чином, школи східної Галичини та Буковини було полонізовано і онімечено. У 1805 р. «руські» школи передані латинській консисторії, а вже з 1817 р. навчання в них дозволялося тільки польською мовою. Українською мовою можна було навчати тільки в приватних школах. У 1848 р. під впливом буржуазно-демократичної революції австрійський уряд дозволив навчання в школах українською мовою, проте польське панство цілком проігнорувало це право.

На Закарпатті ще в гіршому стані перебувала **середня освіта**. Так, у середині XIX ст. серед 1200 гімназистів українців було близько 20 %, а в **Ужгородській гімназії** серед 364 учнів - не більш як 146.

На кінець XIX ст. на Закарпатті функціонувало тільки чотири середніх навчальних заклади та одна реальна школа.

Уряд Австро-Угорщини і в XIX ст. продовжував асиміляторську, колоніальну політику щодо освіти українців. Він не сприяв будівництву шкільних приміщень, обмежував зміст початкової освіти, звів початкові школи до **одно- та двокласних навчальних закладів**. Про те, що влада не була зацікавлена в освіті українців, свідчить інструкція до навчальних програм, в якій вимагалось не «відвертати уми молоді від обставин, в яких ця молодь зростає, будити в ній прагнення вирватися з цих обставин».

Австро-угорський уряд забороняв відкривати українські школи, закривав діючі, переслідував діячів української освіти та культури.

На Закарпатті в поодиноких **народних школах**, що існували для українців, учнів навчали мадярською мовою за підручниками з латинським шрифтом. Наприкінці 40-х років XIX ст. у деяких селах почали працювати школи, в яких дяки навчали учнів грамоти за букварем, Часословом і Псалтирем. У 1837 р. в Мукачеві було відкрито **приватну гімназію**.

Під впливом революції 1848 р. в Угорщині і перебування в 1849 р. на Закарпатті російських військ пробуджувалася національна свідомість українського населення, розвивався національно-визвольний рух, який позитивно вплинув на розвиток народної освіти та школи; у селах відкривалися **початкові школи** з українською мовою навчання.

Із таким шкільним балансом вступила Україна в II половину XIX ст. Але український народ прагнув навчати і навчатися рідною мовою. Царський уряд був змушений піти на поступки. Новий шкільний статут, прийнятий у 1787 р.,

визнав українську мову основною для шкіл Галичини, а в 1789 р. уряд Австрії дав згоду на відкриття українських шкіл, таких даних про відкриття шкіл з українською мовою навчання немає.

На початку XIX ст. царський уряд Олександра I проводить реформування системи освіти в Росії за західноєвропейським зразком, запозичивши систему освіти періоду Французької революції.

Навіть у найважчі часи русифікації України передова частина інтелігенції усвідомлювала, що без національного навчання розвиток української держави стане неможливим. Під час реформи 1804 р., керівництво справою освіти в округах покладалося на університети, які, на думку української інтелігенції, повинні були зайняти принципові позиції з проблеми формування національної освіти в українських землях. Не дивно, що ректор Харківського університету Іван Рижевський звернувся до Імператорської Академії Наук з пропозицією видати літопис про Україну, її мову. Академія не дала відповіді на цей лист.

Не обминула русифікація і середні школи. У гімназіях, що відкривалися в Україні, навчання проводилося російською мовою. Українська мова, література, культура та історія не вивчалися і в жіночих середніх навчальних закладах. Українського народу ніби й не існувало взагалі.

У 1863 р. російський міністр внутрішніх справ Валуєв видав наступний указ: «Никакого малороссийского языка не было, нет, и быть не может и что наречие, употребляемых простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши». Інколи в російських підручниках з'являлися статті з українського життя, але вони, або спотворювали історію українського народу, або були просто брехнею.

Російська історія не обмежувалася русифікацією української школи. У 1876 р. царський уряд видав указ, який

перекривав доступ рідного слова до українського народу: «Не допускать ввоза в пределы Империи без особого разрешения книг, издаваемых на малороссийском наречии. Печатание и создание в империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить. Воспретить различные сценичные представления и чтения на малороссийском языке».

Ця доба відзначалася повним пригніченням вчителства і учнів. Православ'я цілком русифікувалося, як і чимало вихованців шкіл. Після розправи із членами Кирило-Мефодіївського братства, царизм посилив репресії проти України. Заборонялися будь-які книги українською мовою, переслідувалися, навіть, наукові статті про Україну російською мовою.

Дискримінаційна освітня політика щодо українців мала місце і після розпаду Австро-Угорської імперії. Землі Закарпаття після Першої світової війни окупувала Чехословаччина, а в роки Другої – вони увійшли до хортистської Угорщини. Нові господарі продовжували стару колоніальну політику, і тільки після об'єднання українських земель діти різних національностей одержали можливість вчитися в рідномовній школі.

Визначним явищем у розвитку просвіти і педагогічних ідей Закарпаття стали життя, творчість і наукова діяльність українського церковного історика протоігумена Іоанікія Базиловича (1742–1821 рр.).

Першу працю з історії Закарпаття І.Базилович написав латинською мовою і видрукував у м. Кошице: тритомник «Короткі відомості про монастир св. Миколая на Чернечій горі в Мукачевому, заснований кн. Федором Корятовичем» (Кошице, 1799 р.). Об'ємна і надзвичайно цікава праця побудована на матеріалах єпархіальних записів, що включали свідчення про соціальне становище населення, його потяг до знань, освіти, навчання, про відкриття навчальних закладів у краї, прагнення пізнати історію рідного краю, будувати

власне життя, побут та виховання молоді на традиціях, обрядах і ритуалах українського народу. Саме в праці І.Базиловича зафіксовано свідчення про те, що у 1744 р. в Мукачеві було відкрито богословську школу, у 1793 р. - Ужгородську вчительську семінарію тощо.

Діяльність І.Базиловича пробуджувала національну свідомість багатьох закарпатців. Найбільш послідовним на ниві національної культури й освіти був О. В. Духнович, який прямо заявив, що винуватцями злиденного становища народу є «суть самодержавные тираны». Це свідчить про те, що закарпатські вчені вже в першій половині XIX ст. сприйняли ідеї західноєвропейського просвітництва, виступали на захист свободи і рівності, ідеалів гуманізму і добра.

Таємна політична організація «Слов'янське товариство Св. Кирила і Мефодія (така первинна назва) Кирило-Мефодіївського товариства, заснована у грудні 1845 р., складалася із відомих прогресивних діячів України: М. Л. Костомарова (1817–1888 рр.), М. Л. Гулака (1822–1899 рр.), В. М. Білозерського (1825–189 рр.). Потім, крім Т. Г. Шевченка, кирило-мефодіївцями стали О. В. Маркевич (1822–1867 рр.), П. О. Куліш (1819–1897 рр.), О. О. Навроцький (1823–1892 рр.) та ін.

Незважаючи на короткочасне існування (грудень 1845 р. – березень 1847 р.) товариства, його учасниками був вироблений і прийнятий «Статут слов'янського товариства Св. Кирила і Мефодія», а також програма – «Книги буття українського народу» (відомі під назвою «Закон божий»), та «Головні правила товариства». Крім цього, були підготовлені звернення до «Братів українців!» та до «Братів Великоросіян і Поляків!»

Кирило-мефодіївці були одностайними у скасуванні самодержавства, кріпацтва, заміни монархії республікою, широкої освіти народу, визнання національних прав України. Основний документ Товариства «Закон божий» складався із

63 різних за обсягом статей, що становлять морально-філософську концепцію, в центрі якої – доля народу України. Члени Товариства пропагували свої ідеї в навчальних закладах: Костомаров у своїх лекціях у Київському університеті; Білозерський і Пильчиков серед вихованців Полтавського Петровського кадетського корпусу. Члени Товариства дбали про створення й видання книжок, доступних простому народові. Для кирило-мефодіївців була чужою національна замкнутість та ненависть до інших народів. Основні документи Товариства визнані царськими прислужниками як такі, що спрямовані проти існуючого ладу. Царизм жорстоко повівся з братчиками.

Серед представників наростаючого культурно-національного руху Галичини найпомітнішими стали митрополит Михайло Левицький та канонік Іван Могильницький. У боротьбу за українську народну мову вступив також гурток молодих львівських богословів на чолі з «Руською трійцею» – Маркіяном Шашкевичем (1811–1843 рр.), Яковом Головацьким (1814–1888 рр.) та Іваном Вагилевичем (1811–1866 рр.).

Педагогічні погляди «Руської трійці» сформувалися у процесі її громадської та освітньої діяльності в 30–40-і роки XIX ст., спрямованої на українське національно-культурне відродження Галичини. І без європейського прогресивного впливу тут не обійшлося. Пряме відношення до цього мали, зокрема, ідеї Й. Гердера, що на початку XIX ст. охопили Східну Європу, спричиняючись до пізнання селянської педагогічної мудрості. А інтенсивне поширення західноєвропейського романтизму вселяло в погляди «Руської трійці» педагогічний оптимізм.

Та все ж таки у своєму остаточному вияві педагогічні погляди «Руської трійці» не імпортовано з-за кордону, а виплекано у своїй оригінальності на основі українських навчально-виховних традицій, у боротьбі за національне

відродження Галичини. Тому члени об'єднання присвятили свою діяльність відновленню народної мови, служінню народові, піднесенню національної літератури. І першим кроком у цьому напрямі була церковна проповідь народною мовою.

Позитивний вплив на «Руську трійцю» мав, безперечно, і ректор Львівської духовної семінарії Венедикт Левицький. Він видав наказ семінаристам займатися читанням рідної історії, вивчати руську, тобто українську, мову, складати словник цієї мови, опрацьовувати проповіді рідною мовою, перекладати корисні народні книжки та літературу, яку можна було б використати в парафіяльних школах.

Першоджерелом педагогічних поглядів «Руської трійці» стали українська народна педагогіка, прогресивні знахідки нашого шкільництва княжої доби, а також учителів Острозької й Києво-Могилянської академій, шкіл церковних, братських, пересувних, монастирських, козацьких, січових, народних. Педагогічний варіант був самобутній, галицький, однак він втілював у собі виховний всеукраїнський ідеал, педагогічне переконання, що «русин Галичини є часткою великого українського народу, який має свою історію, мову і культуру».

Педагогічні ідеї «Руської трійці» відображалися в оригінальних творах, зокрема в літературному альманасі «Русалка Дністрова» (1837 р.), наукових працях, перекладах та розвідках авторів, а втілювалися в громадській, культурно-освітній діяльності, педагогічній праці, шкільних підручниках.

Революція 1848 р. в Європі, відома під назвою «Весна народів», активізувала буковинських українців на боротьбу за рідну національну школу. В цьому велику роль відіграв селянський національно-визвольний рух під проводом Лук'яна Кобилиці. Треба зазначити, що українські селяни спочатку, по суті, єдині репрезентували національні бажання

українського народу на Буковині. Водночас із цим селянським рухом «Весна народів» розбудила також буковинську інтелігенцію. Але її просвітницькі виступи в обстоюванні українського шкільництва довгий час мали несистемний характер.

Справжнього розмаху боротьба за українську національну школу, освіту й виховання на Буковині набула з появою на літературній і педагогічній ниві Ю. Федьковича, Сидора та Григорія Воробкевичів. Саме вони першими відчули гостру потребу просвітньої праці серед українських буковинців і своїми творами, освітньою, виховною і громадською діяльністю відкрили шляхи для національного відродження й розвитку рідної педагогічної культури. Заслуга цих трьох видатних педагогів полягає ще й у тому, що вони своїми талановитими виступами привертали увагу провідних українських діячів з решти українських земель, особливо Наддніпрянщини й Галичини, на Буковину, які, у свою чергу, допомогли буковинцям розпочати розгортання української національної освіти.

Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних вчених, письменників і громадських діячів.

Видатним українським педагогом, поетом, мандрівним філософом, представником етико-гуманістичного напрямку вітчизняного просвітництва був **Григорій Савич Сковорода** (1722–1794).

Г.С. Сковорода народився в сім'ї козака в с. Чорнухи на Полтавщині. Після закінчення сільської школи навчався в Київській академії. Педагогічну діяльність після перебування за кордоном почав у Переяславському колеґіумі, де викладав поетику і написав посібник «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной». За новаторство і наукову самостійність звідти його було звільнено. Шість років (1754–1759) він працював майже безперервно вчителем, а з 1759 р., з деякими перервами, викладав у Харківському

колегіумі поетику, синтаксис, грецьку мову і курс «благонравности». В 1769 р. його звільнили за «вільнодумство». До кінця свого життя (понад 25 р.) Г.С. Сковорода був мандрівним учителем, жив у різних місцях України і Росії. Помер і похований він у с. Іванівці (тепер Сковоридинівці) на Харківщині.

Педагогічні погляди Г.С. Сковорода висловив у діалогах, віршах, байках, притчах, листах. Проблемам виховання присвячені його притчі «Вдячний Єродій», «Вбогій Жойворонок» та ін.

Церковно-схоластичному і дворянсько-аристократичному вихованню Г.С. Сковорода протиставив «иной род воспитания», назвавши його «сродным», тобто природовідповідним. У вихованні, твердив він, треба зважати не на соціальне становище дітей, а на їх природу, нахили, інтереси, обдарування. На той час такий підхід був новим у вихованні. Як прихильник народної педагогіки, Г. С. Сковорода вважав, що виховання повинно відповідати інтересам народу, жити з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу. Він висміював дворянсько-аристократичне виховання, плазування перед всім іноземним.

На його думку, мета виховання – підготовка вільної людини, гармонійно розвиненої, щасливої, корисної для суспільства, людини, здатної жити і боротися. Провідне місце у всебічному розвитку особистості відводив розумовій освіті, яка допомагає людині пізнати себе, навколишній світ, сенс щастя. Він обстоював рідну мову в школах, радив вивчати граматику, літературу, математику, фізику, механіку, музику, філософію, медицину та ін. науки. Г.С. Сковорода твердив, що людині багато дається, але і багато від неї вимагається. Великого значення надавав особистості, формуванню її моральних якостей, зокрема таких, як: любов до батьківщини

і праці, людяність, дружба, правдивість, чесність, скромність, сила волі, почуття людської гідності.

Значної уваги Г.С. Сковорода надавав фізичному вихованню людей, вважав, що вони мають бути фізично здоровими. А фізичне виховання має починатися ще до народження дитини і полягати у здоровому способі життя батьків. Фізичному вихованню дітей сприяють праця, вправи, режим і відпочинок, розваги, загартовування організму. Засобами естетичного виховання вважав поезію, музику, народні пісні, красу природи, образотворче мистецтво.

Батьків Г.С. Сковорода вважав найкращими вчителями. Вирішальну роль у вихованні відводив школі, учителю. Підкреслював, що школа має бути безкоштовною, розробляв низку дидактичних і методичних положень. У процесі навчання радив звертати увагу на обдарованість дітей, їх вікові й індивідуальні особливості. Навчальний матеріал радив правильно дозувати, викладати доступно, ясно, точно, використовувати наочність, пов'язувати теорію з практикою, навчання з життям. Г.С. Сковорода високо цінував такі методи навчання, як лекція, розповідь, розмова, бесіда. Цікавими є його думки про читання книжок і виписки з них.

У вихованні Г.С. Сковорода радив виховувати не тільки словом, а й ділом, переконанням, привчати дітей критично аналізувати свої вчинки, дотримуватися суворого режиму, уникати надмірностей. Він належно цінував працю вчителя, висував до нього високі вимоги, зокрема: знання, благородство, любов до дітей, до своєї справи. Вчителя вважав прикладом для учнів.

Великий український поет, художник, мислитель **Тарас Григорович Шевченко** (1814–1861) народився в с. Моринцях Звенигородського повіту на Київщині в сім'ї селянина-кріпака, початкової грамоти навчився у дяка. Залишившись у ранньому віці сиротою, він був служкою поміщика П. Енгельгарда, і відчув на собі всю трагедію життя

підневольної людини. Приїхавши з паном до Петербургу, Т. Г. Шевченко познайомився з діячами української і російської культури І. Сошенком, Є. Гребінкою, К. Брюлловим, В. Григоровичем, В. Жуковським, які в 1838 р. домоглися його викупу з кріпацтва.

Рано почав писати вірші, а в 1840 р. в Петербурзі вийшла його перша збірка поезій «Кобзар». Т. Г. Шевченко успішно закінчив Академію мистецтв, поїхав в Україну, де написав поетичні твори «Сон», «Кавказ», «Заповіт», які спрямовані проти самодержавно-кріпосного ладу. У 1847 р. Т. Г. Шевченка було заарештовано і віддано в солдати до Оренбурзького окремого корпусу з суворою заборонаю писати й малювати. Але і в засланні, і після повернення (1858) Т. Г. Шевченко продовжував писати гнівні вірші проти гнобителів.

Тривчість Т. Г. Шевченка дає широке уявлення про його освітньо-виховний ідеал, яким є людина з багатогранными знаннями і високими моральними якостями, що здатна застосовувати свої знання в житті, вміє цінити мистецтво, любить працю. Т. Г. Шевченко вважав, що такого ідеалу можна досягти належним вихованням. Він заперечував вирішальну роль спадковості у вихованні дітей.

У повісті «Близнюки» йдеться про сім'ю Сокир, в якій прищеплювалися любов до праці підкинутим їм дітям. У повісті «Наймичка» з любов'ю і теплотою змальовано наймичку Лукію, яка виховала справжнім, чесним трудівником свого сина.

На думку Т. Г. Шевченка, людина повинна мати добре розвинені естетичні смаки, бути обізнаною з високохудожніми літературними творами, добре орієнтуватися в образотворчому мистецтві. Не зайвим є вміння малювати, гарно співати, грати на музичних інструментах. Вихована людина - високоморальна людина, яка палко любить Батьківщину, добре усвідомлює обов'язки

перед суспільством, ненавидить брехню, лицемірство й підлабузництво. Т. Г. Шевченко прагнув до того, щоб навчально-виховний процес у школі будувався на нових засадах, щоб розширювався зміст загальної освіти.

Важливою умовою успішного сімейного виховання він вважав теплі, сердечні стосунки між батьками. На матір лягає більша частка виховання. Сімейне виховання, на думку поета, треба доповнювати вихованням суспільним, яке дає можливість дітям знайомитися з навколишнім середовищем, спілкуватися з дорослими. Це виховання повинна давати світська загальноосвітня школа, найкращим типом якої є гімназія.

Цінним доробком Т. Г. Шевченка є передовий на той час підручник для недільних шкіл «Буквар Южноруський». Невеликий за обсягом (24 ст.), він містив великі і малі літери алфавіту і цифри. Учні спершу вивчали звуки і літери, а потім переходили до читання цілих слів. Реакційний уряд не допустив використання підручника у школах, але він посів чільне місце у золотому фонді прогресивної української педагогіки.

Микола Іванович Костомаров народився 4 (16) травня 1817 р. в селі Юрасівці колишньої Воронежської губернії у родині російського поміщика і українки-кріпачки.

У 1833 р. шістнадцятирічний М. І. Костомаров вступив до Харківського університету. Особливо його зацікавило таке питання: «Чому це в усіх історіях оповідають про видатних державних діячів, іноді про закони та установи, але нібито нехтують життям народної маси ?».

Після закінчення університету в 1837 р. молодий М. І. Костомаров розпочав вивчення українського фольклору. У ту добу фольклористика та етнографія майже ототожнювалися.

М. І. Костомаров ще в 1843 р. написав статтю «Про цикл весняних пісень в народній южноруській поезії». У цій статті

вчений досліджує українські веснянки, петрівські і купальські пісні за поступовим розвитком почуттів молоді (переважно дівочої), починаючи від перших незрозумілих передчуттів кохання до роздумів про шлюб тощо.

У 1844 р. М. І. Костомаров деякий час проживав на Волині, викладав історію в гімназії міста Рівне. Маючи на меті вивчати народні пісні й звичаї в історичних піснях України, він записав там багато пісень. Зокрема, ряд антикріпосницьких пісень про славного народного героя, керівника збройної боротьби селян проти кріпосників на Поділлі - Устима Кармелюка.

Пізніше М.І. Костомаров пише монографію «Слав'янская міфологія», яка є спробою дослідження міфології у стародавніх слов'ян на основі писаних джерел, що збереглися в середньовічній літературі, особливо усних, які побутували в народних традиціях слов'янських народів, зокрема, українського.

У Саратові, куди М. І. Костомарова було заслано за організацію Кирило-Мефодіївського товариства у 1847 р., він продовжував наукову етнографічну роботу, збирав фольклорні матеріали, на цей раз російські. Але вчений не забував про українські дослідження. У 1859 р. він видав збірку «Народні пісні, зібрані в західній частині Волинської губернії в 1844 році». Збірка містить 202 пісні, переважна частина яких записана на Волині; є тут і записи з Полтавщини, Харківщини, Київщини і Галичини. Згодом М. Костомаров пише книгу про Богдана Хмельницького, в якій використав народну творчість, обстоював принцип народності.

Величезна робота М. І. Костомарова полягає також у вивченні національного багатства українського народу – народних дум. Саме з огляду на це його монографія «Богдан Хмельницький» є особливо цінним зібранням визвольної героїчно-патріотичної поезії, де знаходимо багато рідкісних, розшуканих М. І. Костомаровим і вперше ним опублікованих

дум. Для прикладу можна вказати яскраво патріотичну думу «Іван Богуславець», що цікаво варіює славнозвісний образ Марусі Богуславки; художньо-алегоричну і гостро-соціальну думу «Сокіл і соколя»; оригінальну редакцію думи «Козацьке життя», в якій оспівується злиденне існування козака-нетяги. Найбільш відомою є етнографічна, етнопедагогічна праця «Закон Божий (книга буття українського народу)». До написання цієї монографії М. І. Костомарова його спонукала тісна дружба з видатним польським поетом А. Міцкевичем (оскільки аналогічну працю він зробив для свого народу).

Творчість М. І. Костомарова можна вважати справжнім подвигом, беручи до уваги тяжкі умови його діяльності. Він першим в українській науці ототожнив історію людства з історією самого народу.

Пантелеймон Олександрович Куліш (1819–1897) був не тільки відомим українським письменником, а й просвітителем. Після відкриття Київського університету св. Володимира П. О. Куліш записався спочатку на філологічний, а згодом на юридичний факультет, де слухав лекції професора М. Максимовича. Важкі матеріальні умови не дозволили П. О. Кулішу закінчити навчання. За рекомендацією М. О. Максимовича у 1842 р. його призначили на посаду вчителя у дворянській школі на Подолі. В цей час він багато подорожував по Київщині, записав чимало пісень, легенд, переказів. На 1843–1844 рр. Припадає початок дружніх стосунків П. О. Куліша із Т. Г. Шевченком, В. Білозерським та іншими передовими українськими інтелігентами того часу, яких єднали благородні цілі «видвинути рідну націю з духовного занепаду», відродження української національної культури.

І хоча у кінці 1845 року П. О. Куліш переїхав до Петербурга, де одержав посаду вчителя російської мови для студентів – іноземців при університеті, він продовжував тісні зв'язки з Кирило-Мефодіївським Братством. За

рекомендацією Петербурзької Академії Наук П. О. Куліш у 1847 році виїхав у наукове відрядження за кордон. Незабаром, у зв'язку з розгромом братства, він був заарештований у Варшаві й ув'язнений в Петропавловській фортеці, а після закінчення слідства засланий до Тули. Під час свого перебування на засланні П. О. Куліш дуже багато читає, особливо уважно опрацьовує твори Ж.-Ж. Руссо, просвітительські ідеї якого згодом знайшли своє плідне втілення у його подальшій творчості (передусім це стосується знаменитих «Листів з хутора» і хутірської філософії у цілому).

Згодом П. О. Куліш повернувся до Петербурга, де розпочав активну літературну та видавничу діяльність. За короткий час видав «Граматку» та 40 дешевих книжок під загальною назвою «Сільська бібліотека». Відкривається українська «Граматка» П. О. Куліша вступною статтею про стан шкільної справи на Україні. Потім ідуть азбука, маленька азбука, прописна азбука, стрічна (рядкова) азбука, крива (прописна) азбука та поради вчителів (про проривний звук «г» для позначення твердості у словах: ганок, гудзик). Автор залишає в алфавіті літери «ы» та «г» тому, що вони існували у церковних текстах, і вивчали учні. Далі подається розробка шести урків для засвоєння складів.

Велика заслуга П. О. Куліша полягає у виробленні українського правопису, що відомий під назвою «кулішівка». Для створення єдиної норми П. О. Куліш запропонував спрощений правопис української мови, взявши за основу полтавсько-чигиринський діалект.

Зміст «Граматки» спрямований на виховання у дітей любові до рідного краю, народу, його історії і культури. Для досягнення цієї мети П. О. Куліш підібрав змістовні дидактичні тексти: оповідання про славне минуле українського народу, відомості про видатних історичних осіб, уривки з пам'яток культури і фольклору.

Все своє життя П. О. Куліш багато працював, дбаючи про поширення освіти в Україні. Він залишив величезну культурну спадщину, як глибокий публіцист і літературний критик, оригінальний філософ, історик, просвітитель, прекрасний перекладач.

Микола Іванович Пирогов (1810–1881рр.). 13.11.1810 р. – народився в Москві в сім'ї небагатого чиновника. 1824–1828 рр. – навчається на медичному факультеті Московського університету. 1828–1832 рр. – працює в Дерптському університеті. 1832 р. – захистив докторської дисертації і виїхав на стажування до Німеччини. 1841 р. – переїхав до Петербургу, де очолював кафедру хірургії в медико-хірургічній академії. 1847 р. – член-кореспондент АН, автор ряду наукових праць. 1854–1856 рр. - учасник Кримської війни, організатор першої дружини санітарних сестер. 1861 рр. – опікун Київського учбового округу. 1861 р. – відставка М. І. Пирогова. 1866 р. – закордонне відрядження, 1866–1881 рр. – вихід на пенсію, лікувальна практика в с. Вишня під Вінницею. 23.11.1881 р. М. І. Пирогов помер.

Видатний вчений, лікар, засновник воєнно-польової хірургії, М. І. Пирогов увійшов в історію громадсько-педагогічного руху як теоретик у галузі педагогіки і організатор народної освіти. Його діяльність в Одесі, а потім у Києві мала великий вплив на розвиток педагогічної науки і народної освіти не тільки в Україні, а і за її межами. У працях «Про хід навчання в Новоросійському краї та про нагальній необхідності реорганізації навчальних закладів», «Про публичні лекції з педагогіки», «Циркулярна пропозиція директорам училищ Одеського навчального округу», «Про зміни правил прийому до шляхетних пансіонів при гімназіях...», та ін. він виступав за демократизацію керівництва школою та шкільною системою в цілому.

У статті «Питання життя» М. І. Пирогов формулює свої погляди на роль, значення та сучасний стан виховання, на

його завдання і характер, висловлює думку про те, що вихованню належить відповідальна роль в житті суспільства в цілому і кожної особистості зокрема, що від нього у значній мірі залежить майбутнє людини.

М. І. Пирогов відзначає, що питанням виховання сучасне суспільство не надає потрібної уваги, не піклується про забезпечення виховання правильним спрямуванням. Більше того, у вихованні підтримується саме помилкова спрямованість. Найбільш суттєвим недоліком, а, вірніше, вадою сучасного виховання, М. І. Пирогов називає становість освіти і виховання, вважаючи цю перешкоду, такою, яка не відповідає інтересам держави, педагогіки і моралі. Не менш серйозною вадою освіти М. І. Пирогов вважав вузькопрофесійну та чиновницько-кар'єристську спрямованість виховання, зниження загальноосвітнього рівня навчання учнів початкової і середньої школи і студентів університетів.

У статті «Школа і життя» М. І. Пирогов пропонує організувати єдину народну, загальнодоступну школу для всіх дітей, починаючи від елементарної і до вищої. При цьому він запропонував запровадити принцип колегіальності у керівництві навчальними закладами.

Найактивнішу участь М. І. Пирогов приймав і в обговоренні реформи народної освіти 1860-х років. Борючись проти станової нерівності і національних обмежень щодо школи, М. І. Пирогов запропонував нову систему народної освіти. Основою цієї системи має бути елементарна школа з двох класів, в якій вивчається Закон Божий, грамота, лічба. Наступною ланкою є прогімназії – реальна і класична з 4-й річним курсом навчання кожна. З реальної прогімназії можна вступити також до класичної, яка є вищим типом навчального закладу в порівнянні з реальною прогімназією. Середня школа передбачалася двох типів – реальна і класична гімназія. Реальну гімназію рекомендувалося відкривати

відповідно до місцевих потреб: у ній пропонувалося вивчати прикладні, математичні і комерційні науки. Учні, що закінчують реальну гімназію, вступають до вищих технічних навчальних закладів. Класична гімназія готує до університету.

Серед методів навчання М. І. Пирогов рекомендував широко використовувати ігри. Він називав ігри сильними вежами початкової освіти. Правильно організована гра сприяє розвитку мислення, почуттів, фантазії.

Для М. І. Пирогова було аксіомою, що кожен вчитель будь-якої школи тільки тоді відповідає своєму призначенню, коли одночасно з викладанням займається вихованням учнів. Великого значення він надавав самостійній роботі вчителів щодо удосконалення своєї педагогічної майстерності.

М. І. Пирогов був прибічником жіночої освіти, однак, виступав проти рівноправ'я жінки з чоловіком стосовно платні за працю. У цих поглядах відчувається, що він був типовим представником ліберальної буржуазії.

М. І. Пирогов займався питаннями покращення життя людей, соціальними перетвореннями, головною умовою яких, на його думку, мають бути радикальні зміни системи освіти і виховання, розвиток освіти і науки в Україні. Саме пропозиції щодо ліквідації станового характеру системи народної освіти, відкритого доступу в середню і вищу школу всім дітям, ідея гармонійного розвитку вроджених «сил народу», утвердили М. І. Пирогова як відомого громадського діяча.

Микола Олександрович Корф (1834–1883 рр.) – видатний педагог і методист. Народився у Харкові. Закінчив петербурзький пансіон А. Я. Філіппова. У 1848–1854 рр. навчався в Олександрійському ліцеї (Петербург), після закінчення якого служив у Міністерстві юстиції. Створив мережу навчальних земських малокомплектних шкіл. М. О. Корф, виконуючи обов'язки голови повітової училищної ради у м. Олександрівську (нині м. Запоріжжя) багато зробив для створення у повіті нових навчальних

земських шкіл, здійснював організацію недільних повторювальних шкіл.

У створених М. О. Корфом початкових земських школах (з трирічним курсом навчання) заняття проводив один вчитель одночасно у трьох класах. Підготовці вчителів для цих шкіл він віддавав багато сил, розробляючи плани занять і методики проведення уроків, крім того, він сам проводив уроки. М. О. Корф організував проведення вчительських з'їздів. Значне місце у його педагогічній спадщині відведено ідеї загального обов'язкового навчання шляхом досягнення загальної писемності населення. До важливих умов здійснення загального навчання М. О. Корф відносив:

а) обов'язкове навчання дітей різної статі, незалежно від їх національного походження і соціального статусу;

б) така організація навчально-виховного процесу, яка б гарантувала набуття дітьми дійсно корисних і міцних знань, умінь і навичок;

в) спільне навчання хлопчиків та дівчаток;

г) близькість школи до місця проживання учнів.

Основною метою загальноосвітньої школи М. Корф вважав підготовку людини до життя, і до того ж людини, розвинутої фізично і духовно. Школа при цьому має забезпечити надання учням різнобічних гуманітарних і реальних знань, розвинути здатність до самоосвіти, виховати у них такі моральні риси, як: патріотизм, чесність, справедливість, любов до праці, дисциплінованість; сприяти зміцненню фізичних сил і здоров'я учнів і розвивати естетичні почуття.

Основними дидактичними правилами М. Корф називав такі:

□ Не вимагати від учнів заучування того, що їм не зрозуміло, але добиватися міцного запам'ятовування того, що ними добре засвоєно.

- Доступність процесу навчання.
- Привчати дітей до самостійної роботи.
- У процесі навчання йти вперед, спираючись на досягнуте.
- Наочність навчання.

Ці правила знайшли своє втілення у його підручнику «Наш друг».

Олександр Васильович Духнович (1803–1865 рр.) відомий педагог і культурний діяч. Народився в с. Тополя Гуменського округу Східної Словаччини в сім'ї священника. Після закінчення Ужгородської гімназії і духовної семінарії він деякий час працював домашнім учителем, а потім нотаріусом Ужгородської консисторії. У багатій єпископській бібліотеці Ужгорода він займався самоосвітою. Працював каноніком Пряшівської єпархії, де заснував товариство «Литературное заведение», видавав альманахи і календарі, організовував школи і викладав у них, написав шкільні підручники з граматики і географії, буквар «Книжицу читальную», кілька художніх творів, склав і видав перший на Україні підручник з педагогіки «Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских». Помер Духнович 30 березня 1865 р. в Пряшеві.

За своїми філософськими поглядами О. В. Духнович був ідеалістом, але в окремих питаннях пропагував матеріалістичні положення (про вічність матерії і нескінченні форми її змін, пізнаваність світу, про розвиток природи за певними внутрішніми законами). У суспільних поглядах він стояв на позиціях просвітництва. Освіту вважав найважливішим засобом перетворення суспільства, відкрив революційну перебудову суспільного ладу. За словами І. Я. Франка, він «заплутався в мовних і політичних

доктринах», писав свої твори двомовно-закарпатським українським діалектом для «простого народу», «язичієм» для освічених кіл. Проте О. В. Духнович вірив у творчі можливості народу, боровся за його визволення з-під іноземного гніту, за возз'єднання Закарпаття з українськими землями у складі Росії. Незважаючи на переслідування з боку влади, в поетичній формі заявляв: «Я русин был, есть и буду, я родился русином, честный мой род не забуду, останусь его сыном».

У своїх творах О. В. Духнович розвивав ідею народності виховання, важливою ознакою якої вважав мову і систему виховання, що відповідає історичним і національним традиціям народу. В умовах, коли частина закарпатської інтелігенції потрапила під чужий угорський вплив і цуралася свого українського походження, він рішуче вимагав, щоб кожний учитель «у деталях народолюбне возбудил и в сердце их закрепи Любовь к народности». Важливою ознакою народності О. В. Духнович вважав мову, виступав за те, щоб викладання в школах Закарпаття проводилося рідною мовою, щоб там було створено систему виховання відповідно до історичних і національних традицій народу.

Особливим засобом такого виховання має бути народна пісня, що пробуджує і розвиває любов до рідного краю, мета виховання – формування громадянина і патріота. Для цього слід розвивати нахилами, закладені в людині природою, і відповідно до них розвивати її розумово, морально й фізично. Наголошував на вихованні молодого покоління в дусі працьовитості.

У творах О. В. Духновича обґрунтовано вимогу виховання людини – громадянина і патріота, міститься заклик «сили людські, тілесні і духовні, від природи дані, з молодості... зберегти і вдосконалювати.... Для цього наставники хай наслідують природу». Тобто учений і педагог наголошує на природовідповідності навчання і виховання. У

розвитку і формуванні людської особистості Духнович розрізняв такі фактори: «природа (натура), наука і звичай...». Усі ці фактори перебувають у тісній взаємозалежності і визначають суспільне й індивідуальне обличчя людини. Принцип природовідповідності в інтерпретації О. В. Духновича включає такі ідеї: ідею саморозвитку; ідею вдосконалення людини; визнання того, що в усіх людей - і в кожну людину зокрема – закладено природні задатки; впевненість, що розвиток дитини відбувається за певними законами; вимогу вивчати вікові й індивідуальні особливості дитини.

Важливим елементом педагогіки О. В. Духновича є вимога гармонійного розвитку особистості засобами розумового, морального і фізичного виховання.

На думку видатного педагога у процесі розумового виховання учнів треба озброювати певним колом знань, розвивати їх пізнавальні здібності. Ці знання мають стати в пригоді в майбутній практичній діяльності, бо освіта не самоціль і «лише тоді є корисною, коли вона служить нам засобом для добробуту». У початковій школі, на його думку, треба вивчати географію, ботаніку і зоологію, сучасні іноземні мови, землеробство, садівництво й бджільництво.

О. В. Духнович вважав, що розумове виховання слід тісно пов'язувати з моральним, у процесі якого діти вчать розрізняти в житті чесне й нечесне, наслідують у всьому високоморальних людей. Важливими завданнями морального виховання є також формування в учнів почуття патріотизму, таких якостей, як людяність, правдивість, дисциплінованість. О. В. Духнович особливо наголошував на вихованні у молодого покоління працьовитості. Людина, вихована поза працею, на його думку, є тягарем для суспільства, тому до праці треба підходити як до важливого засобу фізичного й інтелектуального розвитку, який «сили зміцнює» і «розум розвиває». У зв'язку з цим, Олександр Васильович розробив

систему трудового навчання й виховання, приділивши велику увагу праці дітей і молоді в сільському господарстві.

Він вважав, що важливе місце в роботі школи має зайняти фізичне виховання як необхідна умова загартування й підготовки до трудової діяльності. На його думку, цьому мусить сприяти чітка система фізичних вправ: «природні» вправи (біг, лазання, стрибки, купання в річці тощо); ігри, під час яких розвиваються не тільки тіло, а й розумові здібності дітей, а також спеціальні фізичні вправи. У праці «Народна педагогія в пользу училищ и учителей сельских» обґрунтував важливі дидактичні положення, які бачив у наочності в навчанні. Великого значення надавав О. В. Духнович доступності знань, радив враховувати вікові і психологічні особливості учнів при визначенні змісту навчання, застосовувати для міцності засвоєння різні види повторень знань. Він обґрунтував принцип активності й визначив навчання як двосторонній процес активної діяльності вчителя та учнів.

О. В. Духнович був переконаний, що успіх навчальної діяльності значною мірою залежить від учителя, тому висував до нього такі вимоги: учитель повинен мати справжнє покликання до педагогічної діяльності, добре знати предмет, який викладає, бути високоморальною людиною, володіти ефективною методикою викладання, вміти підтримувати дисципліну. Він вважав, що педагог не повинен обмежуватися навчальною діяльністю в школі. Дбаючи про ефективність навчання, вчителі повинні порівнювати ті чи інші предмети або явища, вказувати на їх спільні й відмінні ознаки, аналізувати наведені приклади. Вчений вказував, що заучування незрозумілого матеріалу завдає великої шкоди духовному розвитку дітей.

О. В. Духнович дав багато порад щодо організації навчального процесу, рекомендував, зокрема, практикувати на уроці групову роботу учнів, поділивши клас на три групи

(учні середніх здібностей, найбільш здібні, найслабкіші). На вчителя покладалося завдання працювати з цими групами не тільки фронтально, а й диференційовано, щоб забезпечити належний інтелектуальний розвиток кожного учня.

У своєму педагогічному творі «Народная педагогіка» О. В. Духнович обґрунтував ідею єдності сімейного та шкільного виховання дітей, цілком справедливо вказуючи на те, що ефективність праці вчителя значною мірою залежить і від того, як виховуються діти в сім'ї. Батьків О. Духнович називав першими наставниками своїх дітей, на них покладаються великі обов'язки: підготувати дітей до майбутньої трудової і громадської діяльності, виховати з них справжніх громадян і патріотів. Саме тому завдання батьків полягає в тому, щоб дбати про фізичний розвиток дітей, прищеплювати їм необхідні гігієнічні навички, виховувати у них любов до праці. Батьки мають подавати своїм дітям добрий особистий приклад, готувати їх до навчання в школі.

Надбання О. В. Духновича різняться багатогранністю просвітницької і педагогічної діяльності та глибиною наукового обґрунтування педагогічних ідей. Він – один з перших професійних учених-педагогів на Західній Україні. Його спадщина є значною історико-педагогічною й науково-пізнавальною цінністю, а ім'я видатного ученого посідає гідне місце у вітчизняній історії педагогіки.

Світову славу мав видатний вітчизняний педагог **Костянтин Дмитрович Ушинський** (1824–1871), який зробив великий внесок у наукову педагогіку, є автором стрункої й оригінальної педагогічної системи, що охоплювала основні проблеми виховання і навчання. Провідною ідеєю цієї системи була народність, яку він розумів як своєрідність кожного народу, зумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами, географічними особливостями. Найголовнішими рисами народності педагог вважав любов до Батьківщини, рідну мову, віру в могутні сили народу. Основна

мета виховання – підготовка всебічно розвиненої людини, а наріжний камінь теорії виховання – вчення про трудове виховання, що стверджує: в трудовій діяльності розвивається і формується людина.

Провідна роль у вихованні належить педагогу – все базується на його особистості. Вчитель повинен любити свою професію, бути високоосвіченою людиною, володіти педагогічною майстерністю і педагогічним тактом.

К. Д. Ушинський створив цілісну дидактичну систему: навчання має здійснюватися з урахуванням вікових і психічних особливостей розвитку дитини, організовуватися на основі принципів посиленості та послідовності, наступності й систематичності, наочності та емоційності; методи викладання мають сприяти розвитку й активізації пізнавальної діяльності учнів, їхнього мислення і мовлення. Визначив основні шляхи й засоби розвивального навчання, був поборником класно-урочної системи навчання.

К. Д. Ушинський вимагав повної перебудови системи освіти на основі новітніх наукових досягнень. «Педагогічна практика без теорії – те саме, що і знахарство в медицині», – підкреслював він.

Грунтовні праці педагога «Педагогічна антропологія», «Про камеральну освіту», «Три елементи школи» та інші, а також навчальні книги для дітей початкових класів витримали багато перевидань.

Софія Федорівна Русова (уроджена Ліндфорс; 18 лютого 1856, Олешня, Чернігівська губернія – 5 лютого 1940, Прага) – український педагог і громадська діячка, одна з піонерок українського жіночого руху.

Головні педагогічні праці: «Дошкільне виховання» (1918), «Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл» (1918), «Методика колективного читання» (1918), «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923)

Найважливіші принципи педагогічної концепції Русової: гуманізм, демократизм, народність, природовідповідність,

культуровідповідність, особистісно орієнтований підхід, соціальна обумовленість виховання, загальнолюдські цінності.

Центральне місце в багатогранній педагогічній спадщині вченої займає концепція української національної системи освіти і національного виховання, в межах якої отримали своєрідну інтерпретацію найважливіші, фундаментальні теоретико-методологічні проблеми – мета, завдання, зміст, методи, принципи, форми освіти, навчання й виховання.

Ідея національного виховання – головна й визначальна в педагогічній концепції С. Русової, яка в методологічному плані набуває основної й найважливішої закономірності розвитку теорії і практики освіти, школи, виховання.

У центрі педагогічної концепції вченої перебуває дитина з її природженими задатками, здібностями, можливостями, талантами.

Головне завдання виховання – забезпечення розвитку відзначених чинників, а також національної самосвідомості і загальнолюдської моралі; формування соціально зрілої, працелюбної, творчої особистості, здатної до свідомого суспільного вибору і збагачення інтелектуального, духовного, економічного, соціально-політичного і культурного потенціалу свого народу.

Христина Данилівна Алчевська (1841–1920) – вчителька, видатний діяч народної освіти, організатор недільних шкіл, визнана письменниця, послідовниця Ушинського. Народилася у містечку Борзна на Чернігівщині. Працювала вчителькою у Харкові, тут організувала 1862 року недільну жіночу школу.

Алчевська відстоювала ідею всезагального народного навчання рідною мовою. Вона є основоположником методики навчання дорослих грамоти, розробила цінні зразки уроків письма, читання, бесід про прочитане. З цією метою разом з групою вчительок створила трьохтомний навчальний посібник «Книга дорослих».

Цінним внеском Алчевської у справу шкільного викладання є розроблена нею методика проведення бесід з учнями на літературному матеріалі. Бесіди проводилися за наперед розробленою програмою, а їх ефективність перевірялась за допомогою письмових робіт.

Свої педагогічні погляди і досвід викладання Алчевська висвітлила у працях «Історія відкриття школи в с. Олексіївка Михайловської волості», «Півроку з життя недільної школи», «Передумане і пережите» і ін.

Юрій Адальбертович Федькович (1834–1888) – український письменник і педагогічний діяч, послідовник ідей Т. Шевченка. Народився на Буковині. Працював шкільним інспектором Вишницького повіту, домашнім учителем, створював підручники для початкової школи, писав науково-популярні книги для народу. Він розробив план реорганізації системи освіти на Буковині, обстоював рівноправну освіту для чоловіків і жінок.

Цікаві думки висловив Федькович з приводу дидактичних проблем. Він обстоював такі методи навчання, які б розвивали і збагачували дітей. Вимагав таких умов, щоб діти могли самостійно «бачити, думати, говорити», тобто у процесі навчання виховуватися. Для цього у своєму «Букварі для селянських дітей на Буковині» вміщував тексти, які сприяють пробудженню в дітях допитливості та формуванню в них високих моральних якостей.

Уважав, що учитель повинен постійно самоудосконалюватися. **На його думку, школа є «духовною фотографією» вчителя.**

Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910) – письменник і педагог. Народився на Чернігівщині в небагатій дворянській сім'ї, закінчив екстерном Харківський університет. Більше 10 років працював учителем у сільських школах на Чернігівщині. З 1902 р. проживав у Києві, певний час очолював Київське товариство «Просвіта».

Під його редакцією вийшов чотирьохтомний «Словник української мови». Написав ряд публіцистично-педагогічних творів, серед яких «Яка тепер народна школа на Україні», «На безпросвітному шляху. Про українську школу», «Перед широким світом» і ін. У цих та інших творах критикував тогочасний стан народної освіти, виступав за створення народних шкіл з українською мовою викладання.

Всупереч царській забороні Грінченко, коли ще працював учителем, нелегально проводив навчання українською мовою і використовував при цьому самостійно складені ним буквар «Українська граматка для науки читання і писання» та читанку «Рідне слово». Остання була однією з перших книг для читання українською мовою. У своїх підручниках він пропагував культ народної педагогіки як умови виховання, помістивши туди багато народних казок, оповідань і ін.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте особливості розвитку освіти в Україні в XVIII ст.

2. У чому полягали зміни в структурі освітніх закладів Правобережної та Лівобережної України XVIII ст.?

3. Якими причинами політичного характеру вони були зумовлені?

4. Схарактеризуйте систему освіти, яка склалася на різних територіях України у зв'язку з втратою автономії.

5. Назвіть основні типи шкіл, які функціонували на території України у XVIII ст. У чому полягають особливості їх діяльності?

6. Проаналізуйте основні тенденції розвитку вищої освіти в Україні в XVIII ст.

7. Яким було ставлення російського царизму до Києво-Могилянської академії?

8. Назвіть відомих вітчизняних просвітителів, філософів, які творили у галузі освіти в Україні в XVIII ст.

9. Чому Г. Сковорода займає почесне місце серед просвітителів цієї епохи?

10. Схарактеризуйте процес створення державної системи освіти в XIX ст.; відкриття на території України нових типів навчальних закладів.

11. Розкрийте особливості становлення педагогічної думки і назвіть провідні педагогічні ідеї громадсько-політичних діячів в Україні в XIX ст.

12. Яке історико-педагогічне значення мала діяльність діячів «Руської трійці» – М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича та Наукового товариства імені Тараса Шевченка?

13. Чому науку і просвіту О. Духнович розглядав як «єдиний засіб і шлях до майбутнього щастя народу»?

14. Схарактеризуйте особливості боротьби українського просвітництва за національну освіту в Україні другої пол. XIX ст.

15. Розкрийте зміст педагогічної системи М. Пирогова.

Література

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих пед. закладів. К.: Либідь, 2006. 422 с.

2. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб. [для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.

3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. 2010. 1032 с.

4. Левківський М. В., Пашенко Д. І. Історія педагогіки. підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 380 с.

5. Лузан П.Г., Васюк О.В., Бернова О.М. Історія педагогіки та освіти в Україні. Київ: НАУ, 2007. 302 с.

6. Скільський Д. М. Історія української педагогіки: ілюстр. навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 340 с.

7. Хрестоматія з історії педагогіки / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько]. в 2-х т. Харків: ХНАДУ, 2011. Т. 2. 524 с.

Тема 8. Розвиток освіти й шкільництва в Україні у XX ст.

План

1. Освіта у перші роки становлення радянської влади в Україні (1917–1920 рр.)

2. Розвиток українського шкільництва у період між першою і другою світовими війнами

3. Українська школа в роки другої світової війни і в повоєнний час. Розвиток освіти й педагогіки у 60–ті роки.

4. Школа і педагогіка України в період застою (70–80 рр.)

5. Демократизація суспільного життя в Україні у середині 80-х років та початок відродження національної школи.

Ключові слова та терміни: Товариство Шкільної освіти, Всеукраїнська вчительська спілка, Академія педагогічних наук України, Народний Комісаріат Освіти, нарком освіти, демократизація, національна школа, дитячий садок, дитячий будинок, комуна, колонія, технікум, інститут.

1. Освіта у перші роки становлення радянської влади в Україні (1917–1920 рр.).

Шкільництво в Українській державі 1917–1919 рр.
Українська історія 1917–1919 рр. характеризується великими та частими змінами в суспільно-політичному житті, які позначилися і на розвитку освіти. Початком цих змін було повалення самодержавства у Росії під час лютневої революції

1917 р. Створена у Києві Центральна Рада вже 25 лютого закликала український народ до боротьби за вільну Україну. Розпочався широкий народний рух, який набрав національного забарвлення. Українське суспільство взялося, передусім, за відродження національної культури, рідної мови і школи.

Протягом 1917–1919 рр. Україна пережила кілька змін влади, кожна з яких по-своєму визначала розвиток української освіти.

Перший період (від лютневої революції до проголошення першим Універсалом Центральної Ради автономії України 10 червня 1917 р.) – час влади російського Тимчасового уряду. У цей період на чолі освітнього руху в Україні стали громадські організації, серед яких найважливішу роль відігравало Товариство Шкільної освіти. Воно фактично виконувало функції центрального державного органу у справах освіти, тобто робило те, що мав робити і не робив Тимчасовий уряд.

Товариство організувало у квітні 1917 р. Всеукраїнський з'їзд учителів. На з'їзді були прийняті рішення про утворення Всеукраїнської вчительської спілки та про утворення Головної Шкільної Ради. Остання, по суті, була першим офіційним українським державним органом у справах освіти.

Таким чином, у даний період ініціативу створення української національної школи взяли на себе українське громадянство та українське вчительство. Під їх тиском Тимчасовий російський уряд змушений був дати дозвіл на впровадження у школах української мови, але російська мова ставала другою мовою і виступала як обов'язковий предмет вивчення.

Другий період (від 10 червня 1917 р. до розпуску Центральної Ради 30 квітня 1918 р.,) – час правління Центральної Ради. Своїм I Універсалом вона проголосила

Україну автономною. Тоді ж було утворено Генеральний Секретаріат Освіти на чолі з І. Стешенком.

Секретаріат освіти у тісному співробітництві з Всеукраїнською Учительською Спільною негайно приступили до українізації школи, яка зводилась до багатьох напрямків: навчання українською мовою, запровадження українознавчих предметів, підготовка навчальних підручників та посібників українською мовою, відкриття нових українських шкіл та реорганізація російських в українські школи, підготовка вчителів-українців тощо.

Влітку 1917 р. пройшли два Всеукраїнські вчительські з'їзди, які створили ґрунт для оформлення національної системи освіти.

На другому з них (у серпні) було проголошено принципи побудови української школи: єдність і наступність усіх шкіл, право всіх на безплатну освіту, обов'язковість освіти, світськість освіти (хоч за бажанням батьків дозволялося релігійне виховання школярів).

Після проголошення IV Універсалом самостійності УНР (22 січня 1918 р.) на місці Генерального Секретаріату Освіти було створено Міністерство народної освіти на чолі з І.Стешенком. Було проголошено курс на забезпечення можливості одержати безплатну освіту у загальноосвітніх школах усім дітям. Запроваджувався принцип децентралізації управління освітою: право відкривати школи надавалося органам місцевого самоврядування. Міністерство робило спроби налагодити рівноправну співпрацю з комісаріатом освітніх справ Радянської влади у Харкові з реформування української освіти, але бажаних результатів так і не було досягнуто.

Третій період (від 30 квітня 1918 р. до ліквідації Гетьманату 15 грудня 1918 р.) – Гетьманат на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Дещо змінювалися засади освітнього життя країни. Замість принципу децентралізації

запроваджувався принцип централізованого управління освітою. Новий міністр народної освіти професор Василенко відмовився українізувати існуючі школи, а висунув ідею українізації шляхом створення державним коштом нових національних навчальних закладів. Це певним чином затримувало темпи українізації освіти. Було зліквідовано Головну Шкільну Раду. Під кінець існування Гетьманату 27 листопада 1918 р. указом гетьмана було створено Українську Академію Наук, яка нараховувала 12 академіків. Першим її президентом вибрано Володимира Вернадського.

Четвертий період (з середини грудня 1918 р. до початку листопада 1919 р.) – час влади Директорії відновленої УНР. Директорія, ставши на позицію, що тільки національна освіта може витворити активну націю, поставила освіту у своїй політиці на перше місце. Міністром народної освіти у цей період став професор І. Огієнко.

Директорія прийняла постанови про запровадження в Україні всенародного і безплатного навчання, про поліпшення матеріального становища учителів, про децентралізацію управління освітою. 1919 р. було підготовлено «Проект єдиної школи в Україні». За проектом планувалося запровадити трьохступеневу єдину загальноосвітню школу: молодша школа (4 роки); старша школа (4 роки); колегія (4 роки). Перших два ступені утворювали цикл основної школи, а третій – цикл середньої школи.

У січні 1919 р. Директорія видала закон про державну українську мову в УНР.

Діяльність ЗУНР у галузі освіти. Створена Західноукраїнська Народна Республіка в числі основних питань державної політики велику увагу звертала на становлення національної школи. 6 листопада 1918 р. Українською Національною Радою був створений Державний Секретаріат Освіти і Віросповідань, який очолив професор О. Барвінський, після переїзду уряду до Станіславу – доктор А.

Артимович, а з 17 квітня 1919 р. – А. Крушельницький. Основні державні рішення щодо організації освіти були прийняті урядом після злуки УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.

У лютому 1919 р. у Станіславі розпочав роботу з'їзд представників народного учительства Західної України. Були розглянуті питання про організацію народного шкільництва і прийнято ряд резолюцій, серед яких: проголошення школи державною інституцією, зарахування народних учителів до державних службовців, відлучення школи від політичних властей і інші.

Слідом за рішеннями з'їзду був виданий закон «Про основні улагодження шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки», який передбачав, що всі школи на даній території стають державними, а вчителі, які працюють в них, є державними урядниками. Державною мовою у всіх державних школах вважалась українська. Один із параграфів цього закону гарантував неукраїнському населенню право на школи з навчанням рідною мовою.

За розпорядженням секретаріату освіти «У справі тимчасових змін научних планів» передбачалося замінити обов'язкове вивчення польської та німецької мов на українську. Польська мова залишалась у середніх школах як факультативний предмет. У всіх державних і приватних школах з недержавною мовою навчання вводилась українська мова як навчальний предмет. У початкових школах українська мова була обов'язковою з третього року навчання, а в школах іншого типу – з першого року. Навчальна програма з історії і географії у всіх школах, незалежно від мови навчання, базувалась на історії та географії України і в зв'язку з ними на історії інших земель, заселених слов'янськими народами.

На території ЗУНР діяли українські гімназії в Бережанах, Дрогобичі, Золочеві, Самборі, Станіславі, Сокалі, Стрию, Тернополі (відкрита у 1898 р.), працювали учительські семінарії у Бережанах, Коломиї, Самборі, Сокалі, Станіславі, Тернополі і інших містах. Законом від 4 лютого 1919 р. було

удержавлено українські приватні гімназії в Копичинцях, Рогатині, Чорткові, Яворові, Городенці, Долині, учительські семінарії в Коломиї, Тернополі і Львові. Всього в ЗУНР діяло 20 українських гімназій, три реальні школи та 7 учительських семінарій. Педагоги, працівники секретаріату освіти, політичні діячі виробили систему поглядів на національну школу. Але здійснити задумане їм не вдалося.

Заслужовують на окрему увагу ідеї референта секретаріату освіти С. Сірополка. В серії своїх статей під назвою «Завдання нової школи» він писав: «Для сучасного життя необхідні самодіяльні, настирливі в досягненні своєї мети, шануючи працю, розумово та морально розвинені працівники як безпосередні учасники родинного, громадського та державного життя.

Підготовка до такого життя – самостійного та трудового, розумного та морального, особистого та громадського й ставить основне завдання сучасній школі. Школу потрібно розуміти як самодіяльну трудову дитячу громаду, як знамено майбутнього ідеального суспільного устрою...

Щоб навчання було дійсно виховуючим і формуючим розум та волю дітей, необхідно сполучити шкільний матеріал з особистими враженнями дітей, пов'язати його з певною місцевістю, зі студіюванням тієї місцевості в різних відношеннях...

С. Сірополко уявляв нову школу як школу праці, а також як таку, що дає простір естетичним переживанням дитини.

Народна школа, яка відкрита для всіх, не може залежати від якогось одного релігійного погляду, не може бути релігійною чи нерелігійною, тобто вона повинна бути світсько-нейтральною школою.

Основний педагогічний принцип – школа з рідною мовою викладання. Для реалізації цього принципу треба забезпечити кожній національності відкриття своєї школи державними чи громадськими коштами.

Перше місце у програмі початкової школи повинна зайняти рідна мова. Учитель повинен розвинути в дітях не тільки любов до рідної нації, але й розумову свідомість вартості своєї нації. У школі не повинно бути ніякої політики, ні урядової, ні протилежної; тут повинні панувати лише наука та мистецтво.

Школа повинна бути зв'язана з життям, з самодіяльністю учнів. З метою виховання умілого громадського працівника у ній повинно діяти шкільне самоврядування.

У грудні 1917 р. більшовики на з'їзді у Харкові проголосили Українську Радянську Республіку. Але їх влада в Україні в перші роки поширювалася лише на сході (Донбас), території УНР вони окупували лише періодами.

В перший (січень-лютий 1918 р.) і другий (лютий-серпень 1919 р.) періоди свого панування вони дотримувалися в освіті думки про те, що українське населення саме має право обирати мову навчання своїх дітей. Але через сітку спеціальних агітаторів більшовики домагалися схильності людей до російської мови, що, у свою чергу, сприяло руйнуванню української освіти.

Остаточно радянська влада в Україні закріпилася з часу третього окупування її більшовиками (з грудня 1919 р.).

Спочатку українські більшовики не мали чіткої освітньої політики, спрямувавши свої зусилля, передусім, на ліквідацію старої системи освіти, відокремлення школи від церкви, формування нового апарату управління освітою, втягнення у революцію і привернення на свою сторону широких мас учительства тощо. У грудні 1917 р. вони створили Народний Комісаріат Освіти України на чолі з В. Затонським.

Нову українську систему освіти більшовики намагалися будувати за російським зразком. Беручи за основу «Положення про єдину трудову школу», що діяло в Радянській Росії, вони прийняли у травні 1919 р. «Положення про єдину трудову школу УРСР». «Положення» передбачало:

запровадження безплатного і спільного навчання дітей обох статей з 8-ми років, загальноосвітній і політехнічний характер навчання, заборону релігійного виховання, введення в основу роботи школи продуктивної праці дітей.

Заперечувалися перевідні і випускні экзамени, не допускалися домашні завдання учням, поділ на класи замінювався поділом на групи за рівнем підготовленості дітей до певних видів занять, ліквідовувалася 5-бальна система оцінювання знань.

У липні 1920 р. Наркомос УРСР видав «Декларацію про соціальне виховання дітей». У ній визначалися основні принципи політики Радянської України у галузі освіти і виховання підростаючого покоління. «Декларація» вказувала на необхідність виховання дітей в дусі комунізму, трудового виховання, поєднання навчання і виховання у єдиному процесі. Окремі питання у документі трактувалися з позицій теорії «відмирання школи», замість шкіл рекомендувалися дитячі будинки та дитячі комуни, основним підручником проголошувалося життя, недооцінювалася роль сім'ї у вихованні дітей (виходили з помилкової думки про неминуче відмирання сім'ї в умовах соціалізму), а саме соціальне виховання розглядалося як засіб руйнування сім'ї і усунення її від виховання дітей.

У березні 1920 р. було затверджено українську радянську систему освіти, яка діяла з різними доповненнями десять наступних років. В основу даної системи було покладено соціальне виховання, а робота всіх освітніх і виховних закладів будувалася за трудовим принципом (на базі продуктивної праці для виявлення професійних нахилів дітей) і за своїми завданнями та змістом утворювала єдину систему професійної освіти. Її автор тодішній Нарком освіти Г. Гринько виходив з важливих потреб українського народу:

– необхідність підготовки кваліфікованих робітників для потреб відбудови господарства;

– необхідність організації захисту дітей і турботи про них через велику кількість сиріт і напівсиріт, які з’явилися у результаті революції та війни (~ 1 млн. або 1/8 всіх дітей).

Схема шкільної освіти за проектом Г. Гринька була такою: дошкільні заклади соціального виховання (дитячий садок, дитячий будинок, комуна, колонія) для дітей від 4 до 8 років; єдина трудова школа для дітей від 8 до 15 років (І концентр 4–річний – з 8 до 12 років, II концентр 3–річний – з 12 до 15 років); професійні школи (для молоді віком 15–18 років) і вищі навчальні заклади (технікум, інститут, академія).

Хоч у травні 1920 р. було прийнято спільне рішення Наркомосів України і Росії «Про єдність освітньої політики», але українська система освіти складалася дещо відмінно від тієї, що діяла в Росії, хоч і будувалися вони за одним трудовим принципом.

У Росії освіта була **політехнічною**, а в Україні всі навчальні заклади, поєднуючись з виробництвом вже з першої ланки, утворювали єдину систему професійної освіти. У Росії єдина трудова школа була дев’ятирічною, а в Україні – семирічною. У Росії технікум був підготовчою школою до інституту, а в Україні інститут і технікум визнавалися як рівноправні вищі учбові заклади з тією різницею, що технікум випускав вузьких спеціалістів-інструкторів, а інститут – висококваліфікованих спеціалістів-практиків.

На відміну від російської українська система виключала зі своєї схеми університети, у 1920 р. вони були реорганізовані в інститути народної освіти. Підготовку вчених з тієї чи іншої галузі науки здійснювали академії і різні інститути теоретичного знання.

З погляду наукової педагогіки українська система освіти стояла нижче від російської. Але її існування свідчило про невеликий тиск Москви і про певну незалежність Наркомосу України від уряду Росії. Розходження в українській і російській системах освіти зберігалися аж до 1930 р.

В цілому проект Гринька будувався за основними принципами, які майже не відрізнялися від тих, які були прийняті в Українській державі: школа мала бути єдиною, трудовою, виховною і національною. Але в умовах радянської влади національною вона могла бути лише за формою, а зміст її був інтернаціональний. Не дивлячись на те, що у вихованні проголошувався принцип народної творчості, все шкільництво підпорядковувалося більшовицькій партії і її центральним органам, без волі яких нічого не можна було робити.

2. Розвиток українського шкільництва у період між першою і другою світовими війнами

Радянська влада приділяла серйозну увагу проблемам розвитку освіти. Її керівництво добре розуміло, що освіта відіграє надзвичайно важливу роль у розбудові держави. У травні 1921 р. уряд Радянської України видав декрет про ліквідацію неписьменності.

До цієї справи було залучено багато вчителів, грамотних людей інших професій, швидкими темпами створювалася мережа пунктів і шкіл ліквідації неписьменності (лікнепів). Вся робота Наркомосу здійснювалася під безпосереднім керівництвом більшовицької партії.

Протягом перших тридцяти років радянської влади основним державним документом про народну освіту в Україні служив «Кодекс законів про народну освіту в УРСР», прийнятий 2 листопада 1922 р. «Кодекс» визначав наступну систему шкільної освіти, яка існувала до 1930 р.:

- Професійна школа (15-17 р.)
- Трудова семирічна школа (8–15 р.):
- I концерн (4 роки); II концерн (3 роки)
- Дитячий будинок (4–17 р.)
- Дитячий садок (4–8 р.)

У зв'язку з великою кількістю безпритульних дітей і поширеною дитячою злочинністю у «Кодексі» вказувалося на

необхідність відкриття виховних закладів для малолітніх правопорушників: дитячих будинків, трудових колоній і комун, дитячих прийомників і розподільників. Вказувалося і на необхідність створення закладів соціального виховання: дослідно-педологічних станцій, лікарсько-педологічних кабінетів і ін.

В основу роботи всіх освітніх і виховних установ були покладені трудовий процес та гармонійне виховання дітей шкільного віку. Вказувалося на велике значення дошкільного виховання, професійної освіти, пролетаризації вищої школи, поширення політичної освіти серед усього народу тощо. Основними принципами системи народної освіти визначалися:

- єдність мети і завдань на всіх ланках;
- обов'язковість, безплатність і спільність для обох статей навчання в трудових і професійних школах до 17-річного віку;
- перевага у прийомі до всіх установ для дітей робітників і селян;
- відокремлення школи від церкви, заборона релігійного навчання і виховання дітей.

Українська система народної освіти продовжувала зберігати відмінності стосовно тієї системи, яка діяла в Росії: професійний характер освіти, семирічна школа, відсутність університетів, рівний статус технікумів з інститутами. Але ці дві системи об'єднували: спільна мета – через школи до соціалізму; один принцип – державна монополія в освіті.

До кінця 20-х років у Радянській Україні спостерігається диференціація існуючих та поява нових типів шкіл. Семирічки у містах і селах ділилися відповідно на фабрично-заводські (ФЗС), що набирали індустріального ухилу, та агрономізовані семирічні школи, орієнтовані на сільське господарство. З кінця 20-х років почали з'являтися фабрично-заводські десятирічки (ФЗД) шляхом доповнення

ФЗС третього концерну (15–17 р.). Для обслуговування сільської молоді 16–17 р., яка мала попередньо початкову освіту, створювалися школи селянської молоді. З метою реалізації принципу поєднання освіти з виробництвом почали утворюватися школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) для молоді віком 15–16 р.

1921 року вперше в Україні з'являються робітфаки – нові навчальні заклади, у яких навчалися делеговані профспілками, партійними організаціями та армією робітники. Робітфаки існували здебільшого при вищих учбових закладах, але іноді і самостійно. Вони були індустріально-технічними та сільськогосподарськими. Термін навчання 2–4 роки.

Робітфаки виступали засобом реалізації принципу пролетаризації вищої школи, оскільки їх випускники могли туди потрапити без вступних іспитів. Проголошенням цього принципу держава відкривала двері до вузів дітям робітників і селян, обмежуючи вхід туди дітям інтелігенції і священиків. Пролетаризація забезпечувалася також специфікою вступних іспитів для різних категорій населення, коли діти робітників і селян складали їх за спрощеними програмами. Також існували регулярні перереєстрації («чистки»), у ході яких безжалісно викидалися з вищої школи студенти, які приховали своє справжнє соціальне походження, замінивши його на робітничо-селянське.

Радянська влада ліквідувала академічну свободу вищої школи, що рівно ліквідації свободи наукового дослідження. З погляду більшовиків нема чистої науки і знання, тому й автономія вищої школи, як вияв духу науки, є абсурдом: все повинно бути підпорядковане державі. На цій підставі вважалося, що на чолі вузу повинен стояти ректор-комуніст, призначений владою.

До 1923 р. Наркомос України не мав визначеного плану організації роботи трудової школи. Було проголошено

принцип творчості, що давало можливість учителям вільно вибирати зміст і методи навчання і виховання. З 1921 р. видавалися «Порадники соціального виховання», за допомогою яких у вигляді загальних вказівок здійснювалося загальне регулювання навчально-виховного процесу.

Лише 1923 року Наркомос видав «Єдиний виховно-навчальний план в установах соцвиху для дітей до 15 років в УРСР». Він окреслював три головні аспекти підготовки учнів: трудовознавство, культурознавство та природознавство. Через надмірний вплив «Декларації про соціальне виховання дітей» його автори надавали освіті другорядне значення, вона, на їх думку, сама прикладеться у процесі виховання, а традиційне навчання у школі визнавалося «буржуазною педагогічною мудрістю».

На основі «Плану...» були розроблені комплексні навчальні програми (теми-комплекси), що будувалися за принципом синтетичного узагальнення всього навчального матеріалу за схемою: природа–праця–суспільство. Окремі навчальні предмети не виділялися.

Вибрані комплекси знань (наприклад, про Землю) вивчалися вказаними вище трьома блоками: 1-й блок – елементи природничих знань, 2-й блок – знання з різних галузей виробництва, техніки і ін., 3-й блок – матеріали суспільствознавчого характеру. Вчителі-предметники повинні були одночасно і максимально узгоджено розкривати окремі сторони визначеного комплексу знань (явище колективного викладача). Позитивним у цих програмах було наближення змісту навчання до життя, реалізація міжпредметних зв'язків, формування активного ставлення учнів до природи тощо. Найголовнішим недоліком було те, що комплексна система освіти не давала учням систематичних знань з основ наук. Існувала проблема знань позакомплексного простору (Чи поєднувати роботу по засвоєнню звуків мови або дробів з вивченням теми «Тварини»? і ін.).

З 1930–1931 н.р. комплексну систему навчання замінили на комплекси-проекти (метод проектів). Нова система включала дві частини: постійну (зміст основного матеріалу, який треба вивчити) і динамічну (ланцюг завдань (проектів), через виконання яких засвоюється основний зміст освіти). Динамічна частина розробляється щорічно залежно від конкретних умов, контингенту учнів тощо. Метод проектів реалізовувався у формі цільових завдань учням (наприклад, зробити електропроводку в будинку), які вони виконували після відповідних інструкцій і під наглядом учителя. Часто назви проектів являли собою своєрідні політичні лозунги «За...», «Включимось...», «Допоможемо...» і т. д. («Включимось в електрифікацію села»). Основними недоліками методу проектів були: безсистемність і поверховість знань, шматкоподібний виклад матеріалу, знання і уміння учнів підпорядковувалися проектам.

В кінці 20-х років в українській школі мав місце **бригадно-лабораторний метод навчання**, коли та чи інша тема пророблялася самостійно групою (бригадою) учнів у кількості 5–10 чоловік. Цей метод мав ряд недоліків: усувалась керівна роль учителя, облік роботи здійснювався для бригади в цілому, а не для окремих учнів, не проводилася індивідуальна робота з учнями; не було матеріальної забезпеченості шкіл для самостійної роботи учнів; не враховувався вік і підготовленість дітей при комплектуванні бригад; часто матеріал був просто незрозумілий для окремих учнів і навчання перетворювалося у просте зубріння.

У 20-х роках існувала проблема оцінки і обліку знань учнів. педагогічна література критикувала такі види контролю як опитування, оцінка, залік, екзамен. Як колективні форми обліку використовувалися конференції, диспути, реферати, колективні щоденники. Формами індивідуального обліку виступали участь дитини у дискусії, процес виконання учнем певної роботи, врахування якості

виконаної роботи. Учні вели облікові картки відвідування кабінетів чи виконаних завдань. Підкреслювалась роль самоконтролю і самообліку. Поступово у школи ввійшла чотирьохбальна система оцінок: незадовільно, задовільно, цілком задовільно, добре.

Якщо період 20-х років для освіти можна назвати періодом творчих пошуків, то 30-ті роки являли собою період її уніфікації та жорсткого контролю з боку більшовицької партії. На початку 30-х років було видано ряд партійних постанов, які вносили в існуючу систему народної освіти України відчутні зміни, спрямовані на її уніфікацію, причому на російський зразок.

Партійні постанови «Про початкову і середню школу» (1931 р.) та «Про навчальні програми і режим в початковій і середній школі» (1932 р.) обмежували творчість учителів і встановлювали жорсткі рамки функціонування загальноосвітньої школи. Вони були спрямовані на універсалізацію освіти (змісту, форм, методів навчання), робили акцент на марксистську світоглядну спрямованість шкільних курсів. Вводився індивідуальний облік знань і запроваджувалися екзамени. З метою зміцнення порядку і дисципліни у школах посилювалася керівна роль учителя, вводився чіткий режим.

З 1933 р. відмінено практику складання місцевих навчальних планів і програм та затверджено нові уніфіковані навчальні плани для всіх типів шкіл, введено предметність викладання.

1934 року партійною постановою «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР» було відмінено всі типи шкіл і встановлено єдину систему освіти: початкова школа (1–4 класи), неповна середня школа (1–7), середня школа (1–10 класи). Групи реорганізувалися у класи. Зміцнювалося єдинокерівництво керівника школи, зростали вимоги до його походження.

У зв'язку з рішенням союзного уряду Україна повертається до університетів (першим відкрився 1933 року Київський університет). Було знижено статус технікуму до рівня середнього спеціального навчального закладу.

1935 року окремою партійною постановою давалися конкретні вказівки про початок і закінчення шкільних занять, тривалість уроку, вводилися правила поведінки і єдина форма одягу для учнів, запроваджувалися єдині норми і 5-бальна система оцінки успішності.

У липні 1936 р. було прийнято партійну постанову «Про педологічні перекручення в системі Наркомосів». Постановою ліквідувалася педологія, яку тоді розглядали як універсальну науку. Вказувалося, що вона ще не склалася і повна шкідливих антимарксистських тенденцій. Ставилася вимога повного відновлення педагогіки, яка через неучтвo її керівників була відсунута педологією на другий план і розглядалася в системі наркомосів, передусім, як емпірична, наукоподібна дисципліна.

3. Українська школа в роки другої світової війни і в повосенний час.

З 1939 р. до основних територій України була приєднана Західна Україна і там радянська влада почала інтенсивно запроваджувати свої порядки. У західноукраїнських школах вводились радянські навчальні плани, місце польської мови займала російська. Вивчення польської історії і культури знімалося, а натомість шкільні підручники наповнювалися антирелігійною пропагандою та статтями про діяльність більшовицьких вождів.

Позитивним було те, що у школи Західної України (передусім сільські) прийшла рідна мова, освіта оголошувалася безкоштовною.

Але перебудова школи на радянський манер супроводжувалася її русифікацією (всі команди на уроках фізичної культури подавалися російською мовою, у роботі з

дітьми використовувалися російськомовні пісні, вірші, ігри тощо) та активним вилученням з неї «націоналістичних елементів». Замовчувалися неvigідні центральному урядові українські культурні діячі і їх ідеї, одночасно оспівувалася керівна роль комуністичної партії. Атеїстична радянська школа не допускала церкву до пропагування української духовності. Все це виховувало у школярів байдужість до національних питань.

Великих збитків українській школі нанесли німецькі окупанти. За період окупації фашисти знищили на території України 8 тис. шкіл і зруйнували 10 тис. шкільних приміщень. Метою їхньої шкільної політики на загарбаних територіях було онімечення населення та виховання покірності німецькому рейху. Гітлер вважав, що освіта для завойованих східних народів може згубно впливати на інтереси Німеччини. За його словами, «не можна, щоб вони (слов'янські народи) знали більше, ніж значення дорожніх знаків, а географію можна обмежити фразою: столиця рейху – Берлін».

Для реалізації своїх освітніх планів на Україні фашисти намагалися створити там т. з. «народні школи», для яких достатньо 4 класи. Метою навчання у таких школах повинно бути лише лічба, уміння розписатися та виховання покірності німцям. Уміння читати вважалося зайвим. Окупанти повністю заперечували існування на загарбаних територіях середніх та вищих шкіл.

Слід зауважити, що до населення Галичини німці ставилися більш лояльно, ніж до наддніпрянців. Вони майже не нищили на західноукраїнських землях українські початкові школи. Там навчання проводилось рідною мовою, у підручниках певною мірою відображалася українська культура, у шкільну програму були введені уроки релігії. Але вже з третього класу починалося вивчення німецької мови (за

радянської влади вивчення російської мови починалося з першого класу).

В окупованому Києві німцями було створено «Український науково-методичний інститут шкільної освіти», видавався педагогічний журнал «Українська школа», відкрито кілька учительських семінарій для підготовки вірнопідданих вермахту педагогічних кадрів.

Щодо розвитку радянського шкільництва в Україні за роки війни, то тут можна умовно виділити **два періоди**: **перший** (1941–1942 рр.) спрямований на збереження школи і перебудову її роботи у відповідності до умов воєнного часу; **другий** (1943–1944 рр.) передбачав зміцнення школи на звільнених територіях і підвищення якості її роботи.

Вже на початку війни Наркомосом було створено групу працівників, які займалися евакуацією дітей, учителів, дитячих будинків, педагогічних навчальних закладів у східні райони країни. Тому у вересні 1941 р. заняття почалися лише в окремих школах, що не евакуювалися, в Донбасі, Одесі, Севастополі. Деякі школи працювали на територіях Сумської і Чернігівської областей, що контролювалися партизанами. Багато шкіл евакуювалися на Схід і почали новий навчальний рік в інших республіках – Росії, Казахстані, Туркменії, Грузії і ін.

У роки війни мали місце «лісні школи», які відкривалися партизанами. Здебільшого вони були початковими і діяли у складних умовах. Для занять не було пристосованих приміщень, здебільшого вони проводилися у селянських хатах, у лісних сторожках, на відкритому повітрі. Часто доводилося змінювати місця розташування лісних шкіл, не вистачало паперу, шкільного приладдя, працювали за самостійно розробленими навчальними планами.

У міру визволення України від окупантів почалась відбудова шкіл. У лютому 1943 р. було видано постанову

українського уряду «Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів».

На вересень 1944 р. на переважній більшості територій України відновилась робота шкіл, хоч і проходила вона у складних умовах розрухи, зростання кількості безпритульних дітей тощо.

Постановою уряду від 8 вересня 1943 р. прийом дітей до школи почав здійснюватися з 7-річного віку, вводилося роздільне навчання хлопчиків і дівчаток в загальноосвітніх школах (мало місце до 1954 р.).

За роки війни з'явилися нові навчально-виховні заклади (школи робітничої і селянської молоді, суворовські і нахімовські військові училища), широкого розповсюдження набувають дитячі будинки для дітей-сиріт.

1944 року було видано ряд постанов, за якими вводились: відмінена раніше 5-бальна система оцінювання успішності; обов'язкові випускні экзамени, нагородження золотою і срібною медалями учнів-відмінників, які закінчували школу.

Після звільнення територій Галичини від німецьких завойовників туди були надіслані учителі-добровольці, щоб піднімати народну освіту, яка була повністю зруйнована. Це пояснювалося тим, що, з однієї сторони, в Західній Україні бракувало вчителів (загинули, ще воювали, емігрували, пішли в УПА), з іншої сторони, радянська влада хотіла швидкими темпами запровадити на цій території комуністичну ідеологію і заволодіти душами галицької молоді. У школах використовувалися підручники шкіл Східної України, швидко зростали піонерські і комсомольські організації.

Після війни розгорнулася активна робота з відновлення роботи школи на всіх територіях України. 1949 року відбувся перехід до загальної обов'язкової семирічної освіти. З 1956 р. створюється новий тип школи – школа-інтернат, куди приймалися діти одиноких матерів, інвалідів, сироти.

24 грудня 1958 р. було видано закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Цей закон визначав:

- перехід до обов'язкової 8-річної освіти для дітей віком від 7 до 15–16 років;

- організацію виробничого навчання і виробничої практики з метою поєднання навчання з продуктивною працею дітей (вся молодь віком 15–16 років повинна була включатися у посильну суспільно-корисну працю);

- структуру основних типів шкіл:

- а) школи робітничої і селянської молоді (вечірні і заочні середні загальноосвітні школи), де працююча молодь, яка має 8 класів, отримує середню освіту і підвищує професійну кваліфікацію протягом 3-х років;

- б) середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням (11-річні: 8 класів + 3 роки для отримання повної середньої освіти та професійної підготовки в одній із галузей народного господарства);

- в) технікуми й інші середні спеціальні учбові заклади, де на базі 8-річної освіти отримується загальна середня і середня спеціальна освіта.

Розвиток освіти й педагогіки у 60-ті роки.

Важливим завданням у галузі народної освіти у 60-ті роки було здійснення в країні загальної обов'язкової середньої освіти, перехід школи на новий зміст освіти, удосконалення навчального процесу і виховання учнів.

Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів від 10 серпня 1964 р. «Про зміни терміну навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» було встановлено замість 3-річного – 2-річний термін навчання в середній школі на базі 8-го класу.

Школа знову ж ставала 10-річною. Причинами відходу від 11-річної школи були: перша демографічна криза (школу закінчували діти війни, яких було мало, і тому тримати

молодь зайвий рік в школі було невинуватено); незначний процент випускників 11-х класів йшов у виробництво за отриманим фахом; слабка матеріально-технічна база виробничого навчання; у багатьох школах виробниче навчання не було органічно пов'язане з вивченням основ наук. У зв'язку з цим, у 1966 р. в «Закон про школу» було внесено часткові зміни, у відповідності з якими скасовано обов'язкову професійну підготовку в загальноосвітніх школах, яка не виправдовувала себе (лише незначний відсоток випускників йшов у виробництво за отриманим фахом).

Також у листопаді 1966 р. видано постанову, за якою у школах вводилися факультативні курси з окремих учбових предметів, починаючи з 7 класу, що обиралися за бажанням учнів, визначався порядок організації диференційованого навчання – створення певної кількості шкіл і класів з поглибленим вивченням в 9–10 класах окремих навчальних предметів, вводилося викладання систематичних курсів з четвертого класу, а не з п'ятого.

Суттєвим у 60-ті роки ХХ ст. було запровадження в українській школі кабінетної системи навчання. У ці роки серед вчителів шкіл і працівників органів народної освіти виділяється багато ентузіастів, добрих організаторів, справжніх майстрів педагогічної справи.

Також у цей час у загальноосвітній школі широко запроваджуються нові методи навчання (проблемне, програмоване навчання, дослідницький метод та ін.)

На зазначений період припадає діяльність видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Його теоретичні висновки, дослідження, особистий досвід роботи з дітьми, літературна спадщина є безцінним вкладом у вітчизняну педагогічну науку.

4. Школа і педагогіка України в період застою (70–80 рр.)

У 1970 р. був прийнятий новий Статут середньої загальноосвітньої школи: випускники восьмирічних шкіл могли продовжити освіту в загальноосвітніх повних середніх (десятирічних) школах (9–10 класи), середніх спеціальних навчальних закладах – технікумах (3–4 роки навчання), а також в школах робітничої і селянської молоді (9–11 класи). Всі ці навчальні заклади давали повну середню освіту і атестат зрілості.

У 1972 р. Постанова від 20 червня «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи», а також введені в дію з 1 січня 1974 року «Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» ставили перед школою завдання давати молоді глибокі і міцні знання основ наук і проголошували перехід країни до обов'язкової загальної середньої освіти. Висувалося завдання завершити до 1975 р. здійснення середнього всеобучу, переходу на нові навчальні плани і програми.

Школа орієнтувалася на створення кабінетної системи навчання, ефективне використання ТЗН, кіно, радіо і телебачення. З метою стимулювання постійного росту кваліфікації, педагогічної майстерності і творчої ініціативи викладацьких кадрів запроваджувалась атестація учителів. За результатами атестації вчителям, які найбільш успішно працювали, присвоювались звання «старший вчитель», «вчитель-методист».

У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів «Про дальше покращення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» від 22 грудня 1977 р. вказувалося, що школа зобов'язана допомогти учням оволодіти глибокими знаннями основ наук і трудовими навичками, підкреслювала важливість єдності навчання і виховання, тісного взаємозв'язку розумового, трудового і морального виховання, а також поєднання навчання з участю у виробничій праці. Особлива увага приділялась питанням змісту і методам

навчання, удосконаленню навчально-виховного процесу, позакласної і позашкільної роботи, яка повинна враховувати інтереси і бажання школярів.

Одночасно з даною постановою була прийнята постанова про безплатне користування підручниками і про створення шкільних бібліотечних фондів підручників.

У 70-х і на початку 80-х років було прийнято ще ряд документів, спрямованих на піднесення роботи системи народної освіти. Але вони не працювали і радянська школа, піддаючись «застійним» впливам, характерним для всього суспільства, і все більше входила у кризовий стан.

У 1984 р. була зроблена спроба вивести школу з кризи, накреслено заходи по проведенню реформи загальноосвітньої і професійної школи, яка мала на меті подолання наявних недоліків в системі освіти, в змісті і методах навчання і виховання.

1984 року було окреслено та прийнято основні напрямки шкільної реформи, де передбачалося: підвищення якості освіти і виховання; поліпшення постановки трудового виховання і професійної орієнтації учнів; зміцнення навчальної дисципліни і розвиток учнівського самоуправління; підняття громадського престижу і авторитету учителя, покращення його теоретичної і практичної підготовки тощо. Для реалізації поставлених завдань було видано ряд партійних постанов. Зокрема, на основі розробленого плану партійними постановами у країні було проголошено перехід на навчання дітей з 6-річного віку та на 11-річний термін шкільного навчання; змінювалася структура загальноосвітньої школи (початкова 1–4 класи, неповна середня 1–9 класи, середня школа 1–11 класи), зменшувалась наповнюваність 1–9 класів до 30 чоловік, 10–11 класів до 25 чоловік.

Але всі проведені заходи у зв'язку із скочуванням країни у прірву економічної кризи не дали бажаного результату. Вже

на першому році реформування освіти на урядовому рівні було констатовано, що «реформа забуксувала». Школа залишалася у кризовому стані.

5. Демократизація суспільного життя в Україні у середині 80-х років та початок відродження національної школи.

В кінці 80-х років, внаслідок перебудовчого напрямку політики М. Горбачова, в Україні відбувся ряд подій, які сколихнули національну самосвідомість українців. Прийнято Декларацію про державний суверенітет України, проголошено незалежність, прийнято Закон про мови, відбувся Перший Конгрес Міжнародної асоціації українців, обрано Президента України, зрештою, що має особливе значення для освітян, розвитку шкільництва, прийнято закон «Про освіту», проведено Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому затверджено державну програму «Освіта ХХІ століття».

4 червня 1991 р. було прийнято постанову Верховної Ради УРСР «Про порядок введення в дію Закону УРСР «Про освіту» (прийнятий Верховною Радою 3.05.91 р.).

У відповідності із Законом метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками, спеціалістами.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної самосвідомості, взаємоповаги між націями.

Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства.

В ст. 3 «Закону» визначається право на освіту незалежно від статі, расової, національної приналежності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Це право забезпечується:

- розгалуженою мережею НВЗ, заснованих на різних формах власності, наукових установ, закладів підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів;
- відкритим характером НВЗ, створенням умов для вибору профілю і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- різними формами навчання – очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Для одержання документа про освіту громадяни мають право на державну атестацію.

В ст. 5 сформульовані основні принципи освіти:

- доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм;
- пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей над політичними і класовими інтересами;
- органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти у державних НВЗ;
- інтеграція з наукою і виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогнозованість системи освіти;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- відповідність освіти світовому рівню;

– поєднання державного управління і громадського самоврядування в системі освіти.

В ст. 8 йдеться про відокремленість НВЗ від церкви, про їх світський характер.

В ст. 9–15 мова йде про управління освітою і громадське самоврядування в системі освіти, повноваження органів державного управління освітою та місцевих Рад народних депутатів у галузі освіти.

В Законі «Про освіту» вперше йдеться про створення психологічної служби в системі освіти та про соціально-педагогічний патронаж, а також акцентується увага на медичному обслуговуванні, організації харчування у НВЗ, забезпеченні здорових і безпечних умов навчання і праці (ст. 21–23).

В ст. 25 «Структура системи освіти» перераховано структурні її компоненти:

- дошкільне виховання;
- загальну середню освіту;
- професійну освіту;
- вищу освіту;
- післядипломну підготовку;
- аспірантуру;
- докторантуру;
- підвищення кваліфікації, перепідготовку кадрів;
- позашкільне навчання і виховання;
- самоосвіту.

В ст. 26–44 йдеться про конкретну діяльність цих компонентів.

В розділі III «Учасники навчально-виховного процесу» йдеться про права та обов'язки вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, аспірантів, докторантів.

Всі вони мають право на:

- вибір профілю, форми навчання, індивідуальних програм, позакласних занять;

- користування навчально-виробничою, науковою, культурно-спортивною, побутовою, оздоровчою базою НВЗ;
- доступ до інформації в усіх галузях знань;
- участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах;
- одержання направлення на навчання, стажування до інших закладів, у тому числі за кордон;
- продовження освіти за професією, спеціальністю відповідно до одержаної кваліфікації;
- особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля;
- участь у добровільних самодіяльних об'єднаннях;
- безпечні і нешкідливі умови навчання і праці;
- забезпечення гуртожитками, інтернатами, стипендіями;
- трудову діяльність у позаурочний час незалежно від віку;
- перерву навчання у вищому навчальному закладі, професійному училищі;
- користування послугами закладів охорони здоров'я, засобами лікування, профілактики захворювань та зміцнення здоров'я;
- захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій адміністрації, педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність.

У відповідності із Законом забороняється відволікання учасників НВП за рахунок навчального часу на роботу і здійснення заходів, не пов'язаних з процесом навчання.

Обов'язки учасників НВП передбачають:

- систематичне й глибоке оволодіння знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищення загально-культурного рівня;

- додержання статуту, правил внутрішнього розпорядку НВЗ;

- додержання законодавства, моральних, етичних норм співжиття.

В ст. 49–53 йдеться про заняття педагогічною діяльністю, права і обов’язки педагогічних працівників, гарантії держави та заохочення їх.

Педагогічні працівники мають право на:

- захист професійної честі, гідності;

- вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи;

- індивідуальну педагогічну діяльність;

- участь в громадському самоврядуванні, виборах керівників НВЗ, якщо це передбачено їх статутами;

- користування подовженою оплачуваною відпусткою;

- пільгове забезпечення житлом у порядку, встановленому законодавством;

- одержання натуральної оплати у сільській місцевості на рівні працівників сільського господарства;

- підвищення кваліфікації, перепідготовку, вільний вибір змісту програм, форм навчання, організацій та установ, які здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку.

Обов’язки педагогічних працівників:

- забезпечити умови для засвоєння вихованцями, учнями, студентами і т. п. навчальних програм на рівні обов’язкових державних вимог, сприяти розвитку здібностей дітей, учнів, студентів;

- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти,

стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродітностей;

- виховувати повагу до батьків, жінки, культурно-національних, духовних, історичних цінностей України, країни походження, державного і соціального устрою, цивілізації, відмінних від власних, дбайливе ставлення до навколишнього середовища;

- готувати до свідомого життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

- додержуватися засад педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента;

- захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам;

- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну і політичну культуру.

Держава забезпечує педагогічним працівникам:

- належні умови праці, побуту, відпочинку, медичне обслуговування, підвищення кваліфікації не рідше одного разу на п'ять років,

- правовий, соціальний, професійний захист;

- безплатне користування житловою площею з опаленням і освітленням у сільській місцевості, с. м. т. відповідно до чинного законодавства;

- компенсації при втраті роботи, у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, встановлені законодавством;

- виплату пенсій, в тому числі за вислугу років;

- встановлення середніх ставок і посадових окладів педагогічним працівникам народної освіти на рівні не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості (ст. 52) (у вузах – подвійна);

– при хворобі або каліцтві допомога виплачується до відновлення працездатності або встановлення інвалідності.

За досягнення високих результатів у навчанні і вихованні педагогічні працівники представляються до нагороджень державними нагородами, присвоєння почесних звань, відзначення державними преміями, іменними медалями тощо.

В ст. 54–55 йдеться про відповідальність батьків за розвиток дитини та їх права.

В розділі IV мова йде про фінансово-господарську діяльність, матеріально-технічну базу навчально-виховних закладів.

V і VI розділи присвячені проблемам міжнародного співробітництва.

Концепція середньої загальноосвітньої школи в Україні. 12.09.1991 р. Рішенням колегії Міністерства освіти України було затверджено Концепцію середньої загальноосвітньої школи України. Основні тези преамбули:

– критика існуючої школи і освіти:

1. Проголошений ідеологічний принцип (постулат) про обов'язковість середньої освіти без врахування реального стану справ у країні, орієнтація школи і вчителя на нівелювання природних задатків, інтересів та можливостей дітей, нехтування принципом диференціації навчання призвели до погіршення якості підготовки випускників школи, різкого падіння соціального статусу і престижу знань серед молоді. Школа все більше перетворювалась в бюрократичну ідеологічну установу, де панувала одноманітність, відчуження учня від школи, учителя від учня.

2. Особливо занедбаною виявилася сільська школа (недостатнє фінансування, слабка навчально-матеріальна база, невлаштованість вчителів).

3. Загострилося протиріччя між вимогою суспільства забезпечувати кожній людині єдиний, досить високий рівень загальної освіти і необхідністю всіляко задовольняти і

розвивати індивідуальні інтереси та здібності учнів, поглиблюване хибним тлумаченням принципу єдиної школи.

4. Неминучим наслідком вульгарного розуміння принципу єдиної школи стала жорстка централізація всіх сторін її життя, яка призвела до відчуження школи від суспільства і національної культури, до втрати школою національних традицій, до дискредитації вивчення рідної мови, літератури, історії свого народу.

5. Ігнорування того, що школа завжди є національною. Спроби формування позанаціональної, так званої загальнодержавської школи без будь-яких національних ознак і особливостей призвела до кризових явищ.

Враховуючи той факт, що в сучасних умовах школа повинна виступати важливим фактором відродження нації, виховання в молоді почуття національної свідомості й гідності, активним засобом боротьби з національним нігілізмом, з проявами комплексу національної неповноцінності, нижчості, відступництва від своєї нації, міністерство освіти вирішило розробити і затвердити концепцію загальноосвітньої школи України, що визначатиме основні підходи до відновлення культуротворчої функції школи і її відродження на гуманістичних і демократичних засадах з пріоритетом у її діяльності загальнолюдських цінностей і моралі над класовими і національними.

Вихідними положеннями концепції є:

1. Забезпечення суверенності за законодавством, структурою і змістом навчання і виховання системи народної освіти на Україні.

2. Спрямування змісту і організації навчально-виховної роботи в школі на формування національної самосвідомості, органічне поєднання в діяльності школи національної та інтернаціональної, загальнолюдської культури.

3. Забезпечення випускникам школи обсягу наукових знань на рівні світових стандартів загальної середньої освіти.

4. Відмова від політизації навчально-виховного процесу, нав'язування шкоді ідеологічних догм і доктрин окремих партій, організацій, рухів, церкви тощо.

5. Забезпечення незалежності державної системи освіти від церкви і її світського характеру.

6. Організація навчально-виховного процесу на основі максимального врахування і розвитку індивідуальних здібностей, нахилів, обдарованості дітей.

7. Автономність школи у виборі форм і методів навчально-виховного процесу.

8. Орієнтація виховної діяльності школи на розвиток особистісних сил учнів, здібностей, талантів, рис якостей, відносин.

9. Надання учням можливості реалізувати будь-які свої вимоги демократичним шляхом, об'єднуватися в добровільні демократичні дитячі організації, в діяльності яких пріоритет надається загальнолюдським духовним цінностям.

10. Органічне поєднання державних і громадських засад в управлінні народною Освітою, відмова від заформалізованих управлінських структур і командно-адміністративних методів управління.

11. Оптимізація оплати праці педагогів з урахуванням дійсних затрат сил і робочого часу, а також результативності педагогічної діяльності.

Мета, завдання і структура загальноосвітньої школи.

1. Головна мета школи – формування і розвиток соціально активної, гуманістично спрямованої особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою знань про природу, людину, суспільство, почуття національної самосвідомості, готовся до професійного самовизначення. Ця мета досягається різноманітними, диференційованими засобами.

2. Трудовий характер школи передбачає формування в учнів культу інтелектуальної і фізичної праці, поваги до

людей праці, готовності до включення в трудову діяльність. Основними засобами для цього є послідовна реалізація принципу поєднання навчання з продуктивною працею, формування в учнів комплексу загально-трудових умінь, підготовка до свідомого вибору професії.

Політехнічний характер школи передбачає засвоєння учнями наукових основ сучасного промислового і сільськогосподарського виробництва, усвідомлення соціальних та екологічних наслідків науково-технічного прогресу.

3. Державна система загальної середньої освіти відокремлена від церкви і носить світський, відкритий характер. Приватні громадяни республіки можуть навчати своїх дітей релігії індивідуально чи в створюваних релігійними організаціями навчальних закладах і групах. За баханням дітей чи їхніх батьків у школі може бути організоване добровільне вивчення «Історії релігії».

4. Найважливішим принципом загальноосвітньої школи є принцип гуманізму, відповідно до якого людині як вищій цінності суспільства надаються сприятливі умови для всебічного розкриття її здібностей і таланту, розвитку особистості. Школа покликана сприяти досягненню гармонії в поєднанні інтересів особи, суспільства і держави.

Гуманізація і гуманітаризація школи передбачає зміцнення органічного зв'язку навчання в ній з витоками національної культури, гуманітарними традиціями людства, досягненнями вітчизняної і світової громадської думки, подолання розриву між культурою, наукою і освітою.

Гуманізм школи полягає в послідовному поєднанні інтересів учнів і вчителів та виявляється у довірі та диференційованому підході до школярів, заснованому на врахуванні і розумінні їхніх індивідуальних особливостей і здібностей, запитів та інтересів, поваги до їх честі і гідності.

5. Головними напрямками відродження школи є реалізація в навчанні та вихованні підростаючого покоління ідеї

народності на основі засвоєння позитивних традицій національних культур; демократизація всіх сторін шкільного життя, перетворення школи з відомчої ідеологічної установи в громадсько-державний інститут, відхід від жорсткого одержавлення і регламентації діяльності, широкий розвиток самодіяльних засад, залучення громадськості до визначення і здійснення шкільної політики; індивідуалізація навчально-виховного процесу, організація його з врахуванням здібностей, нахилів, інтересів дітей та їхнього інтелектуального, фізичного і психічного розвитку; диференціація, яка передбачає варіативність змісту, форм і методів навчання та виховання; інтеграція зусиль від соціальних інститутів виховання – сім'ї, школи, трудових колективів, громадських організацій для поліпшення виховання підростаючого покоління.

6. Загальноосвітня школа функціонує у вигляді навчальних закладів різних типів:

- середня загальноосвітня школа. Забезпечує базовий рівень освіти з усіх загальноосвітніх предметів;

- школа з поглибленим вивченням окремих предметів. Забезпечує базовий рівень освіти з більшості навчальних предметів, а з деяких – вищий рівень знань;

- школа з профільним навчанням або спеціалізована школа. Передбачає базовий рівень освіти з більшості навчальних предметів і поглибленні знання з одного або декількох профілів: наукового спрямування (фізико-математичного, фізико-технічного, хіміко-біологічного, сільськогосподарського, філологічного, історико-суспільствознавчого, економічного, педагогічного тощо); художнього спрямування (музичного, образотворчого, акторського, вокального, хореографічного тощо); спортивного спрямування (за різними видами спорту).

Школи з поглибленим вивченням окремих предметів, з профільним навчанням та спеціалізовані школи можуть функціонувати як гімназії, ліцеї, колегіуми тощо;

- професійно-технічні училища (технічні ліцеї). Забезпечує майбутнім робітникам базових гуманітарних і природничо-наукових знань, загальнотехнічних дисциплін на галузевому рівні, а також спеціальних знань.

- можливе створення навчального закладу «дитячий садок-школа»;

- вечірні (змінні) загальноосвітні школи, очно-заочні середні школи;

- спеціальна школа для дітей з вадами розвитку.

Загальноосвітня школа є триступеневою:

I ступінь – початкова школа з тривалістю навчання – 3–4(5) років;

II ступінь – основна школа з тривалістю навчання 5 років;

III ступінь – повна середня школа (2–3 р.).

Ступені загальноосвітньої школи залежно від місцевих умов можуть функціонувати автономно. Між ступенями загальної середньої освіти забезпечуються єдність і взаємозв'язок, наступність мети, змісту, методів, засобів, організаційних форм навчання і виховання.

Школа і національна культура.

Школа об'єктивно виступає провідним фактором прилучення молоді до національної культури і традицій. Тут закладаються основи національної самосвідомості, прищеплюється любов до рідної мови, повага до свого народу, його історії і культури.

Споконвічність, первинність-культурно-історичної традиції народу, її діалектична єдність з загальною людською культурою, виступає вихідним принципом при конструюванні змісту освіти і всієї виховної діяльності школи.

Національний компонент змісту освіти включає знання рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій,

звичаїв, ідеалів, витоків і особливостей рідної культури, народної творчості, знання про суспільний і державний устрій України її міжнародне становище, населення, природні ресурси, економіку, науку, культуру, сучасні етнічні процеси.

Ці знання розкриваються як в обов'язкових навчальних предметах, так і в предметах за вибором учнів, у факультативних курсах.

Національне самовизначення школи вимагає широкого відображення національних елементів у її виховній діяльності, відродження краєзнавчої роботи у всіх можливих напрямках, залучення учнів до активної участі в збереженні і охороні святинь свого народу, пам'ятників історії, культури і природи, до освоєння традиційних ремесел і народних промислів.

В навчально-виховному процесі школи має широко використовуватись вироблена тисячоліттями мудрість народної педагогіки, виражена в усній народній творчості, в споконвічних загальнолюдських моральних засадах і нормах людини праці.

Зміст загальної освіти. Під змістом освіти автори концепції розуміють узагальнену систему знань про природу, сучасне виробництво, суспільство, культуру й мистецтво, про людину; систему узагальнених інтелектуальних і практичних умінь, навичок творчого розв'язання практичних і теоретичних проблем, етичних норм.

У процесі засвоєння змісту освіти в учнів формується уявлення про цілісну наукову картину світу, здійснюється їхній інтелектуальний, емоційний, морально-етичний, естетичний, фізичний розвиток, виробляється громадянська позиція, орієнтація на вільний вибір професій і спеціальностей згідно з прагненнями і здібностями.

Одним з провідних принципів формування змісту освіти є гнучкість і відкритість, а також певна відносна стабільність.

Сучасний етап соціального і науково-технічного прогресу вимагає істотного оновлення змісту загальної середньої освіти в таких основних напрямках:

- широке відображення національної історії, духовим та матеріальної культури, мистецтва в органічній єдності із світовою історією, культурою, здобутками людської цивілізації;

- встановлення більш раціонального співвідношення часу на вивчення соціально-гуманітарних, природничо-математичних, мовних, художньо-естетичних предметів, на трудове і фізичне виховання;

- визначення оптимального поєднання класичної спадщини і сучасних досягнень відповідної науки в змісті окремих навчальних предметів;

- відображення в змісті освіти інтегративних процесів, які відбуваються в сучасній науці та виробництві, запровадження ряду інтегративних курсів з метою формування цілісної наукової картини розвитку природи і суспільства і усунення навчального перевантаження учнів;

- узагальнення, систематизація і генералізація знань на основі фундаментальних наукових ідей, теорій, законів, принципів, наукових картин світу;

- врахування, інтересів учнів та їхніх індивідуальних особливостей, орієнтація змісту на розвиток здібностей та емоційно ціннісних ставлень учнів, їх. наукового світогляду та творчого мислення;

- посилення гуманістичного, політехнічного і екологічного спрямування змісту освіти, дієвості засвоєваних учнями знань;

- забезпечення варіативності навчальних планів і програм з метою врахування як регіональних і національних особливостей, так і відмінностей в інтелектуальній, емоційній, моральній сферах учнів у темпах і рівнях психічного розвитку дітей.

Концепцією середньої загальноосвітньої школи України в змісті освіти виділяються два компоненти: державний і шкільний, які опрацьовуються відповідно Міністерством освіти України і школою. Державний компонент змісту освіти є інваріантним стандартом загальноосвітньої підготовки, незалежним від регіональних умов та індивідуальних особливостей учнів.

В Концепції досить детально викладається характеристика предметів чи інтегрованих курсів як державного, так і шкільного компонентів, акцентується увага на курси за вибором і профільне навчання, факультативи й додаткові заняття, розглядається вивчення предметів мовного циклу.

Навчально-виховний процес (НВП)

1. Навчально-виховний процес загальноосвітньої школи будується виключно на засадах наукової методології. Вся організація НВП, зміст, форми і методи навчання та виховання є такими, що теоретичні і практичні відомості на будь-якому рівні вивчення строго відповідають даним сучасної науки, нормам загальнолюдської моралі. При вивченні історії та інших суспільних наук необхідно вчити розрізняти факти і їхнє тлумачення, оцінку; не нав'язувати учням категоричні, незаперечні судження та оцінки.

2. Школа повністю самостійна у виборі форм організації НВП, методів і засобів його реалізації. Будь-яке нав'язування учителям і школам типів, структур уроків чи методів їх проведення є неприпустимим (хоч не слід ігнорувати загально-педагогічними та методичними вимогами до організації НВП).

3. Засвоєння учнями змісту освіти має здійснюватись не стільки шляхом передачі готових висновків, скільки шляхом розвитку творчих задатків, здібностей, спрямованих на створення цінностей, знань і умінь, підведення учнів до самостійних умовисновків та узагальнень.

Пояснювально-ілюстративні і репродуктивні методи повинні органічно поєднуватись з проблемними методами, яга ставлять учня в умови самостійного набування знань; дискусіями, дидактичними іграми, творчими індивідуальними завданнями, з широким використанням сучасних ТЗН, поступовим впровадженням комп'ютерних технологій.

4. У НВП створюються умови для морально-етичної оцінки учнями реальних та навчальних ситуацій і перевірки своїх можливостей. Організація такої пізнавальної діяльності передбачає гнучке поєднання індивідуальної та групової, самостійної і керованої, класної і домашньої діяльності.

5. У НВП школи використовуються різноманітні форми навчальних занять – урок, лекція, семінар, навчально-практичне заняття, дидактична гра, колоквіум тощо шляхом поєднання їх у раціональній системі.

6. НВП будується на основі результатів всебічного систематичного і науково обґрунтованого вивчення психолого-фізіологічних особливостей учнів. З цією метою школи забезпечуються психологічною службою.

7. Орієнтація на всебічний гармонійний розвиток особистості учнів детермінує таку максимальну наповнюваність:

- у початкових класах і групах продовженого дня – не більше 20 учнів,

- у 5–11 класах – не більше 25. Недоцільним є об'єднання початкових класів у класи-комплекти незалежно від кількості дітей у кожному класі.

8. У школі створюється надійна система як запобігання неуспішності і відставання учнів у навчанні, так і робота з обдарованими дітьми (класи підтримки, класи вирівнювання, адаптації, індивідуальні заняття для реалізації здібностей, заняття з логопедом, лікувальна фізкультура, ритміка).

9. Духовне відродження школи вимагає гуманізації не лише змісту освіти, але й НВП. Вона полягає в створенні

такої атмосфери на заняттях, щоб задовольнялися природні потреби учнів у пізнавальній діяльності, спілкуванні, самовираженні і самоутвердженні.

10. Робота школи щодо нагромадження учнями позитивного соціального досвіду, їх громадянського змужніння передбачає включення дітей в систему колективних відносин. Становлення особистості немислиме поза колективом.

11. Учніма надається можливість при наявності здібностей і бахання достроково завершити навчання в школі. Передбачається система екстернатного складання екзаменів і можливостей дострокового одержання документа про здобуття середньої освіти.

12. Демократичні права учнів поєднуються з обов'язками глибоко оволодівати основами наук, дотримуватись навчальної і трудової дисципліни, бережливо ставитися до громадської власності, природи й навколишнього середовища. Обов'язковим є дотримання принципів загальнолюдської моралі і етики, здорового способу життя, нетерпиме ставлення до антигромадських проявів.

13. Естетичне виховання в школі здійснюється на засадах національної культури мистецтва, традицій і звичаїв народу, за рахунок вивчення предметів естетичного циклу (музика, співи, образотворче мистецтво, хореографія), організації позакласної роботи в галузі народного мистецтва тощо.

14. Органічною складовою життєдіяльності учнів, зміцнення їх здоров'я виступає фізична і розумова праця. Трудове виховання здійснюється у всіх видах НВ діяльності, забезпечується політехнічним і трудовим спрямуванням вивчення всіх навчальних предметів, залученням учнів до суспільно-корисної, продуктивної праці, до участі в технічній творчості тощо.

15. Обов'язковою умовою ефективного виховання учнівської молоді є широкий їх вихід за межі шкіл в

самодіяльні молодіжні об'єднання (спортивні команди, гуртки технічної творчості, літературні і театральні студії тощо).

Учитель сучасної школи

Учитель має бути:

- широко освіченою, глибоко ерудованою людиною високої моральної, інтелектуальної, фізичної і естетичної культури,

- глибоко обізнаним в своїй спеціальності і методично озброєним, таким, що розуміє особливості розвитку дітей різного віку, їхнього внутрішнього світу, мотивів поведінки,

- любити дітей, мати бажання і вміння спілкуватись з ними,

- із сформованим науково-педагогічним мисленням, почуттям нового;

- готовим до постійної самоосвіти, поглиблення і поповнення знань в різних галузях науки, мистецтва, культури.

В концепції передбачено шляхи забезпечення матеріального становища вчителів, відповідних умов праці і відпочинку, проведення атестації педагогічних кадрів (з ініціативи адміністрації і самого педагога).

Управління школою

1. Школа має юридичну та фінансову самостійність, будує свою діяльність на принципах самоврядування, гласності і демократії. Кожна школа опрацьовує власний статут, в якому визначається її мета й завдання, організаційна структура, а також норми і правила життя колективу, права і обов'язки його членів.

2. Управління школою ґрунтується на тісній співпраці державних органів і органів громадського самоврядування.

3. Колегіальним органом шкільного самоуправління є загальні збори колективу та обрана ним шкільна рада.

4. Демократизація управління школою передбачає моральне і матеріальне стимулювання творчих пошуків педагогів, підвищення рівня їхньої загальної культури і кваліфікації, професійної майстерності; створення комфортного морально-психологічного клімату, доброзичливих стосунків між учителями і учнями, учителями і адміністрацією школи, педагогічним колективом і батьківською громадськістю; створення дійової і ефективної системи учнівського самоврядування.

5. Персональну відповідальність за результати НВП несе педагог і керівництво школи. Будь-який адміністративний вплив на них з вимогою зміни реальних показників навчання і виховання є неприпустимим.

Необхідні умови реалізації концепції

Освіта повинна бути включена в систему найвищих соціальних пріоритетів.

Однією з умов успішної реалізації концепції є належне науково-методичне забезпечення всіх сторін педагогічного процесу. Психолого-педагогічна наука покликана розв'язати на теоретичному і прикладному рівні такі проблеми:

- принципи і критерії відбору змісту освіти, особливо її «ядра» (соціальне необхідного обов'язкового обсягу знань, умінь і навичок);

- шляхи і засоби диференціації та індивідуалізації навчання, розробка і апробація різних варіантів навчальних планів;

- підготовка сучасних програм, підручників, навчальних посібників, у яких реалізуються ідеї гуманізації і демократизму, єдності навчання і виховання;

- розробка надійної діагностики рівня вихованості і засвоєння учнями змісту освіти;

- умови розвитку здібностей і обдарованості учнів;

- наукове обґрунтування конкретних шляхів перебудови системи підготовки і підвищення кваліфікації вчителя.

Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»)

В грудні 1992 р. відбувся Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, на якому було розглянуто основні позиції Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»). Майже цілий рік йшло доопрацювання цього документу і лише 3.XI.1993 р. Кабінет Міністрів затвердив цю програму (підписав постанову Президент України Л.Кравчук).

Головна мета Програми – визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу XXI століття, створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі

1. Відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави.

2. Виведення освіти в Україні на світовий рівень шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад.

3. Подолання монопольного становища держави в освітній сфері через створення на рівноправній основі недержавних навчально-виховних закладів.

4. Формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Пріоритетні напрями реформування освіти

- 1) розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України;

2) забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти;

3) досягнення якісно нового рівня у вивченні базових предметів: української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук;

4) створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями;

5) забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров'я людей.

Основні шляхи реформування освіти:

– створення у суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння розвитку освіти, залучення до розвитку освіти всіх державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, кожного громадянина;

– подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел;

– розвиток освіти на основі запровадження у НВП сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень;

– відхід від засад авторитарної педагогіки, що утвердилася у тоталітарній державі;

– підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їх професійного та загальнокультурного рівня;

– формування нових економічних основ системи освіти, створення належної матеріально-технічної бази;

– реорганізація існуючих та створення навчально-виховних закладів нового покоління;

- радикальна перебудова управління сферою освіти шляхом її демократизації, децентралізації, створення регіональних систем управління навчально-виховними закладами;

- органічна інтеграція освіти і науки, активне використання наукового потенціалу вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, здобутків педагогів-новаторів, громадських творчих об'єднань У НВП;

- створення нової правової та нормативної бази освіти.

Принципи реалізації програми:

- пріоритетність освіти, що означає випереджувальний характер її розвитку, кардинально нові підходи до інвестиційної політики в освітній сфері;

- демократизація освіти, що передбачає децентралізацію та регіоналізацію управління системою освіти з дотриманням найбільш визначальних принципів освітньої політики Української держави, надання автономії навчально-виховним закладам у вирішенні основних питань їхньої діяльності, подолання монополії держави на освіту, перехід до державно-громадської системи управління освітою, утворення системи партнерства учнів, студентів і педагогів;

- гуманізація освіти, пріоритет загальнолюдських цінностей;

- гуманітаризація освіти, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості;

- національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями;

- відкритість системи освіти, що пов'язана з її орієнтованістю на цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, інтеграцію у світові освітні структури;

- безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової

підготовки, досягнення цілісності та наступності у навчанні і вихованні;

- нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості;

- багатокладність та варіантність освіти, що передбачає створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б освітнім запитам особистості; запровадження варіантного компоненту змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію НВП, створення мережі недержавних навчально-виховних закладів.

Значне місце в Програмі займає блок «Зміст освіти», де сформульовані стратегічні завдання реформування змісту освіти та основні шляхи реформування змісту загальноосвітньої підготовки та фахової підготовки.

Серед найбільш пріоритетних думок варто відзначити такі:

- вивчення української мови та українознавчих предметів в усіх навчально-виховних закладах;

- орієнтація на інтегральні курси;

- забезпечення альтернативних можливостей для одержання освіти;

- оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти, посилення гуманістичного спрямування змісту природничо-математичної підготовки;

- розширення трудового досвіду дітей, формування в них навичок самообслуговування, техніко-технологічних та економічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для залучення учнів до продуктивної праці та оволодіння певною професією;

- ознайомлення учнів з основами ринкової економіки, різними формами господарської діяльності;

- запровадження поліваріантності освітніх програм, поглиблення їх практичної спрямованості, широке використання новітніх педагогічних, інформаційних технологій та впровадження модульної побудови навчального матеріалу;

- використання досвіду народної педагогіки, залучення школярів для вивчення народних ремесел, створення умов до органічного включення їх у трудову діяльність;

- забезпечення безперервності і наступності у здобутті кваліфікаційних рівнів;

- поєднання споріднених професій та спеціальностей для забезпечення мобільності фахівців на ринку праці.

Окремим розділом йде «Національне виховання», як органічний компонент освіти, що охоплює всі складові системи освіти.

В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян України, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Пріоритетні напрями реформування виховання:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;

- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродітностей;
- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря,
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості і вихованості особистості;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;
- формування у дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин. Основні шляхи реформування виховання:
- реформування змісту виховання, наповнення його культурно-історичними надбаннями українського народу;
- впровадження нових підходів, виховних систем, форм і методів виховання, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей;

- розроблення теоретико-методологічних аспектів національної системи виховання з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду;

- об'єднання зусиль державних і громадських інституцій у вихованні молоді, сприяння діяльності дитячих та юнацьких організацій;

- розвиток різноманітних дитячих і молодіжних об'єднань за інтересами, позашкільних освітньо-виховних закладів;

- організація родинного виховання і освіти як важливої ланки педагогічного всеобучу батьків;

- докорінні зміни в підготовці і перепідготовці педагогічних курсів для національного виховання.

Стратегічні завдання, пріоритетні напрями та основні шляхи реформування, сформульовані в таких розділах: «Дошкільне виховання», «Загальна середня освіта», «Позашкільне навчання і виховання», «Професійна освіта», «Вища освіта», «Військова освіта», «Післядипломна освіта», «Педагогічні працівники», «Соціальний захист учасників НВП», «Наукова діяльність у системі освіти», «Управління освітою», «Фінансове та матеріально-технічне забезпечення освіти», «Міжнародні зв'язки».

Щодо реформування загальної середньої освіти, то в Програмі сформульовані основні завдання трьох її рівнів – початкової, основної і повної.

Початкова освіта забезпечує загальний розвиток дитини, вміння впевнено читати, писати, знати основи арифметики, первинні навички користування книжкою та іншими джерелами інформації, формування загальних уявлень про навколишній світ, засвоєння норм загальнолюдської моралі та особистісного спілкування, основ гігієни, вироблення перших трудових навичок.

Основна середня школа забезпечує досконале оволодіння українською та рідною мовами, засвоєння знань з базових дисциплін, можливість здобуття наступних рівнів освіти,

мотиваційну готовність переходу до трудової діяльності або набуття кваліфікації через різні форми професійної підготовки, формування високих громадянських якостей та світоглядних позицій.

Повна середня освіта забезпечує поглиблене оволодіння знаннями з базових дисциплін та за вибором, орієнтацію на професійну спеціалізацію, формування ціннісних уявлень про природу, людину, суспільство, громадянської позиції особистості, можливість здобуття освіти вищого рівня.

Середня освіта здобувається у триступеневій системі загальноосвітніх навчально-виховних закладів: початковій школі (I ступінь), основній школі (II ступінь), старшій школі (III ступінь).

Серед загальноосвітніх навчально-виховних закладів вагоме місце відводиться: школам нового типу (гімназіям, ліцеям, спеціальним закладам для обдарованих дітей, школам (класам) з поглибленим вивченням окремих предметів, навчально-виховним комплексам, недільним, приватним школам тощо), загальноосвітнім школам-інтернатам, що зорієнтовані на спеціалізовану, поглиблену підготовку технічного, гуманітарного, спортивного, художнього, естетичного та інших напрямів, на відкриття при цих школах окремих класів для обдарованих дітей.

Стратегічні завдання реформування загальної середньої освіти:

- реформування загальної середньої освіти на національних засадах з урахуванням регіональних особливостей і передового світового досвіду, досягнення соціально необхідного рівня загальноосвітньої підготовки в обов'язки державного компонента освіти;

- органічне поєднання навчання і виховання з метою забезпечення всебічного розвитку дитини, формування здорового способу життя;

- удосконалення та розвиток мережі загальноосвітніх закладів різних спрямувань, форм власності, забезпечення їх законодавчо-правового захисту;

- створення оптимальних організаційно-педагогічних, науково-методичних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних умов функціонування загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

Основні шляхи реформування загальної середньої освіти:

- визначення державних стандартів усіх рівнів загальної середньої освіти;

- визначення змісту загальноосвітньої підготовки і відповідних базових дисциплін, впровадження інтегрального і варіантного принципів навчання;

- реформування структури загальноосвітніх навчально-виховних закладів відповідно до рівнів освіти та потреб регіонів;

- кооперування загальноосвітніх навчально-виховних закладів із вищими навчальними закладами;

- розвиток мережі загальноосвітніх НВЗ, заснованих на різних формах власності;

- наукове та методичне забезпечення загальної середньої освіти, підготовки і впровадження нових навчальних планів і програм, підручників, посібників тощо;

- проведення науково-дослідної та експериментальної роботи щодо впровадження педагогічних інновацій, інформатизація загальної середньої освіти;

- впровадження у загальноосвітніх НВЗ, психологічної та соціально-педагогічної служб;

- пріоритетне фінансування, кадрове та матеріально-технічне забезпечення сільської школи;

- розширення можливостей здобуття загальної середньої освіти для тих, хто працює;

- розроблення науково обґрунтованих методик оцінки якості діяльності НВЗ в цілому та кожного педагогічного працівника окремо;

- державна атестація та акредитація загальноосвітніх навчально-виховних закладів усіх типів незалежно від форм власності.

Проголошення суверенної і незалежної Української держави відкрило шлязи педагогічної творчості, активізувало пошуки численної армії освітян щодо розбудови української національної системи освіти. Почали виникати нові навчальні заклади, авторські і альтернативні школи, оригінальні концепції навчання і виховання. З'явилася потреба в глибокому вивченні, науковому осмисленні й виробленні на цій основі стратегії і тактики розвитку української національної школи. Це активізувало науково-педагогічну громадськість щодо створення власного науково-педагогічного центру.

4 березня 1992 р. Президент України прийняв пропозицію групи провідних учених і видав Указ про заснування Академії педагогічних наук України як вищої галузевої наукової установи. На перших Загальних зборах АПН 18.11.1992 р. її президентом обрано М.Д.Ярмаченка. За рішенням Загальних зборів у Академії створено три відділення:

- теорії та історії педагогіки;

- дидактики, методики та інформаційних технологій в освіті;

- психології, вікової фізіології та дефектології.

АПН виходить з того, що головним завданням педагогічної науки нині є методологічне, теоретичне та методичне забезпечення докорінного оновлення системи освіти на основі врахування реалій сучасного життя, перспектив соціально-економічного розвитку України як суверенної держави.

Потребують чіткого визначення й експериментального обґрунтування основоположні принципи системи безперервної освіти, державні стандарти на всіх її етапах, структура й основні параметри змісту освіти, до якого мають входити:

- система конкретних наукових знань та основи сучасної технології;

- система політичного, морального, фізичного та естетичного виховання підростаючих поколінь на рівні сучасних вимог з урахуванням етнічних особливостей незалежної України;

- система знань молоддю сучасної комп'ютерної техніки;

- система формування мотивації освітніх потреб населення, розвитку неформальної освіти.

Одне з найважливіших завдань науковців полягає у психологічному обґрунтуванні формування у дітей і молоді національної самосвідомості, громадянськості, прищеплення їм почуттів патріотизму і національної гордості, високої моральності, гуманізму і працелюбства.

Фундаментальні дослідження в планах Академії займають значну питому вагу і фінансуються з держбюджету. Розвиток педагогічних теорій, до того ж на різних філософських засадах, не можна ставити в залежність від ринкового попиту на ці теорії, оскільки це призведе до повного занепаду педагогічної науки як теоретичної системи.

До першочергових фундаментальних досліджень слід віднести:

- а) опрацювання нової філософії освіти, дослідження співвідношення між філософією і соціологією з одного боку, і педагогікою – з іншого;

- б) створення цілісної теорії розвитку особистості, дослідження співвідношення між соціальним і біологічним у дитині; в) розвиток теорії виховних систем як основної форми інтеграції педагогічних процесів у їх єдності й

різноманітності з орієнтацією на особистість, на підготовку її до життя в полікультурному демократичному суспільстві;

г) опрацювання концепцій змісту освіти і процесу навчання для різних типів навчальних закладів з урахуванням тенденцій розвитку науково-технічного прогресу і відповідних галузей наукових знань, форм соціальної свідомості, гармонізації циклів навчальних предметів, гуманітаризації та гуманізації освіти;

д) обґрунтування прогресивних технологій педагогічної діяльності.

Українська школа за межами рідного краю

Політика московського уряду на теренах Кубані, Курщини, Ростовщини, Саратовщини, Казахстану, Далекого Сходу, де компактно проживає українське населення, довела народ до повної денаціоналізації. У цих краях повністю ліквідовано україномовні школи, клуби, газети, радіомовлення (немає чого дивуватись, якщо згадати Східну і Південну Україну). Такої денаціоналізації не зазнала українська громада ні в одній цивілізованій країні. Скажімо, у Бразилії, в якій українська громада складає приблизно 50000 чол., працює 60 українських шкіл.

Українське населення, особливо з Галичини, шукаючи кращої долі, опинилося на американському континенті в різних його куточках (Канада, США, Аргентина тощо). І де б українці не були, ніхто їм не забороняв створювати свою рідну школу. Першу українську школу в Канаді у Вінніпезі було відкрито ще в 1905 р.

Національні школи відкривались при церквах, читальнях народних будинках, при різних товариствах. В 1931 р. в Канаді вже було 67 українських шкіл. Ці школи були приватними. На їх утримання батьки вносили 1 дол. щомісячно від дитини. Кошти надходили також від добровільних пожертвувальників канадців.

Дозволено відкривати українські школи і в США. На 1932 р. тут нараховувалось біля 300 шкіл, хоч рівень їх, зрозуміло, був не дуже високим.

Українські політичні емігранти клопоталися про відкриття рідних шкіл по всій Європі.

Організовано ряд вищих навчальних закладів:

- Український вільний університет у Празі;
- Українська господарча академія в Подєбрадах;
- Український вищий педагогічний інститут ім. М.

Драгоманова в Празі;

- Вільний український університет в Мюнхені;
- Український інститут ім. П. Могили і М. Грушевського в

Едмонтоні і Вінніпегу.

Українська школа існує скрізь по світі, де тільки є хоч невелика українська громада, але не мають її українці в Росії і Казахстані.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть Центральний орган управління освітою в уряді УНР.

2. Визначте основні етапи розвитку освіти за часів радянської влади.

3. Хто очолював Міністерство освіти в уряді Директорії?

4. Назвіть переваги та недоліки комплексної системи навчання (20-ті роки).

5. Виділіть провідні тенденції розвитку педагогічної думки в Україні за часів радянської влади.

6. Розкрийте специфіку розвитку освіти на західноукраїнських землях.

7. Доведіть, що у 60-ті роки досить відчутною є тенденція поживавлення діяльності у галузі освіти.

8. Доведіть, що в 70–80 роках розвиток освіти в УРСР набуває ознак застою.

9. Виділіть головні ознаки особистісно-орієнтованого виховання.

10. У чому полягає сутність неперервної освіти?

11. Поясніть, як Ви розумієте термін «державно-громадське управління» освітою.

12. Перерахуйте головні критерії, за якими визначаються якості сучасної освіти.

Література

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих пед. закладів. К.: Либідь, 2006. 422 с.

2. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки: навч.-метод. посіб. [для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять]. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 432 с.

3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: у двох книгах: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. Кн. II: Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. 2010. 1032 с.

4. Левківський М. В., Пащенко Д. І. Історія педагогіки. Підручник Київ: Центр учбової літератури, 2016. 380 с.

5. Лузан П.Г., Васюк О.В., Бернова О.М. Історія педагогіки та освіти в Україні. К.: НАУ, 2007. – 302 с.

6. Скільський Д. М. Історія української педагогіки: ілюстр. навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 340 с.

7. Хрестоматія з історії педагогіки / за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, проф. А. В. Троцько. в 2-х т. Харків: ХНАДУ, 2011. Т. 2. 524 с.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1

Тема: Виховання та навчання в країнах Стародавнього Світу. Розвиток системи освіти та педагогічної думки в епоху Середньовіччя, Відродження та Реформації

Питання для обговорення

1. Основні теорії походження виховання.
2. Особливості виховання на різних етапах розвитку первісного суспільства.
3. Виховання та навчання в країнах Стародавнього Сходу (Шумері, Єгипті, Індії, Китаї).
4. Система виховання та освіти в державах Стародавньої Греції:
 - Спартанська система виховання;
 - Афінська система виховання.
5. Виховання та освіта в Стародавньому Римі.
6. Елементи педагогіки у філософських системах давнього світу (Сократ, Платон, Аристотель, Демокріт, Квінтіліан «Виховання оратора»).
7. Середньовічні освітні заклади Західної Європи. Університетська освіта.
8. Основні риси гуманістичної педагогіки епохи Відродження. Педагогічна думка епохи Відродження:
 - «Будинок радості» Вітторіно да Фельтре;
 - Виховні ідеали Франсуа Рабле «Гаргантюа та Пантагрюель»;
 - «Утопія» Томаса Мора та «Місто Сонця» Томазо Кампанелли;
9. Єзуїтське виховання.

Література:

Основна:

1. Білюк О. В., Путіловська Н. Б. Історія та теорія педагогіки: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2012. 436 с. 197–287 с.

2. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 616 с. С. 561–605.

3. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Кн. 1. Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 624 с.

4. Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. – Київ, 2004. 171 с.

5. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва. Тернопіль, 1996. 436 с.

6. Коваленко Є. І., Белкіна Н. І. Історія зарубіжної педагогіки: Хрестоматія [для студ. вищ. навч. зал.]. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.

7. Левківський М. В. Історія педагогіки. Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 376 с.

8. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.

Додаткова:

9. Коваленко О. Гламурний гуманіст (Еразм Роттердамський). *Освіта України*. 2013. 8 квітня. С. 11.

10. Коваленко О. Педагогіка різок (Середньовіччя). *Освіта України*. 2013. 24 червня. С.14.

11. Коваленко О. Педагог починався з раба (Навчання в давній Греції). *Освіта України*. 2013. 4 березня. С. 15.

12. Коваленко О. Педагогіка різок (середньовіччя). *Освіта України*. 2013. 24 червня.

13. Коваленко О. Найвища мета – виховання оратора (давньоримська педагогіка). *Освіта України*. 2013. 25 березня. С. 15.

14. Масич В. Проблема діалогового навчання в спадщині античних філософів. *Рідна школа*. 2007. № 3. С. 69–71.

15. Система спартанського виховання. *Історія в школах України*. 2007. № 9–10. С. 38–39.

Питання для дискусій та педагогічних роздумів:

1. Назвіть основні фактори, які обумовили виникнення виховання.
2. Назвіть основні теорії виникнення виховання.
3. Назвіть основні форми виховання за первісного суспільства.
4. Що таке «ініціація»? Яким чином вона відбувалася?
5. Яке значення мали «Будинки молоді»?
6. Які особливості виховання дітей у період матріархату і патріархально-родовому устрої?
7. Розкрийте процес становлення педагогічних традицій в давніх цивілізаціях Сходу.
8. Назвіть особливості афінської та спартанської виховних систем.
9. Яке значення мало вчення Конфуція для розвитку педагогічної думки в Китаї?
10. Назвіть видатних представників римського просвітництва. Вкажіть їх провідні педагогічні ідеї.
11. Які педагогічні ідеї зародилися в стародавньому світі і були розвинені згодом?
12. Охарактеризуйте мету, завдання, зміст, методи і засоби освіти в церковних (зовнішніх та внутрішніх) та бюргерських (цехових та гільдійських) школах.
13. У чому полягають особливості лицарського виховання?
14. Назвіть суспільно-економічні умови виникнення університетської освіти, демократичні засади діяльності перших університетів.
15. Які особливості характерні для розвитку педагогічної думки в епоху Середньовіччя?
16. Схарактеризуйте функціонування школи «Будинок радості» Вітторіно де Фельтре.
17. Проаналізуйте педагогічні погляди Ф. Рабле на основі твору «Гаргантюа та Пантагрюель».

18. Педагогічних ідей Т. Мора, викладені в творі «Уторія».
19. Дайте характеристики педагогічних поглядів Т. Кампанелли на основі твору «Місто сонця».

Завдання для самостійної роботи

1. Теми для написання тез або статей:

1. Роль релігії у формуванні педагогічних традицій стародавнього Сходу.
2. Питання виховання та навчання в працях М. Ф. Квінтіліана.
3. Зміст освіти й виховання у перших школах стародавнього Риму.
4. Значення Афінської системи виховання для сьогодення.
5. Характерні особливості педагогіки єзуїтів.
6. Зародження та розвиток університетської освіти в Західній Європі.
7. Виховання середньовічного лицаря.
8. Розвиток гуманістичних ідей виховання в педагогічних поглядах представників епохи Відродження.
9. Педагогічні ідеї в працях гуманістів і соціалістів-утопістів (за вибором: Ф. Рабле, Т. Мор, Т. Кампанелла, М. Монтень).

2. Опрацювання першоджерел (опорний конспект, оформлений в окремому зошиті. Акцент робити на меті освіти та виховання, завданнях, особливостях педагогічних поглядів, системі, виписувати цитати, які підтверджують думку автора):

1. Проблеми виховання в філософських ученнях Стародавньої Греції (Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель).
2. Законспектуйте основні положення твору М. Ф. Квінтіліана «Про виховання оратора».
3. Опрацювати твори:
 - «Будинок радості» Вітторіно де Фельтре.

- «Гаргантюа та Пантагрюель» Ф. Рабле.
- «Утопія» Т. Мор.
- «Місто сонця» Т. Кампанелла.

Практичне заняття № 2

Тема: Західноєвропейська педагогіка XIV–XVII ст.

Питання для обговорення

1. Ян Амос Коменський – засновник педагогіки. Дидактична теорія та основоположні педагогічні ідеї Я. А. Коменського.
2. Педагогічні ідеї Д. Локка. («Думки про виховання»).
3. Ідея вільного виховання Ж.-Ж. Руссо. Вікова періодизація та система виховання Ж.-Ж. Руссо. («Еміль або про виховання»).
4. Педагогічна система Й. Песталоцці. Дидактичні погляди, започаткування теорії елементарної освіти.

Література

1. Білюк О. В., Путіловська Н. Б. Історія та теорія педагогіки: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2012. 436 с. 197–287 с.
2. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Кн. 1. Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. – 624 с.
3. Землянська В. Етапи розвитку зарубіжної гуманістичної педагогіки. *Рідна школа*. 2003. № 4. С. 78–80.
4. Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. К., 2004. 171 с.
5. Левківський М. В. Історія педагогіки. Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
6. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 616 с. С. 561–605.
7. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.

Питання для дискусій та педагогічних роздумів

1. Схарактеризуйте життєвий та творчий шлях Я. А. Коменського.
2. Розкрийте сутність мети, завдань виховання та «золотого правила дидактики» Я. А. Коменського.
3. Назвіть основні принципи виховання, покладені в основу педагогічної теорії Я. А. Коменського?
4. У чому полягають характерні особливості вікової періодизації та системи шкіл Я. А. Коменського.
5. Класно-урочна система, запропонована Я. А. Коменським.
6. Визначте основні методи навчання і виховання за Я. А. Коменським.
7. Які педагогічні ідеї Я. А. Коменського на втратили актуальності для сучасного розвитку освіти в Україні?
8. Назвіть основні педагогічні ідеї Дж. Локка.
9. На яких принципах ґрунтується теорія виховання джентльмена Дж. Локка.
10. З'ясуйте особливості фізичного, морального, трудового та розумового виховання джентльмена.
11. Виділіть позитивні та негативні сторони педагогічної системи Дж. Локка.
12. У чому полягає сутність принципу природовідповідності за Ж.-Ж. Руссо.
13. Розкрийте сутність теорії «вільного виховання» Ж.-Ж. Руссо.
14. Яку роль відводив Ж.-Ж. Руссо трудовому навчанню у становленні особистості?
15. Розкрийте зміст теорії елементарної освіти Й. Г. Песталоцці.
16. Наведіть приклади дидактичних принципів, запропонованих Й. Г. Песталоцці.

17. Розкрийте сутність фізичного, трудового та морального виховання в педагогічній спадщині Й.Г. Песталоцці.

Завдання для самостійної роботи

Теми для написання тез та статей:

1. Основні дидактичні принципи в педагогічній спадщині Я. А. Коменського.

2. «Закони добре організованої школи» (за однойменним твором Я. А. Коменського).

3. Класно-урочні система в педагогічній теорії Я. А. Коменського.

4. Принцип природовідповідності у вихованні: історія і сучасність.

5. Я. А. Коменський про вчителя і вимоги до його професійної підготовки.

6. Педагогічні погляди Я. А. Коменського на моральне виховання.

7. Роль трудового навчання в процесі розвитку особистості за Ж.-Ж. Руссо. («Еміль, або Про виховання»).

8. Значення теорії «природного виховання» Ж.-Ж. Руссо для сьогодення.

9. Особливості педагогічних поглядів Гельвеція на основі його творів («Про людину...» (передмова та один із розділів трактату)).

10. Теорія вільного виховання Ж.-Ж. Руссо та її вплив на практику сучасного виховання.

11. Виховання джентльмена за Дж. Локком. («Думки про виховання»).

12. Роль іграшок у вихованні дитини за Дж. Локком та сучасна ігрова діяльність. («Думки про виховання»).

13. Дж. Локк про авторитет батьків. Значення для сучасності. (навести цитати з твору «Думки про виховання»).

14. Теорія трудового навчання Й.Г.Песталотці. (за творами «Лінггард і Гертруда», або «Як Гертруда вчить своїх дітей»).

15. Проблема розвиваючого навчання в педагогіці Й. Г. Песталотці.

16. Й. Г. Песталотці про роль і місце вчителя у формуванні особистості.

2. Опрацювання першоджерел:

1. Опрацювати твір Я. А. Коменського «Велика дидактика».

2. Законспектувати основні положення кожної глави твору Я. А. Коменського «Велика дидактика».

3. Виписати основні вимоги до вчителя, сформульовані Я. А. Коменським у творі «Велика дидактика».

4. Розкрити сутність вікової періодизації Я. А. Коменського та відповідних етапів навчання, виділених автором у творі «Велика дидактика».

5. Заповнити таблицю:

Роки життя дитини	Віковий період	Вікові особливості	Зміст освіти	Відповідні етапи навчання

6. Законспектувати основні положення творів: Дж. Локка «Думки про виховання» та Ж.-Ж. Руссо «Еміль, або Про виховання».

7. Відобразити вікову періодизацію Ж.-Ж. Руссо, заповнивши таблицю:

Роки життя дитини	Віковий період	Мета виховання	Методи виховання

8. Виділити мету, завдання, основні принципи і методи теорії елементарної освіти Й. Песталотці (за творами «Як Гертруда вчить своїх дітей»). Проаналізувати методику початкової освіти.

Практичне заняття № 3

Тема: Західноєвропейська педагогіка XVI – поч. XX ст.

Питання для обговорення:

1. Педагогічні погляди та дидактика розвивального навчання А. Ф. Дістервега.

2. Ідеї німецьких педагогів-філантропістів (І. Базедов та В. Зальцман) та неогуманістів (В. Гумбольдт).

3. Основні принципи педагогічної системи Р. Оуена.

4. Особливості розвитку реформаторської педагогіки та її основні ідеї:

- рух «нового виховання» (М. Монтессорі, С. Френе).
- педагогіка «вільного виховання» Е. Кей.
- педагогіка особистості (Г. Гаудіг, Ф. Гансберг, Е. Лінде, Г. Шаррельман).
- експериментальна педагогіка (А. Біне, В. А. Лай, О. Декролі Є. Клапаред).
- ідеї абсолютної свободи учнів (А. Нейл, Б. Рассел).
- педагогіка прагматизму Дж. Дьюї.
- теорія «нового» виховання і «нових шкіл».
- Вальдорфська педагогіка Р. Штейнера.

Література

Основна:

1. Білюк О. В., Путіловська Н. Б. Історія та теорія педагогіки: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Іліон, 2012. 436 с. 197–287 с.

2. Веремюк Л. «Школа дії» як один із напрямків реформаторської педагогіки: історичний аспект. *Рідна школа*. 2009. № 4. С. 74–76.

3. Веремюк Л. Основоположні принципи школи дії у педагогічній спадщині В. А. Лоя. *Рідна школа*. 2012. № 1–2. С. 66–70.

4. Волкова Н. П. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 616 с. С. 561–605.

5. Зайченко І. В. Історія педагогіки. Кн. 1 Історія зарубіжної педагогіки: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. 624 с.

6. Історія педагогіки: курс лекцій. Навчальний посібник. Київ, 2004. 171 с.

7. Коваленко Є. І., Белкіна Н. І. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія [для студ. вищ. навч. закл.] Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664 с.

Додаткова:

8. Каташинська І. Концепція гри у педагогічній системі Ф. Фребеля. *Рідна школа*. 2004. № 7–8. С. 62–65.

9. Коваленко О. Піщані шкільні фортеці Рудольфа Штайнера (засновника вальдорфської педагогіки). *Освіта України*. 2012. 17 вересня. С. 16.

10. Кравцова Т. Теоретичні основи вивчення дитини представниками реформаторської педагогіки кін. ХІХ – поч. ХХ ст. *Рідна школа*. 2007. № 4. С. 74–76.

11. Левківський М. В. Історія педагогіки. Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 376 с.

12. Пішванова В. Демократія як умова культурної адаптації у педагогічних поглядах Дж. Дьюї. *Рідна школа*. 2001. № 2. С. 77–80.

13. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.

Питання для дискусій і педагогічних роздумів

1. Розкрийте сутність принципів виховання за А. Ф. Дістервегом.

2. Розкрийте сутність теорії розвиваючого навчання А. Дістервега.

3. Чому А. Дістервега називають «учителем німецьких вчителів»?

4. Порівняйте ідеї німецьких педагогів-філантропістів (І. Базедов та В. Зальцман) та неогуманістів (В. Гумбольдт).

5. Розкрийте особливості системи навчально-виховних закладів, створених Р. Оуеном.

6. Які соціально-економічні перетворення в суспільстві призвели до виникнення реформаторської педагогіки наприкінці XIX – початку XX ст.?

7. Назвіть основні течії реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст.

8. Поясніть сутність руху «нового виховання» (М. Монтесорі, С. Френе).

9. Визначте провідні ідеї педагогіки «вільного виховання» Е. Кей.

10. Схарактеризуйте педагогічні погляди представників педагогіки особистості (Г. Гаудіг, Ф. Гансберг, Е. Лінде, Г. Шаррельман).

11. У чому полягає сутність експериментальної педагогіки (А. Біне, В.А. Лай, О. Декролі Є. Клапаред)?

12. Назвіть ідеї абсолютної свободи учнів (А. Нейл, Б. Рассел).

13. Надайте характеристику прагматичній педагогіці Д. Дьюї.

Завдання для самостійної роботи

Теми для написання тез та статей:

1. А.Ф. Дістервег – «учитель німецьких вчителів».
2. Сучасний погляд на дидактичну теорію А.Ф. Дістервега.
3. Педагогіка інтересу Й. Гербарта. Значення для сучасності.
4. Порівняльна характеристика ідей німецьких педагогів-філантропістів (І. Базедов та В. Зальцман) та неогуманістів (В. Гумбольдт).

5. Система навчально-виховних закладів у Нью-Ленарку Роберта Оуена. Значення для сучасності.

6. Актуальність ідей представників реформаторської педагогіки для сьогодення.(на вибір).

7. Ідея громадянського виховання Дж. Дьюї, її значення для сучасності.

8. Сучасна освіта в найрозвиненіших країнах світу. (на вибір)

9. Сучасний досвід методики М. Монтесорі.

10. «Громадянське виховання» та «трудова школа». Сучасний погляд.

Опрацювання першоджерел:

1. Проаналізувати зміст праці А. Ф. Дістервега «Керівництво до освіти німецьких вчителів». Виписати основні положення педагогічної теорії.

2. На основі опрацьованих літературних джерел скласти таблицю порівняльної характеристики «Основні наукові напрями зарубіжної реформаторської педагогіки кінця XIX – поч. XX ст.»:

Науковий напрям реформаторської педагогіки	Представник и	Основні педагогічні ідеї

Практичне заняття № 4

Тема: Виховання, школа і педагогічна думка Київської Русі. Особливості розвитку освіти та педагогічної думки в епоху українського Відродження

Питання для обговорення

1. Зародження і розвиток шкільної освіти в Київській Русі. Характеристика основних типів шкіл і виховання. Педагогічна думка в Київській Русі. Характеристика перекладних та оригінальних літературно-педагогічних

пам'яток Київської Русі XI-XII ст. Історико-педагогічне значення «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

2. Виникнення та розвиток братських шкіл в Україні. Принципи організації, етапи розвитку, зміст і методика навчання у братських школах. Статuti братських шкіл.

3. Культурно-освітні осередки і перші вищі навчальні заклади в Україні. Острозька академія та Києво-Могилянська академія, їх заснування, зміст освіти та роль у розвитку національної освіти.

4. Виховання й освіта в Запорізькій Січі. Зміст і структура козацької освіти й виховання. Система шкіл Запорізької Січі, характеристика їх роботи.

5. Педагогічна думка в Україні XVI – перша пол. XVIII ст.: перший буквар І. Федорова, українська граматики М. Смотрицького, енциклопедія П. Беринди та риторика І. Галятовського, педагогічні погляди Е. Славинецького та С. Полоцького.

Література

Основна

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Підручник для студентів вищих пед. закладів. Київ: Либідь, 2006. 422 с.

2. Левківський М. В. Історія педагогіки: Підр. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 360 с.

3. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О. О. Любара. Київ: То-во «Знання» КОО. 2003. 456 с.

4. Лузан П. Г., Васюк О. В., Бернова О. М. Історія педагогіки та освіти в Україні. Київ: НАУ, 2007. 302 с.

6. Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні: Нариси (X – поч. XX ст.) / За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Рад. шк., 1991. 381 с.

Додаткова

1. Мицько І.З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія. Київ: Наук. думка, 1990. 190 с.
2. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2003. 308 с.
3. Полоцький С. «Обід душевний», «Вечеря душевна». *Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія* / Упор. О. О. Любар. Київ: Знання, 2003. С. 95–100.
4. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Нариси (X – початок XX ст.) / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Рад. шк., 1991. 381 с.
5. Савчин І. Львівське Братство. Київ: Рад. письменник, 1990. 254 с.
6. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. Київ: Рад. шк., 1985. 312 с.

Питання для дискусій і педагогічних роздумів

1. Схарактеризуйте мету, зміст, засоби і методи виховання у східних слов'ян.
2. Назвіть основні передумови виникнення писемності у східних слов'ян.
3. Надайте характеристику основних типів шкіл Київської Русі.
4. Розкрийте зміст навчання в школах Київської Русі.
5. Розкрийте особливості освіти й виховання жінок в Київській Русі.
6. Розкрийте значення діяльності Ярослава Мудрого для розвитку освіти Київської Русі.
7. Розкрийте історико-педагогічне значення «Повчання дітям» Володимира Мономаха.
8. Назвіть основні перекладні та оригінальні літературно-педагогічні пам'ятки Київської Русі XI-XII ст.
9. Назвіть соціально-культурні умови епохи українського Відродження.

10. Що являли собою школи мандрівних дяків як педагогічне явище?

11. Розкрийте принципи організації, зміст і методику навчання й виховання в братських школах.

12. Схарактеризуйте діяльність Острозької академії та Києво-Могилянської академії.

13. Проаналізуйте основні віхи у розвитку козацької педагогіки.

14. Система шкіл Запорізької Січі, характеристика їх роботи.

15. Українська граматика М. Смотрицького.

16. Енциклопедія П. Беринди та риторика І. Галятовського.

17. Педагогічні погляди Е. Славинецького та С. Полоцького.

18. Освітньо-педагогічна діяльність Ф. Прокоповича.

Завдання для самостійної роботи

Теми для написання тез та статей

1. Виховні ідеали в народній педагогіці східних слов'ян.
2. Володимир Мономах як вихователь і автор «Повчання дітям».
3. Шкільне і сімейне виховання за часів Київської Русі.
4. Навчальна література Київської Русі.
5. Порівняльний аналіз західноєвропейської освіти та освіти Київської Русі (початку XI ст.)
6. Перші друковані підручники в історії української освіти.
7. Перша українська енциклопедія П. Беринди.
8. Ідеї М. Смотрицького про поширення освіти серед народу.
9. Просвітницька діяльність І. Федорова, його перший буквар.
10. Ю. Дрогобич – перший вітчизняний автор друкованої книги.

Опрацювання першоджерел

1. Опрацювати твір Володимира Мономаха «Повчання дітям».
2. Вказати основну думку твору, мету і завдання, методи виховання за Володимиром Мономахом. Виписати цитати.
3. Опрацювати Статути братських шкіл. (Львівської або Луцької):
 - Проаналізуйте Статут братської школи і висловіть свою думку: які дидактичні принципи були покладені в основу навчальної роботи?
 - Знайдіть у Статуті положення, що підтверджують наявність у братських школах елементів класно-урочної системи.
 - Знайдіть у Статуті підтвердження існування елементів самоврядування; якими мовами (і чому саме цими) велося навчання?

- Знайдіть у Статуті положення, що підтверджують гуманне ставлення вчителів до учнів і демократичні основи діяльності; які методи виховання застосовували вчителі братських шкіл?

4. Підтвердити думки цитатами з тексту.

Практичне заняття № 5.

Тема: Розвиток української педагогіки та шкільництва у XVIII ст.

Питання для обговорення

1. Освіта Правобережної і Західної України в другій пол. XVIII ст. Суспільно-політичні умови й причини відмінностей у розвитку освіти Лівобережної і Правобережної України. Єзуїтські, протестантські, уніатські школи на Правобережжі. Діяльність Едукаційної комісії. Австро-угорські шкільні реформи кінця XVIII ст. і їх вплив на розвиток освіти в Західній Україні. Відкриття Львівського університету.

2. Розвиток шкільництва на Лівобережній Україні в другій пол. XVIII ст. Початкові навчальні заклади як найпоширеніша форма освіти Лівобережної України. Полкові та сотенні школи Гетьманської України. Розвиток січових шкіл у другій половині XVIII ст.

3. Народні школи грамоти. Особливості розвитку шкільництва у зв'язку із втратою автономії України в другій пол. XVIII ст. Російська освітня реформа 1786 р. і її вплив на шкільництво України. Відкриття Харківського, Чернігівського, Переяславського колегіумів, Глухівської музично-співацької школи. Вища освіта Лівобережної України в другій половині XVIII ст.

4. Українське просвітництво XVIII ст. Педагогічні погляди та діяльність Г.Сковороди. Філософські основи педагогічних ідей Сковороди, ідея «спорідненої праці». Ідея природного виховання. Принцип народності в педагогічній спадщині Г. Сковороди. Г. Сковорода про завдання та засоби

розумового, морального, фізичного, трудового, естетичного виховання. Проблема сімейного виховання в творах Г. Сковороди. Г. Сковорода про вчителя та вчительську працю.

Література

Основна

1. Історія педагогіки / За ред. М. С. Гриценка. Київ: Вища шк., 1973. – 447 с.
2. Левківський М. В. Історія педагогіки: Підр. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 360 с.
3. Лузан П. Г., Васюк О. В., Бернова О. М. Історія педагогіки та освіти в Україні. Київ: НАУ, 2007. – 302 с.
4. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О. О. Любара. Київ: То-во «Знання» КОО, 2003. – 456 с.
5. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 308 с.
6. Сковорода Г. С. Вдячний Єродій. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.)*: Хрестоматія / Упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. Київ: Науковий світ, 2003. 418 с.

Додаткова

1. Грінченко Б. Д. Народні вчителі і українська школа. *Дивослово*. 1997. № 4.
2. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упор. О. О. Любар. Київ: Знання, 2003.
3. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; головний ред. В. К. Кремінь. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Сисоєва С. О. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навч. посіб. / С. О. Сисоєва – К.: ЦУЛ, 2003. – 308 с.
5. Розвиток народної освіти і педагогічної думки в Україні: Нариси (X – початок XX ст.) / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Рад. шк., 1991. – 381 с.

Питання для дискусій і педагогічних роздумів

1. Розкрийте особливості розвитку шкільництва у зв'язку із втратою автономії України.

2. Схарактеризуйте систему освіти в Україні XVIII ст. під владою Російської імперії.

3. Проаналізуйте діяльність початкових навчальних закладів як найпоширенішої форми середньої освіти Лівобережної України.

4. Який вплив мала Російська освітня реформа 1786 р. на розвиток освіти в Україні?

5. Схарактеризуйте стан освіти на західноукраїнських землях у XVIII ст.

6. Проаналізуйте діяльність Едукаційної комісії на території України.

7. Проаналізуйте діяльність єзуїтських, протестантських, уніатських шкіл на території Правобережної і Західної України.

8. Який вплив мали Австро-угорські шкільні реформи кінця XVIII ст. на розвиток освіти в Західній Україні?

9. Яким чином відбувалося формування педагогічної думки в Україні у XVIII ст.?

10. Назвіть головні духовні джерела формування світогляду Г. С. Сковороди як філософа і педагога.

11. У чому має полягати зміст освіти за Г. С. Сковородою? Які дидактичні принципи та методи навчання відстоював Г. С. Сковорода?

Завдання для самостійної роботи

Теми для написання тез та статей

1. Діяльність Львівського університету в умовах реакційного характеру реформ.

2. Філософські основи педагогічних ідей Сковороди.

3. Суперечливість філософської концепції Г.С. Сковороди.

4. Проблема сімейного виховання у творах Г. Сковороди.

5. Сковорода про вчителя і вчительську працю.

Опрацювання першоджерел

1. Опрацювати твір Г. Сковороди «Вдячний Єродій».
2. Скласти тези до твору «Вдячний Єродій».
3. Чому одним із головних завдань морального виховання педагог вважав навчити «вдячності»?
4. Занотуйте головні педагогічні ідеї Г.С. Сковороди.

Практичне заняття № 6

Тема: Розвиток української педагогіки й шкільництва у XIX ст.

Питання для обговорення

1. Характеристика системи освітніх закладів в Україні підвладною Російської імперії в першій пол. XIX ст. Вплив освітніх реформ Російської імперії на розвиток освіти в Україні. Створення державної системи освіти; відкриття на території України нових типів навчальних закладів. Особливості розвитку шкільництва у різних навчальних округах на території України. Становлення і розвиток університетської освіти. Харківський університет. Кременецький ліцей.

2. Педагогічна система К. Ушинського. Світогляд. Новаторство та педагогічна творчість К. Ушинського. Теоретичне обґрунтування педагогіки. Дидактичні погляди К. Ушинського. К. Ушинський про гармонійний розвиток особистості. К. Ушинський про вчителя та його підготовку.

3. Освітньо-педагогічна діяльність М. Пирогова. Організаційна й педагогічна діяльність М. Корфа. Теорія фізичного виховання особистості П. Лесгафта. Недільні школи в Україні. Недільна школа Х. Алчевської.

4. Освітньо-педагогічні ідеї І. Франка. Педагогічні ідеї Лесі Українки. Освітня й педагогічна діяльність Т. Лубенця.

5. Ідея національної школи С. Русової. Ідея національного рідномовного виховання І. Огієнка.

Література

Основна

1. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упор. О. О. Любар. Київ: Знання, 2003. 456 с.
2. Історія педагогіки / За ред. М. С. Гриценка. Київ: Вища шк., 1973. 447 с.
3. Енциклопедія освіти. Академія пед. наук України; головний ред. В. К. Кремінь. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: Підр. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 360 с.
5. Лузан П. Г., Васюк О. В., Бернова О. М. Історія педагогіки та освіти в Україні. Київ: НАУ, 2007. 302 с.

Додаткова

6. Веркалець М. М. Педагогічні ідеї Б. Грінченка. Київ: Т-во «Знання», 1990. 48 с.
7. Копиленко Н. Б. Сільський учитель Борис Грінченко. *Педагогіка і психологія*. 1994. № 1.
8. Кругляшов А. М. Драгоманов про історичну долю та завдання освіти на Україні. *Рідна школа*. 1991. №8.
9. Марушкевич А. А. Велетень науки (Іван Огієнко). *Рідна школа*. 1993. № 9.
10. Марушкевич А. А. Народна педагогіка і українознавство в спадщині І. Огієнка. *Рідна школа*. 1994. № 9.
11. Муравицька М. Апостол правди і науки. Концепція національної освіти М. П. Драгоманова. *Рідна школа*. 1996. № 4. С. 5–7.
12. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навч. посіб. Київ: Центр навч. літ-ри, 2003. 308 с.

Питання для дискусій і педагогічних роздумів

1. Схарактеризуйте процес створення державної системи освіти в XIX ст.; відкриття на території України нових типів навчальних закладів.

2. Яке значення мала діяльність громадських культурно-освітніх товариств «Просвіт» в Україні?

3. Розкрийте особливості становлення педагогічної думки і назвіть провідні педагогічні ідеї громадсько-політичних діячів в Україні в XIX ст.

4. Яке історико-педагогічне значення мала діяльність діячів «Руської трійці» – М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича та Наукового товариства імені Тараса Шевченка?

5. Схарактеризуйте особливості боротьби українського просвітництва за національну освіту в Україні другої пол. XIX ст.

6. Розкрийте зміст педагогічної системи М. Пирогова.

7. Чому Т. Лубенець зарекомендував себе як автор шкільних підручників?

8. Чому недільна школа Х. Алчевської являла собою унікальне, гідне подиву явище в історії вітчизняної педагогіки?

9. Поясніть, чому основним принципом навчання і виховання в українській школі С. Русова вважала народність, а педагогічним ідеалом – національно-релігійний?

10. Поясніть, чому К.Д. Ушинський називав педагогіку мистецтвом?

11. У чому полягає мета та принципи навчання за К. Д. Ушинським?

12. Яким повинен бути зміст освіти в народній школі за поглядами К.Д. Ушинського?

13. Поясніть значення «народності» у громадянському вихованні.

14. Розкрийте ідею К. Д. Ушинського про гармонійний розвиток особистості.

15. Які історичні приклади наводить К. Д. Ушинський у статті «Праця в її психічному та виховному значенні», щоб довести залежність існування держави від характеру праці, якою вона живе?

16. Поясніть ідею К. Д. Ушинського про взаємозв'язок теорії і практики, чергування фізичної праці з розумовою.

17. Доведіть значення рідної мови у житті, навчанні та формуванні особистості за К.Д. Ушинським.

18. Як визначав К. Д. Ушинський роль і значення професії вчителя?

Завдання для самостійної роботи

Теми для написання тез та статей

1. Роздуми І. Франка про початкову (народну) школу.
2. Принципи національного виховання (за М. Драгомановим).
3. Ідея організації шкіл для народу Л. Українки.
4. Ідея загальнолюдського виховання М. Пирогова.
5. Педагогічні праці С. Русової, написані для організації дошкільної та позашкільної освіти.
6. Шкільні підручники Т. Лубенця.
7. Діяльність громадських просвітницьких товариств (1900–1917).
8. Реалізація традицій народної педагогіки у спадщині К. Д. Ушинського.
9. Ідея творчої особистості вчителя у спадщині К. Д. Ушинського.
10. Вплив особистості вчителя на дитину в педагогічній системі К. Д. Ушинського.
11. Теорія початкової освіти К.Д. Ушинського.
12. Розуміння К. Д. Ушинським людини як біосоціальної істоти, яка взаємодіє зі світом, а не зливається з ним.
13. Сучасне використання педагогічної спадщини К. Д. Ушинського.

14. Сучасні погляди на використання дидактичної концепції К. Д. Ушинського.

15. Вплив педагогічної спадщини К. Д. Ушинського на розвиток сучасної системи освіти в Україні.

Опрацювання першоджерел

1. Ознайомтеся з творами К. Д. Ушинського: «Людина як предмет виховання», «Рідне слово», «Праця в її психічному і виховному значенні» «Про народність у громадянському вихованні», «Про користь педагогічної літератури».

2. Проаналізуйте педагогічні погляди автора та підготуйте опорні конспекти вказаних творів.

Практичне заняття № 7.

Тема: Розвиток освіти і шкільництва в Україні в XX – XXI ст.

Питання для обговорення

1. А. Макаренко про основні питання організації колективу. Ідея поєднання навчання з продуктивною працею А. Макаренка («Педагогічна поема»).

2. Життя та педагогічна діяльність В. Сухомлинського. В. Сухомлинський про основні завдання початкової школи. Ідея «гуманної педагогіки» у школі «радощів» В. Сухомлинського.

3. Освіта у перші роки становлення радянської влади в Україні (1917–1920 рр.). Уніфікація освіти в Радянській Україні у 30-х роках, запровадження нової системи освіти. Характерні риси радянської тоталітарної школи і системи виховання.

4. Українська школа у роки другої світової війни. Розвиток української освіти в повоєнний час. Школа і педагогіка України у період застою (1970–80 рр.)

5. Відродження національної системи виховання та шкільництва у період становлення незалежної України в кінці XX ст.

6. Загальнодержавна Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991). Закон України «Про освіту» (1991). Формування системи безперервної, багатоступеневої освіти, її суть і шляхи здійснення. Відродження різних типів навчальних закладів: гімназій, ліцеїв, коледжів тощо. Заснування Академії педагогічних наук України (1992). Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.) (1993). Сучасні Закони України «Про освіту» (початкову, середню, вищу).

Література

Основна

1. Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні. Київ: Видавництво «Генеза». 1997.
2. Історія педагогіки / За ред. М. С. Гриценка. Київ, Вища шк., 1973. 447 с.
3. Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України. *Початкова школа*, 1990. № 11.
4. Конституція України. *Урядовий кур'єр*, № 129–130 від 13 липня 1996 р.
5. Концепція педагогічної освіти України. Київ: МО України, 1991.
6. Про освіту: Закон Української РСР. *Радянська школа* 1991. № 9.
7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. *Історія української школи і педагогіки*: Хрестоматія / Упор. О. О. Любар. Київ: Знання, 2003. С. 526–540.
8. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю. Київ: Рад. шк., 1988. 304 с.
9. Україна ХХІ ст. Державна національна програма «Освіта». Київ, 1992.

Додаткова

1. Агафонова Н. В. Концептуальне і практичне вирішення освітньої політики в Україні (1919–1920 рр.). *Рідна школа*. 1997. № 3–4.

2. Агафонова Н. В. Піднесення ідеї національного виховання на засадах єдиної школи (1917–1919 рр.). Педагогіка і психологія. 1997. № 1.

3. Акт проголошення незалежності України. *Радянська Україна*, 1991.

4. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР. Київ: Рад. шк., 1966. 260 с.

5. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В. К. Кремінь. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

6. Закон УРСР «Про освіту». *Голос України*. 1996. 25 квітня.

7. Концепція виховання у національній системі освіти. *Освіта України*. 1996.

8. Концепція національного виховання. *Освіта*. 1994. 26 жовтня.

9. Концепція національного виховання. *Освіта*. 1996. 7 серпня.

10. Концепція середньої загальноосвітньої школи України. Київ, 1991.

11. Макаренко А.С. Деякі висновки з мого педагогічного досвіду. *Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упор. О. О. Любар*. Київ: Знання, 2003. С. 465–469.

12. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей. Київ: Рад. шк., 1948. 91 с.

13. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу. Київ: Рад. шк., 1951. 100 с.

14. Ніжинський Н. П. А. С. Макаренко і педагогіка школи. Київ: Рад. шк., 1976. 261 с.

15. Положення про професійний навчально-виховний заклад України. *Освіта*. 1993. 17 вересня.

16. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад. *Освіта*. 1993. 3 вересня.

Питання для дискусій і педагогічних роздумів

1. Поясніть політику українізації і основні завдання народної освіти в 30-ті роки XX ст.

2. Дайте визначення колективу за А. С. Макаренком і назвіть основні стадії розвитку колективу.

3. Які вимоги висував А. С. Макаренко до педагогічного колективу?

4. Поясніть, що означає «виховувати дітей...» за поглядами А. С. Макаренка?

5. Як А. С. Макаренко пояснював необхідність і які вимоги висував до дисципліни?

6. Якою була система покарань і заохочень у закладах, які очолював А. С. Макаренко?

7. Які ідеї А. С. Макаренка є актуальними для сьогодення?

8. Розкрийте особливості освітньої політики радянської влади на возз'єднаних територіях і в період німецької окупації.

9. Схарактеризуйте завдання процесу розбудови радянської системи освіти.

10. Розкрийте особливості організації діяльності школи В. Сухомлинського.

11. Назвіть характерні риси школи В. Сухомлинського.

12. Що означає: «Дати знання...» за В. Сухомлинським?

13. Що В. Сухомлинський поклав в основу своєї педагогічної теорії?

14. Які системи принципів виховання розробив В. Сухомлинський.

15. Назвіть вимоги до вчителя та вчительського колективу за В. Сухомлинським.

Завдання для самостійної роботи

Теми для написання тез та статей

1. Провідні ідеї педагога-новатора – А. С. Макаренка. Значення для сучасності.

2. А. Макаренко про мету виховання та засоби її досягнення. Значення для сучасності.

3. Ідея поєднання навчання з продуктивною працею А. С. Макаренка. Значення для сучасності.

4. А. Макаренко про роль колективу та праці у вихованні особистості. Значення для сучасності.

5. А. Макаренко про формування дисципліни у вихованні дітей. Значення для сучасності.

6. Система принципів трудового виховання В. Сухомлинського. Значення для сучасності.

7. Ідея формування колективу через виховання особистості В. Сухомлинського. Значення для сучасності.

8. Система шкільно-сімейного виховання В. Сухомлинського. Значення для сучасності.

Опрацювання першоджерел

1. Опрацювати твір В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям».

2. Опрацювати твір А. Макаренка «Педагогічна поема».

3. Виписати провідні педагогічні ідеї опрацьованих творів.

Питання підсумкового контролю знань з курсу «ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ»

1. Охарактеризуйте предмет, завдання та джерела вивчення історії педагогіки.

2. Розкрийте особливості виникнення та становлення виховання як суспільного явища.

3. Визначте основні підходи світової науки до виникнення виховання у людському суспільстві.

4. Висвітліть особливості виховання у первісному суспільстві.

5. Розкрийте особливості виховання та навчання у країнах Стародавнього Сходу.

6. Порівняйте системи виховання та навчання, характерні для давньогрецьких рабовласницьких міст-полісів Афін та Спарти.

7. Висвітліть проблеми освіти у творах давньогрецьких філософів (Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит).

8. Визначте особливості педагогічної системи у Стародавньому Римі.

9. Дайте характеристики школи та педагогіки епохи Середньовіччя.

10. Дайте характеристики процесу виникнення перших університетів у Західній Європі.

11. Висвітліть засади лицарського виховання епохи Середньовіччя.

12. Схарактеризуйте педагогічну думку і школу в епоху Відродження.

13. Висвітліть педагогічні ідеї філософів-утопістів Томаса Мора та Томазо Кампанелли.

14. Розкрийте гуманістичні ідеї освіти й виховання епохи європейського Відродження (Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський, Монтень).

15. Схарактеризуйте педагогічну концепцію Я. А. Коменського.

16. Схарактеризуйте світогляд Я. А. Коменського як основу його педагогічної діяльності.

17. Розкрийте суть запропонованої Я.А.Коменським вікової періодизації і системи шкіл.

18. Опишіть класно-урочну систему обґрунтовану Я. А. Коменським.

19. Розкрийте погляди Я. А. Коменського на роль вчителя.

20. Охарактеризуйте принцип природовідповідності обґрунтований Я. А. Коменським.

21. Охарактеризуйте дидактичні погляди Я. А. Коменського («Велика дидактика»).

22. Розкрийте педагогічні ідеї Джона Локка.

23. Дайте характеристику ідеї вільного виховання Жан-Жака Руссо.

24. Визначте характерні особливості вікової періодизації та принципу природовідповідності Жан-Жака Руссо.

25. Охарактеризуйте педагогічні погляди французьких філософів-матеріалістів (Клод Гельвецій, Дені Дідро).

26. Охарактеризуйте основні етап життя та педагогічної діяльності Йогана-Генріха Песталоцці.

27. Розкрийте мету, суть та принципи виховання у педагогічній системі Йогана-Генріха Песталоцці.

28. Висвітліть основні позиції теорії елементарної освіти та методики початкового навчання Йогана-Генріха Песталоцці.

29. Дайте характеристику ідеї гармонійного виховання Йогана-Генріха Песталоцці.

30. Охарактеризуйте діяльність Києво-Могилянської академії як центру науки і освіти в Україні.

31. Дайте характеристику дидактичним поглядам Фрідріха-Адольфа-Вільгельма Дістервега.

32. Висвітліть теорію навчання та виховання Іоганна Фрідріха Гербарта.

33. Охарактеризуйте сутність процесу формування особистості за Робертом Оуеном.

34. Розкрийте сутність прагматичної педагогіки Джона Дьюї.

35. Розкрийте педагогічні погляди Марії Монтессорі.

36. Розкрийте особливості вальдорфської педагогіки.

37. Охарактеризуйте соціальні умови становлення писемності та виникнення перших шкіл у Київській Русі.

38. Розкрийте сутність організації та зміст навчання у перших школах Київської Русі.

39. Дайте характеристику перекладній літературі та першим педагогічним пам'яткам Київської Русі,

40. Поясніть причини виникнення братських шкіл в Україні.

41. Охарактеризуйте особливості функціонування Острозької академії та її вплив на формування культури українського народу.

42. Дайте загальну характеристику організації та методів навчання в Києво-Могилянській Академії.

43. Висвітліть діяльність козацьких шкіл в Україні.

44. Охарактеризуйте особливості виховання лицаря-козака.

45. Дайте загальну характеристику освіти в Україні в XIV–XVII ст.

46. Охарактеризуйте просвітницьку діяльність Х. Д. Алчевської.

47. Розкрийте педагогічні погляди українського просвітителя Г. С. Сковороди.

48. Охарактеризуйте ідею народності та природовідповідності Г.С. Сковороди.

49. Дайте загальну характеристику освіти в Україні XVIII ст.

50. Дайте характеристику педагогічній діяльності М. І. Пирогова.

51. Дайте загальну характеристику освіти в Україні у першій половині XIX століття.

52. Розкрийте педагогічні ідеї О. В. Духновича.

53. Охарактеризуйте ідею фізичного виховання П. Ф. Лесгафта.

54. Висвітліть ідею народності виховання у педагогічній системі К. Д. Ушинського.

55. Охарактеризуйте дидактичні погляди К. Д. Ушинського.

56. Висвітліть педагогічної погляди М. О. Корфа..

57. Охарактеризуйте педагогічні ідеї Т. Г. Лубенця.

58. Дайте загальну характеристику освіти в Україні у другій половині XIX століття.

59. Висвітліть освітньо-педагогічні ідеї Івана Франка, Лесі Українки.

60. Дайте характеристику педагогічних поглядів Софії Русової.

61. Дайте загальну характеристику освіти та педагогічної думки в Україні у 20–30 роках XX століття.

62. Висвітліть сутність національного виховного ідеалу Г. Ващенко.

63. Висвітліть педагогічної погляди А. С. Макаренка на проблему створення колективу.

64. Висвітліть проблеми сімейного виховання у творах А. С. Макаренка.

65. Охарактеризуйте проблеми трудового виховання у творах А. С. Макаренка.

66. Охарактеризуйте педагогічні погляди В.О. Сухомлинського.

67. Охарактеризуйте роботу В. С. Сухомлинського з дітьми 6-ти річного віку («Школа радості»).

68. Охарактеризуйте ідеї В.С. Сухомлинського щодо становлення вчителя-вихователя.

69. Розкрийте ідеї В.О. Сухомлинського щодо формування гуманної особистості.

70. Охарактеризуйте проблеми естетичного виховання у творах А.С. Макаренка.

ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. Алчевська Х. Д. Твори. Київ: Дніпро, 1990. 558 с.
Артемова Л. В. Історія педагогіки України [Текст]: підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ: Либідь, 2006. – 421 с.
2. Бондар В. І., Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М. Монтесорі [Текст]: навч. посіб. Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 252 с.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал [Текст]: підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Т. 1. Полтава: Полтавський вісник, 1994. 190 с.
4. Ващенко Г. Загальні методи навчання: підручник для педагогів. Київ: Українська видавнича спілка, 1997. 441 с.
5. Вовк Л. П. Історія педагогіки: типова програма та організаційно-педагогічні завдання / Міністерство освіти і науки України; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ: НПУ, 2006. 115 с.
6. Вовк Л. П. Проблеми актуалізації курсу історії педагогіки: конспект лекцій для студентів педагогічних інститутів. Київ: КДПІ, 1992. 48 с.
7. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посібник. 3-тє вид., стер. Київ: Видавничий центр «Академія», 2009. 616 с.
8. Дьюї Д. Досвід і освіта; перекл. з англійської М. Василечко. Львів: Кальварія, 2003. 84 с.
9. Енциклопедія освіти. / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
10. Закон України «Про виховання»: проект. *Освіта України*. 2004. 14 вересня. С.4–6.
11. Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія / уклад. і автори вступних статей Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна; за заг. ред. Є. І. Коваленко. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 664 с.

12. Історія педагогіки: навч. посіб. / за заг. ред. Г.В.Троцько. Харків, 2008. 545 с.

13. Історія педагогіки / за ред. М.С. Гриценка. Київ: Вища школа, 1993. 447 с.

14. Історія української педагогіки: хрестоматія / упоряд. О. О. Любар; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2003. 766 с.

15. Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи. *Освіта*. 2000. 30 серпня – 6 вересня. С. 3–6.

16. Концепція національного виховання. *Початкова школа*. 1994. №7. С. 48–52.

17. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття: навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів / В. Кравець. Тернопіль, 1996. 290 с.

18. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва: навч. посібник. Тернопіль, 1996. 436 с.

19. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів. Тернопіль, 1994. 358 с.

20. Левківський М. В. Історія педагогіки: підручник. Видання 2-е, доповнене. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 376 с.

21. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: навч. посібник. Київ: Знання, 2003. 450 с.

22. Макаренко А. С. Про «вибух». *Твори: в 7 т. / А. С. Макаренко*. Київ, 1955. Т. 7. С. 348–350.

23. 41. Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання. *Твори: в 7т.* Київ, 1954. Т. 5. С. 97–208.

24. Макаренко А. С. Педагогічна поема. Київ: Радянська школа, 1988. 512 с.

25. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посібник. Київ: Вікар, 2003. 355 с.

26. Мосіяшенко В. А., Задорожна Л. В., Курок О. І. Історія педагогіки України в особах: навч. посібник. Суми: ВДТ «Університетська книга», 2005. 266 с.

27. Педагогіка: хрестоматія / уклад. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. Київ: Знання-Прес, 2003. 700 с.

28. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: підручник / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова та ін. Київ: ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.

29. Програма навчального курсу «Історія педагогіки» / Міністерство освіти України. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ: НПУ, 1999. 32 с.

30. Проект Єдиної школи на Вкраїні. Книга 1.: Основна школа. Кам'янець-Подільський: В. Б., 1919. 210с.

31. Роттердамський Е. Похвала глупоті. Домашні бесіди. Київ: Основи, 1993. 320 с.

32. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ: Освіта, 1996. 304 с.

33. Сковорода Г. Сад пісень: Вибрані твори для старшого шкільного віку. Київ: Веселка, 1983. 190 с.

34. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. С. 209–402.

35. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. С. 401–637.

36. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 283–581.

37. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. С. 5–206.

38. Сухомлинський В. О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 5. С. 122–139.

39. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. школа, 1977. Т. 4. С. 394–628.

40. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 7–280.

41. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. школа, 1976. Т. 2. С. 419–656.

42. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. *Вибрані твори*: в 5 т. Київ: Рад. школа, 1976. Т. 2. С. 149–418.

43. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн. 1. 624 с.

44. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн.: навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн. 2. 552 с.

45. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: в 2-х т. / пер. з рос.; редкол. В. М. Столетов та інші. Київ: Рад. школа, 1983. Т. 2. 359 с.

46. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Академія, 2000. 544 с.

47. Франко І. Педагогічні статті й висловлювання / упорядк. О. Г. Дзевєрін. Київ: Рад. школа, 1960. 299 с.

48. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст]: навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З. Н. Борисової, В. У. Кузьменко; за заг. ред. З. Н. Борисової. Київ: Вища школа, 2004. 511 с.

49. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори: навчальний посібник; упор., науковий редактор Л. Д. Березівська; Інститут педагогіки АПН України. Харків: «ОВС», 2006. 328 с.

50. Шевченко Т. Г. Буквар південноруський 1861 року; упоряд. М. Ілляша; вступ. сл. О. Т. Гончара; післямова В. М. Яцюка. Київ: Веселка, 1991. 63 с.

Додаткова література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія: підручник. Київ: Либідь, 1998. 560 с.

2. Бакалець О. А. Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ століття: навч. посіб. Львів: «Магнолія 2006», 2010. 573 с.

3. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. Київ: ВВП «КОМПАС», 1997. 64 с.

4. Бути вчителем: навчально-методичний посібник з курсу «Вступ до спеціальності» / Укладач О. В. Грушко. Вінниця: ТД «Едельвейс и К», 2007. 296 с.

5. Ваховський Л. Ц. Західноєвропейська філософія виховання епохи Просвітництва. Луганськ: Альма матер, 2000. 292 с.

6. Вища освіта в Україні: навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко. Київ, 2005. 327 с.

7. Вітвицька С. С. Практикум з педагогіки вищої школи: навчальний посібник за кредитно-модульною системою навчання для студентів магістратури. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 396 с.

8. Вовк Л. П. Історія освіти дорослих в Україні: нариси / Міністерство освіти України; Український державний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ: УДПУ, 1994. 226 с.

9. Год Б. В. Виховання в епоху європейського Відродження (сер. XIV – поч. XVII століття). Полтава: АСМІ, 2004. 464 с.

10. Год Б. В. Педагогічна думка доби європейського Відродження (XV–XVI століття): люди та ідеї: навч. посібник-практикум. Ч. І. Полтава: АСМІ, 2004. 204 с.

11. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.

12. Грінченко Б. Д. Народні вчителі і українська школа. Київ, 1906. 263 с.

13. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.

14. Дичківська І. М., Поніманська Т. І. М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 304 с.

15. Історія педагогіки: курс лекцій: навч. посіб. Київ, 2004. 171 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/booksbook-69.html>.

16. Історія педагогіки: навчально-методичний WEBпроект / авт. В.П.Кравець, О.І.Мешко. Тернопіль, 2002. Режим доступу: <http://www.tnpu.edu.ua/kurs/2/index.htm>.

17. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 590 с.

18. Культурологія: навч. посіб. / Т. Б. Гриценко, С. П. Гриценко, А. Ю. Кондратюк. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 392 с.

19. Культурологія: теорія та історія культури: навч. посіб. / за ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 368 с.

20. Лисенко Н. В., Кирста Н. Р. Педагогіка українського дошкілля: навч. посіб.: у 3-х ч. Ч. 2. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 360 с.

21. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917–1985). Київ: Вища школа, 1992. 196 с.

22. Максимюк С.П. Педагогіка: навч. посіб. Київ. Кондор, 2005. 667 с.

23. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): хрестоматія / упоряд. Л. Д. Березовська та ін. Київ: Науковий світ, 2003. 418 с.

24. Марценюк С. Педагогічні погляди Аристотеля. *Рідна шк.* 1991. № 10. С. 77.

25. Мешко О. І., Янкович О. І., Мешко Г. М. Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки»: навч.-метод. посіб. Тернопіль: ТДПУ, 1998. 82 с.

26. Мешко О. І., Мешко Г. М., Янкович О. І. Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки»: навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. 95 с.

27. Мешко О., Янкович О., Мешко Г. Педагогіка стародавнього світу. Тернопіль, 1998. 52 с.

28. Мілютіна О. К. Полікультурна освіта школярів у Великій Британії: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. 192 с.

29. Мірютов Б. Н. Педагогічні ідеї Я. А. Коменського на Україні. Київ: Рад. школа, 1981. 107 с.

30. Найчук А. В. Філософсько-педагогічна думка України: динаміка у івлізаційному вимірі: монографія / за науковою редакцією професора В. П. Беха. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 209 с.

31. Основи наукових досліджень: навч. посібник / укл. О. П. Демченко. Бар, 2003. 315с.

32. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Каравела, 2007. 576 с.

33. Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. / за ред. І. А. Зязюна. Київ: Вища школа, 2006. 606 с.

34. Пенішкевич О. І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.): монографія. Чернівці: Рута, 2002. 520 с.

35. Пікінер В. Проблема наступності дошкільної і початкової ланок навчання в педагогічній спадщині К. Ушинського. *V Всеукраїнські науково-практичні читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині Костянтина Дмитровича Ушинського, 15–16 трав. 2007 р.*; М-во освіти і науки України; ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2007. С. 45–47.

36. Персоніфікований систематизатор-хрестоматія досліджень генези історико-педагогічних знань в Україні (II пол. XIX – поч. XX ст.) [Текст]: посібник для самостійної

роботи студентів з теорії та історії педагогіки / Міністерство освіти і науки України; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова; укл.: Л. П. Вовк, О. С. Падалка, О. В. Черкасов; за заг. ред. Л. П. Вовк. К., 2002. 100 с.

37. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.

38. Руденко Ю. Д., Губко О. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність: навч. посіб. для студ. Вузів. Київ: МАУП, 2007. 384 с.

39. Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навч. посіб.; Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми: СумДПУ, 2000. 208 с.

40. Семеног О., Базиль Л. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь роки: навч. посіб. Київ: Фенікс, 2008. 240 с.

41. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.

42. Скринська О. Л. Проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині Джона Локка. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: збірник наукових праць*. Вип. 3. Одеса, 1999. С. 106–109.

43. Сметанський М. І., Кравець Н. Л., Фаннігер Л. П. Організація профільного навчання в країнах Західної Європи: монографія; за ред. М. І. Сметанського. Вінниця: ВДАУ, 2008. 339 с.

44. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. Київ: Радянська школа, 1985. – 312 с.

45. Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення: навч.-метод. пос. Київ: ІЗМН, 1998. 336 с.

46. Філіпченко А. С. Основи наукових досліджень: конспект лекцій: посіб. Київ: Академвидав, 2004. 208 с.

47. Ярмаченко М. Сучасність педагогічної спадщини А. С. Макаренка. Київ: Знання, 1988. 48 с.

Інтернет-джерела

1. www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського представляє електронний каталог періодичних видань.

2. <http://www.library.edu-ua.net/id/485/> – Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського НАПН України.

3. <http://vognuty.ru/lib/> – колекція електронних книг.

4. <http://www.mon.gov.ua/> – Міністерство освіти і науки України - офіційний сайт.

5. <http://enc-dic.com/biography> - бібліографічний словник.

6. <http://enc-dic.com/pedagogics> - педагогічний словник.

7. <http://uk.wikipedia.org/wiki> - Вікіпедія, вільна енциклопедія.

8. www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar - електронна бібліотека праць класиків педагогіки.

9. http://www.rsu.edu.ru/files/e-learning/Shetinina_History/10.htm - електронний навчально-методичний посібник з історії педагогіки

10. <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/?letter=%D0%9C> – енциклопедія «Українці в освіті»

Навчальне видання

Упорядники:

Коваленко Євгенія Іванівна
Самойленко Олена Володимирівна
Філоненко Олена Станіславівна

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Навчально-методичний посібник

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – В. М. Косяк

Підписано до друку
офсетний

Формат 60x84/16

Папір

Гарнітура Times New Roman

Обл.-вид. арк. 11,70

Електронне вид.

Замовлення №

Ум. друк. арк. 15,81

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/а
(04631)7-19-72

E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідectво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2137 від 29.03.05 р.